

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES č. 2/2017, roč. 17

Inštitút histórie

Filozofická fakulta Prešovskej univerzity

Ul. 17. novembra 1

080 78 Prešov

ahp@unipo.sk

<http://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/veda/AHP>

Redakčný kruh:

Patrik Derfiňák (Prešov)
Lubica Harbuľová (Prešov)
Roman Holec (Bratislava)
Peter Kónya (Prešov)
Albert Kotowski (Bonn)
Eva Kowalská (Bratislava)
Rastislav Kožiak (Banská Bystrica)
Igor Lichtej (Užhorod)
Marie Marečková (Brno)
Slavomír Michálek (Bratislava)
Klára Papp (Debrecen)
László Pószán (Debrecen)
Karl W. Schwarz (Wien)
Waclaw Wierzbieniec (Rzeszów)

Redakčná rada:

Jozef Baďurík, Milan Belej, Miloslava Bodnárová, Miroslav Daniš, Patrik Derfiňák (predseda), Lubica Harbuľová, Martin Javor, Nadežda Jurčišinová, Peter Kónya, Peter Šturák, Peter Švorc, Marián Vizdal

Redakcia:

Patrik Derfiňák, zodpovedný redaktor, Luciána Hoptová, Lucia Šteflová, Veronika Drábová, Erik Ondria

Za obsah príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.

©Inštitút histórie, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2017.

ISSN 1336-7528

Evidenčné číslo MK SR: EV 4274/11

OBSAH

RUSKO V ROKU 1917	5
Jelena Michajlovna Mironova: Российское министерство иностранных дел в 1917 году	7
Zbyněk Vydra: Ruská šlechta v revolučním roce 1917	24
Valerij Kupka: Apokalyptické symptómy v ruskej literatúre „strieborného veku“ ako predtucha revolúcie	42
Ján Šafin: Fiodor Ťutčev o Rusku a Revolúcii.....	57
Julie Jančárková: Rok 1917 a ruské výtvarné umění	66
Luciána Hoptová: Situácia v Bielorusku v roku 1917.....	80
Eubica Harbuľová: K problematike pôsobenia politickej emigrácie z Ruska v krajinách strednej Európy v medzivojnovom období.....	91
ŠTÚDIE	103
Peter Kónya: Prešovské poľnohospodárstvo v 17. storočí	105
Patrik Derfiňák: Roľnícky liehovar v Orkucanoch pri Sabinove	122
KRONIKA, RECENZIE, GLOSÝ	135

CONTENS

RUSSIA IN 1917	5
<i>Jelena Michajlovna Mironova:</i> Russian Ministry of Foreign Affairs in 1917	7
<i>Zbyněk Vydra:</i> Russian nobility in the Revolutionary year of 1917	24
<i>Valerij Kupka:</i> Apocalyptic Symptoms in Russian „Silver Age“ Literature as the prevision of the Revolution	42
<i>Ján Šafin:</i> Fiodor Ťutčev about Russia and Revolution	57
<i>Julie Jančárková:</i> The year 1917 and Russian fine art	66
<i>Luciána Hoptová:</i> The situation in Belarus in 1917	80
<i>Lubica Harbulová:</i> On the issue of political emigration from Russia in the Central European countries during the inter-war period.....	91
 ARTICLES	103
<i>Peter Kónya:</i> The agriculture of Prešov in 17th century	105
<i>Patrik Derfiňák:</i> Peasant distillery in Orkucany near Sabinov	122
 CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS	135

RUSKO V ROKU 1917
RUSSIA IN 1917

РОССИЙСКОЕ МИНИСТЕРСТВО ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ В 1917 ГОДУ

Миронова Елена Михайловна

МИРОНОВА, Елена Михайловна. Russian Ministry of Foreign Affairs in 1917. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2017, vol. 17, no. 2, p. 7 – 23.

The article is dedicated to the history of Russian Ministry of Foreign Affairs during the turbulent period of the two revolutions in 1917. This article deals with the collaboration of diplomats with the Temporary government of the country, the continuation of their activity abroad with the help of the Foreign Cabinet in the form of Council of Ambassadors.

Key words: Ministry of Foreign Affairs, Council of Ambassadors, Bahmetev, Maklakov, Giers, revolution, international relationships, Bolsheviks.

К 1917 г. Российская империя подошла в тяжелом состоянии. Шел третий год первой мировой войны. Страна, воевавшая в составе Антанты понесла большие людские потери, в тяжелом положении оказалась экономика, часть территории была захвачена противником. Страна устала. В том году в России началась революция. И, если начало ее обществом было встречено восторженно, то приход к власти большевиков в конце года имел для государства катастрофические последствия.

В феврале 1917 г. отрекся от престола император Николай II, было создано Временное правительство, вопрос о будущем государственном устройстве был отложен до созыва Учредительного собрания. Страна в целом, а в частности, ее государственный аппарат к совершившимся событиям в целом отнеслись позитивно. Не стало исключением и Министерство иностранных дел России, которое на протяжении двух веков имело имидж привилегированного, высокопрофессионального, монархически ориентированного ведомства. Думаю, этот феномен был вызван причинами разной этимологии:

1. 7 июля 1916 г. получил отставку С.Д. Сазонов, карьерный дипломат, 6 лет возглавлявший МИД. За последовавшие полтора года на этом посту сменилось два(!) министра (Б. Штюрмер и Н. Покровский), но профессионалов больше не было. Ведомство, убежденное в необходимости продолжения войны до победного конца жило в постоянном напряжении: каждый раз смена руководства сопровождалась

опасениями того, что новый глава ведомства призван для заключения сепаратного мира.

2. Сами по себе февральские события не изменили формы правления. Последовавшее в сентябре 1917 г. провозглашение России республикой не вызвало какой-либо заметной реакции в обществе; смена формы правления не успела найти свое отражение даже в формуляре официального делопроизводства МИД.

После февраля только три сотрудника ведомства покинули свои посты по причинам, которые в той или иной степени можно считать политическими.

Назначенные Временным правительством последовательно министрами П.Н. Милюков и М.И. Терещенко в целом разделяли взгляды дипломатического корпуса страны на текущий политический момент, отдавали должное ценности аппарата ведомства. Работа шла своим чередом: проводились подготовленные ранее структурные перестройки, решались текущие задачи. Однако революционная буря, разразившаяся в столице, не могла обойти МИД стороной. С начала войны он был под прицелом общественности в связи с большим количеством сотрудников, носивших «немецкие» фамилии. Теперь внешнеполитическое ведомство столкнулось с прямым вмешательством в его компетенцию общественных кругов, в частности созданного в столице Совета, а порой и «улицы». Дипломатам приходилось учиться действовать в новых условиях.

Так, в июне министр иностранных дел – П.Н. Милюков опубликовал ноту, в которой подтвердил от имени России верность союзникам и готовность вести войну до победного конца. Результатом этого шага стал взрыв возмущения в Петрограде. На Дворцовой площади перед зданием министерства митинговала толпа. Товарищу министра иностранных дел А.А. Нератову пришлось выйти к подъезду и «став ногами на стул», что произвело большое впечатление на его чопорных коллег, увещевать собравшихся.¹

С течением времени росли сомнения дипломатов в правильности курса, принятого властью. По принципиальным вопросам министерство подчас в достаточно резкой форме отстаивало свою позицию перед правительством, но за пределы субординации и служебной дисциплины МИД в этот период не выходил².

¹ ЛОПУХИН, В. Б. *Записки бывшего директора департамента министерства иностранных дел*. СПб. 2008, с. 302.

² МИХАЙЛОВСКИЙ, Г. Н. *Записки. Из истории российского внешнеполитического ведомства. 1914 – 1920*. Кн. 1. М. 1993, с. 246 – 247.

Митинговщина улицы, витавшее в воздухе активное творчество вместе с потрясенными старыми порядками, а также и неуверенность в завтрашнем дне³, в своем личном будущем породили в Министерстве... профсоюз⁴. Правда, в МИД он был создан с согласия руководства, а в его исполкоме преобладали высшие чиновники центрального аппарата, избранные туда общим собранием. Исполком принял на себя роль «буфера» между недовольными, имевшимися в аппарате, как и в любом другом учреждении, и официальным руководством ведомства.

Среди новшеств, вызванных к жизни революционной ситуацией, следует, видимо, еще назвать назначение на посольские посты четверых, ранее никогда не занимавшихся дипломатией политических деятелей. Впрочем, в прежние времена, если не «политики», то высокопоставленные чиновники, царедворцы, бывало, возглавляли посольства, - назначения эти штат министерства воспринял, если и без особой радости, то с пониманием.

Понятно, что идиллия в отношениях имперского по сути министерства и правительства, пришедшего к власти в результате революции, не могла длиться вечно. Первой ласточкой, предрекавшей и предлагавшей радикальную чистку состава ведомства, стал доклад комиссара Временного правительства С.Г. Сватикова, который летом 1917 г. посетил несколько русских представительств за рубежом. Он вынес из своей поездки неблагоприятные впечатления. Выводы, которые он представил в докладе Временному правительству, могли стать для ведомства смертным приговором. Так, он считал, что власть «совершила громадную политическую ошибку, оставив на местах и в центре министерства иностранных дел всех лиц, назначенных при старом режиме».

Среди недостатков, присущих «старой» дипломатии в докладе были названы «Семейные и общечеловеческие традиции монархического, точнее абсолютистского характера, проистекающая отсюда откровенная или скрытая, но глубокая ненависть к революции и ее сущности, неумение и нежелание войти в сношение с представителями демократии Западной Европы и, наоборот, тесные связи исключительно с аристократическими верхами; жестокая ненависть к ниспровержению монархии и к установлению республики; почти высокомерное пренебрежение к русским гражданам, отсут-

³ «Мы чувствовали, что рано или поздно придется столкнуться с «улицей», писал Г.Н. Михайловский // МИХАЙЛОВСКИЙ, Г. Н. *Записки. Из истории российского внешнеполитического ведомства. 1914 – 1920*. Кн. 1. М. 1993, с. 247.

⁴ Организация получила название «Общество служащих министерства иностранных дел».

стве интереса к их делам за границей; отгороженность, ненависть к политическим эмигрантам».

Сватиков рекомендовал создать комиссию для оказания помощи ведомству в обновлении своих кадров⁵. Осуществление его рекомендаций могло разрушить МИД, но приближался октябрь 1917 г., сроки, отпущенные Временному правительству, уже были на исходе.

Октябрьский переворот ведомство встретило враждебно. Большевики для просвещенных слоев общества России были силой чуждой и враждебной. Они делали ставку на социальные низы: одним махом «решили» вековой русский вопрос, объявив, что земля должна принадлежать крестьянам, заявили о рабочем контроле над производством; обещали немедленно прекратить «империалистическую» войну и заключить мир без аннексий и контрибуций. Их действия не соотносились ни с какой прежде существовавшей экономической или государственной практикой. Методы партии, состав ее руководства, сам внешний облик их лидеров⁶ никак не могли вызывать доверие и уважение чиновного мира столицы, который, как целое, объявил бессрочную забастовку.

Центральное учреждение МИД сразу, в полном составе и бесповоротно отказалось сотрудничать с новой властью. В основе неприятия были и провозглашенные большевиками лозунги, в частности, непосредственно относившиеся к сфере ответственности МИД отказ от «тайной» дипломатии и обещание опубликовать секретные договоры, а так же неверие в проч-

⁵ Отчет Временному правительству комиссара Временного правительства С.Г.Сватикова о командировке с особым поручением за границу в мае-сентябре 1917 г. // ГАРФ. Ф. 324. Оп. 2. Д. 17. Л. 34.

⁶ В. Б. Лопухин оставил подробное описание Троцкого: «... небольшого роста, сухощавый, чернявый, некрасивый в бросающейся в глаза чрезвычайной степени. Желтоватая кожа лица. Клювообразный нос над жидкими усиками с опущенными книзу концами. Небольшие, пронзительные черные глаза. Давно не стриженные, неопрятные, всклокоченные черные волосы. Широкие скулы, чрезмерно растягивающие тяжелый, низкий подбородок. Длинный, узкий обрез большого рта с тонкими губами. И — непостижимая странность! Необычайно развитые лобные кости над висками, дающие иллюзию зачатка рогов. Эти рогоподобные выпуклости, большие уши и небольшая козлиная бородка придавали приближавшемуся ко мне человеку поразительное сходство с чертом обличия, созданного народной фантазией. Одет он был в потертый сюртучишко. Крахмальный воротничок рубашки был сильно заношен. Плечи и рукава сюртука засыпаны перхотью с головы. Штанишки мятые, сильно раздавленные у колен, рассыпавшиеся в концах мелкой бахромкой». // ЛОПУХИН, В. Б. *Записки бывшего директора департамента министерства иностранных дел*. СПб. 2008, с. 313 – 314. Сходное впечатление осталось о Троцком и у МИХАЙЛОВСКОГО. См. *Записки. Из истории российского внешнеполитического ведомства. 1914 – 1920*. Кн. 1. М. 1993, с. 511 – 512.

ность этой власти, после произошедших за последние месяцы нескольких реконструкций Временного правительства, и презрительно-высокомерное отношение к «выскачкам»⁷.

Руководство Народного комиссариата иностранных дел пыталось наладить отношения как с ведомством в целом, так и с отдельными его представителями. Натолкнувшись на солидарный отпор, 14(28) ноября 1917 г. оно опубликовало первый список лишенных должностей чиновников министерства, включавший 33 фамилии, 16 ноября было уволено еще 69 человек⁸. Были отданы распоряжения арестовывать всех, кто будет уличен в деятельности, направленной против формирования советских органов внешней политики⁹.

Тем не менее, забастовка служащих продолжалась до февраля 1918 г., пока стачечный комитет располагал суммами, достаточными для поддержки бастовавших. Когда деньги иссякли, находившиеся в столице чиновники собрались на свое последнее собрание. Нужда и голод вынудили их принять решение о допустимости службы в советских учреждениях, однако, они добровольно приняли на себя обязательство не работать на политических должностях.

Хочу отметить, что существующие в историографии мифы о каком-то активном сопротивлении, саботаже чиновников МИД документально не подтверждаются. Дипломаты были кабинетными и дисциплинированными служащими. К открытому противостоянию с властью они оказались не готовы.

От окончательного прекращения деятельности и, следовательно, существования, как это было с другими учреждениями, унаследованными Временным правительством от прежнего режима, МИД спасло его функциональное разделение на две составляющие: центральное ведомство в столице и Заграничный корпус.

Связь представительств России с центральным ведомством была прервана в момент захвата власти большевиками. Разбросанным по странам мира русским посольствам пришлось самим определять свое отношение к новому правительству, решать свою дальнейшую судьбу.

Произошедший в Петрограде переворот стал для служивших за рубежом дипломатов громом среди ясного неба – осведомительная работа

⁷ ЛОПУХИН, В. Б. *После октября // Минувшее. Исторический альманах Т.1.* Париж 1986, с.14 – 21.

⁸ ЛОПУХИН, В. Б. *Записки бывшего директора департамента министерства иностранных дел.* Спб. 2008. Комментарий 11 к главе 23.

⁹ БЛИНОВ, С. И. *Внешняя политика Советской России. Первый год пролетарской диктатуры.* М. 1973, с. 62 – 63.

в министерстве в 1917 г. была поставлена... скверно. Это, впрочем, вполне понятно: мог ли находящийся на государственной службе чиновник в официальной переписке адекватно описывать действия правительства, которое вело страну к катастрофе? О многих событиях, происходивших на родине, дипломаты узнавали от властей страны пребывания, или из местной прессы. Тем не менее, приговор был вынесен сразу и безапелляционно – Корпус как единое целое отказался признать новую власть. Для него реперной точкой в определении отношения к новому правительству России стало отношение большевиков к войне.

Я не могу разделить бытовавший в советской историографии тезис о том, что «старый» МИД, как целое, до конца своего существования был последовательным сторонником войны до победного конца. Здесь, как представляется, сыграла свою отрицательную роль историческая ретроспекция – на период между двумя революциями был механически перенесены дофевральские взгляды дипломатов. Между тем, дипломаты не были ни слепыми, ни фанатиками, умели видеть и анализировать ситуацию. 1(14) марта 1917 г. фактически управлявший страной параллельно с Временным Комитетом государственной думы Петроградский совет рабочих и солдатских депутатов издал печально известный приказ №1, предлагавший во всех военных частях избирать солдатские комитеты, передавать под их контроль оружие; отменялось титулование офицеров. Прямым следствием этого стало катастрофическое падение дисциплины и разложение русской армии. Весной – летом во фронтовых частях проходили бунты, невиданно возросло количество братаний с противником, – было провалено летнее наступление. Дипломаты, находившиеся в Петрограде не могли не видеть и не понимать, что происходит в стране, насколько она в состоянии продолжать военные действия... Но Заграничный корпус, в силу указанных выше причин, таким знанием не обладал и оставался на старых позициях.

Таким образом, Корпус отказался признать Советскую власть. При этом русские дипломаты приняли, по сути, парадоксальное решение, ранее никогда и нигде не применявшееся. Они не сложили полномочия и продолжили работу на платформе последнего законного, признанного державами правительства – т.е. правительства Временного.

Это решение в значительной степени основывалось на широко распространенном в то время представлении, что смута не может продолжаться долго. Товарищ министра иностранных дел А.М. Петряев еще в дооктябрьский период полагал, что раскаченный революционный маятник качнется до крайней точки влево, максималисты власть возьмут, это неизбежно, но

не удержат ее долее полутора – двух месяцев¹⁰. Допуская такое развитие событий, руководство, судя по всему, готовило к нему учреждение: думаю, не случайно на руках у стачечного комитета в Петрограде оказались столь необходимые ему суммы; мне удалось обнаружить следы траншей, которые были переведены осенью 1917 г. в те посольства, которые не располагали значительными денежными фондами. Переводы, против всех существовавших и строго соблюдаемых правил, были сделаны без указания предназначения сумм.¹¹

Таким образом, дипломаты считали, что надо продержаться какое-то время, которое не представлялось сколько-нибудь длительным. Цель свою они видели в сохранении «для будущего русского правительства нетронутым дипломатический аппарат за границей».¹²

Правительства держав Согласия также полагали, что правление большевиков не может быть продолжительным. Занятые ведением боевых действий, они не стали разрушать налаженных отношений и в короткие сроки подтвердили готовность к продолжению сотрудничества с лишившимися опоры на родине представительствами. Их голос в мире в тот момент был определяющим – примеру последовали нейтральные страны.

В кратчайшие сроки, уже к середине ноября находившимися за рубежом русскими дипломатами, было создано объединение для рассмотрения вопросов общего характера. Путем недолгих телеграфных переговоров¹³ была выработана и новая «революционная» для дипломатического учреждения форма: координационный «Совет», или «Совещание послов», не предполагавший, присущих ведомству, иерархии и исполнительной дисциплины на уровне отношений посольства – «центр». В этом сказалось влияние новых элементов, которые были инкорпорированы Временным правительством в состав ранее монолитного Корпуса. Внутри представительств в целом были сохранены прежние порядки, хотя и там заметно больше вопросов стало решаться коллегиально.

Центром Совета послов был избран Париж. Таким образом, посол во Франции формально возглавил новое объединение. Однако важную и активную роль в управлении его деятельностью, в том числе и работой самого Маклакова в конце 1917 – 1918 гг играл старейшина дипломатического корпуса М.Н. Гирс, занимавший в тот период пост посла в Италии.

¹⁰ ЛОПУХИН, В. Б. *Записки бывшего директора департамента министерства иностранных дел*. СПб. 2008. с. 306.

¹¹ См. МИРОНОВА Е. М. «От Певческого моста до улицы Грель» М. 2013, с. 19 – 20.

¹² Отчет российской дипломатической миссии в Пекине // ГАРФ Ф. 200. Оп. 1. Д. 462. Л. 26.

¹³ А. Н. Свечин – К. Д. Набокову 1/14 декабря 1917 г. № 602. Кн. 2. // «Чему свидетели мы были...»: переписка бывших царских дипломатов (1934 – 1940). Кн. 2. М. 1998, с. 391.

Дипломаты свято верили в то, что советская власть будет свергнута в самые короткие сроки. Тем не менее, не выжидали: с первых дней существования неприемлемого для них режима они работали над обоснованием продолжения своей деятельности в сложившихся обстоятельствах, старались уяснить себе положение на Родине, напряженно дискутировали по поводу задач, которые перед ними стояли и планов на будущее. Обладая благодатью отстраненности от непосредственного участия в происходившей на родине борьбе, они во многом предугадали те позиции, на которых в дальнейшем будет стоять Белое движение.

Прежде всего, мятежному и лишившемуся легитимности Заграничному корпусу надо было обосновать свое право на продолжение деятельности, подчеркнуть дипломатическую деятельность, подчиненную определенным формам, традиции, предусматривающей общение дипломатов, наделенных полномочиями на представление определенной страны, с официальными учреждениями и лицами государства, в котором они находились.

Надо признать, что русские дипломаты в этот период действовали поразительно оперативно, при изучении их переписки порой кажется, что они решали проблемы еще до того, как те проявлялись. Уже через день(!) после петроградских событий. Корпус выдвинул концепцию «двух России», который базировался на том постулате, что Петроград - это еще не вся страна, и рядом с Россией большевистской есть Россия «истинная», Россия «национальная». Эту страну, которая, в частности, не меняет своего отношения к войне, не изменяет союзникам, дипломатическое ведомство призвано по-прежнему защищать. Постулат о существовании «национальной» России при выработке формулы легитимности деятельности Корпуса был дополнен мыслью о необходимости сохранения непрерывности, преемственности деятельности представительства. Однако дипломаты не пришли к общему выводу о том, кому, Учредительному собранию или правительству, признанному страной и союзниками, они должны будут подчиниться.

Отсюда закономерно вытекает вопрос, что понимали дипломаты в сложившихся обстоятельствах под термином «национальной» России, каким им виделся ее государственный строй. Монархические традиции и настроения в ведомстве были, безусловно, сильны, причем не только среди кадровых сотрудников... Назначенный послом во Францию кадет, известный думский оратор В.А. Маклаков, например, полагал, что русский народ не созрел до республики и высказывался в пользу конституционной монархии.¹⁴ Находившийся не у дел в Париже, но сохранивший свое влияние бывший министр иностранных дел, бывший посол России во Франции

¹⁴ Лорд Берти. За кулисами Антанты. М - Л. 1927, с. 164 - 165.

А.П. Извольский допускал возможность создания новой формы государства в виде конфедерации под скипетром монарха.¹⁵

Тем не менее, Корпус не стал связывать себя монархической идеей. Дипломаты остановились на предложении посла в Вашингтоне, бывшего социал-демократа Б.А. Бахметьева. В середине ноября 1917 г. он высказался в пользу «символической» национальной позиции, настаивая на отказе от определения, какой-либо конкретизации тех форм, «в которые выльется окончательная победа над большевиками»¹⁶. Таким образом, Корпус предвосхитил политику непрережденчества Белого движения.

Практическая деятельность Заграничного Корпуса требовала немедленного рассмотрения общего порядка действий представительств в отношении новой власти.

В результате обсуждения этого вопроса в ноябре было решено не давать движения программным указаниям большевиков¹⁷. 17/30 ноября 1917 г., народный комиссар Л.Д. Троцкий обратился к русским представителям за границей с предложением сотрудничать с новой властью или убраться от работы. Он опоздал. Заграничный дипломатический корпус к этому моменту располагал общей позицией по этому вопросу. Главы российских представительств за рубежом ему за редким исключением не ответили¹⁸. Два представителя, позволившие себе нарушить единый дипломатический фронт, были подвергнуты остракизму, дезавуированы и вынужденно покинули страны своего пребывания.

26 декабря 1917 г., не получив ответа из-за границы, Троцкий подписал приказ об увольнении дипломатических представителей со своих постов «без права на пенсию и поступления на какие-либо государственные должности»¹⁹. Дипломаты к этому моменту свой выбор сделали, и распоряжение главы советской внешней политики проигнорировали.

В декабре 1917 г., когда стало очевидно, что новая власть в скором времени своих позиций не сдаст, послы согласовали программу действий на случай появления курьера большевиков в странах их пребывания. Миссиям было предложено не брать на себя каких-либо обязательств принять доку-

¹⁵ Там же, с. 170.

¹⁶ Б. А. Бахметев послу 17/30 ноября 1917 г. № 674 // АВПРИ. Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 70об.

¹⁷ М.Н.Гирс Послу 8/ 21 декабря 1917 г., срочная, личная // АВПРИ. Ф. 187. Оп. 524. Д.3537. Л. 1 об.

¹⁸ ГАРФ Ф. 10003 карт 86 Р. 5; АВПРИ. Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 81 об., 80 об.; 74об.; Ф. 184. Оп. 520. Д.1727. Л. 188 и т.д.

¹⁹ Приказ Л. Д. Троцкого 26 ноября/9 декабря 1917 г. // «Чему свидетели мы были...»: переписка бывших царских дипломатов (1934-1940). Кн. 2. М. 1998, с. 389 – 390.

менты; никаких пакетов или дел советскому представителю не передавать; предупредить местное правительство, что посольство слагает с себя всякую ответственность за его действия, а так же обратить внимание властей на необходимость наблюдения за ним²⁰.

С другой стороны, Совету послов надо было определить свое отношение к тем силам, которые поднимут знамя борьбы с большевизмом. После серьезного обсуждения в корпусе, представляющаяся, на первый взгляд, естественной и логичной готовность подчиниться не была одобрена. Корпус заявил о готовности... сотрудничать, поддерживать все силы, которые такую борьбу будут вести. Найденное решение оказалось поистине провидческим и спасительным. И в следующем, 1918 г., и на протяжении всей гражданской войны, и по ее окончании правительства будут приходить и уходить, дипломатическое ведомство останется сплоченной, самодостаточной и самоценной рабочей структурой.

Совет послов последовательно работал над выработкой своей линии поведения в сложившихся обстоятельствах.

Самую непримиримую позицию по отношению к советской власти занял поверенный в делах в Лондоне К.Д.Набоков. Он полагал, что ждать событий невыносимо и преступно, призывал коллег коллективно реагировать на измену Петрограда²¹ предлагал призвать личный состав бастовавших на родине министерств продолжать обструкцию изменническому режиму и заявить, что эта их позиция укрепляет веру союзников в конечное поражение клеветов Германии²².

Вокруг инициативы Набокова в Заграничном корпусе развернулась дискуссия. Его пафос, нетерпимость увлекали – не вдумавшись, по-видимому, в суть его призывов и их возможных последствий, его поддержали несколько представительств²³. Однако независимо друг от друга, практически в унисон ему возразили два влиятельных сотрудника корпуса: Маклаков из Парижа и Гулькевич из Стокгольма. Из тезиса о временном характере

²⁰ Циркуляр из Парижа, подписанный М. Н. Гирсом, М. А. Стаховичем, К. Д. Набоковым, В. А. Маклаковым 18/31 декабря 1917 г. №1288 // ГАРФ Ф. 10003. Оп. 2. К. 3; то же на имя Саблина // АВПРИ. Ф. 184. Оп. 520. Д.1727. Л. 225.

²¹ К. Д. Набоков во все посольства и миссии 11/24 ноября 1917 г. № 938 // «Чему свидетели мы были...»: переписка бывших царских дипломатов (1934-1940). Кн. 2. М. 1998, с. 386.

²² К. Д. Набоков В. А. Маклакову 7/20 ноября 1917 г. // «Чему свидетели мы были...»: переписка бывших царских дипломатов (1934-1940). Кн. 2. М. 1998, с. 384.

²³ АВПРИ. Ф. 184. Оп. 520. Д. 1727. Л. 165; Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 11об; Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 51об; Ф. 184. Оп. 520. Д. 1727. Л.53; Ф. 184. Оп. 520. Д. 1727. Л. 44; Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 50об; Ф. 184. Оп. 520. Д. 1727. Л. 263; ГАРФ Ф. 10003. Оп. 2. К. 7; АВПРИ. Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 76об.

победы большевиков они делали выводы о вероятном образовании в России какой-нибудь коалиции и компромисса между большевиками и другими партиями (Маклаков) и считали, что лицам «облеченным свойством представителей родины, едва ли тактично и уместно поднимать за границей шумиху» вокруг них (Гулькевич). Сходились они и во мнении о несправедливости²⁴ со стороны находившихся в безопасности заграничных представителей обращаться с призывом к стойкости, к людям, которые могли заплатить за сопротивление жизнью²⁵. Их сомнения вызвало также практическое значение такой декларации для страны²⁶. Оба дипломата склонны были расценивать ее как театральный жест, рассчитанный на дешевые лавры в будущем или имеющий цель «обелиться» перед союзными правительствами²⁷. Корпус присоединился к их мнению и не поддержал Набокова ни в этом вопросе, ни в его инициативе по возбуждению перед правительствами союзников вопроса об отзыве их послов из Петрограда.

Новое содержание противостояние Совета послов с правительством на родине получило после опубликования секретных договоров и начала переговоров Совета Народных Комиссаров с Центральными державами о заключении перемирия.

Едва узнав о произошедшем, не посчитав нужным с кем – либо согласовать свои действия, посол в Вашингтоне подал ноту протеста против действий «максималистов» американскому правительству²⁸. Этот шаг выявил серьезные противоречия, которые присутствовали в Совете послов. Старейшина Корпуса целиком поддержал позицию, заявленную в ноте, предложил формальному руководителю Совета - Маклакову возглавить эту акцию. Однако последний усомнился в праве дипломатов подавать коллективные протесты²⁹ и передал от своего лица французскому правительству ноту, составленную в весьма осторожных формулировках.³⁰ Он разослал

²⁴ В. А. Маклаков К. Д. Набокову 10/23 ноября 1917 г. № 1137 // АВПРИ Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 42.

²⁵ К.Н.Гулькевич К.Д.Набокову 12/25 ноября № 672 // АВПРИ. Ф. 184. Оп. 520. Д. 1727. Л. 77-78. Под №772 в Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 49об.

²⁶ О своем скепсисе по поводу пользы каких-либо деклараций писал и Крупенской: АВПРИ. Ф. 184. Оп. 520. Д. 1727. Л. 58.

²⁷ К.Н.Гулькевич К.Д.Набокову 12/25 ноября № 672 // АВПРИ. Ф. 184. Оп. 520. Д. 1727. Л. 77-78. Под №772 в Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 49об.

²⁸ М. Н. Гирс В. А. Маклакову 13/26 ноября 1917 г. № 914 // ГАРФ Ф. 10003. Оп. 2. К. 5; АВПРИ. Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 64об.

²⁹ Он же К. Д. Набокову 21ноября/ 4 декабря 1917 г. № 1155 // Из архива организаторов интервенции в России // Исторический архив. 1961. № 6. С. 63.

³⁰ АВПРИ. Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 58.

этот текст в российские посольства и миссии, как материал для возможных аналогичных акций с их стороны³¹. Действовавшая в дипломатической среде инерция дисциплины позволила ему сорвать коллективное выступление. Считавший, видимо, обязательной для себя лояльность по отношению к руководителю Совета послов, старейшина Корпуса, не изменив своей точки зрения, передал министру иностранных дел Италии заявление, подготовленное послом в Париже.³²

Степень лояльности Гирса, однако, не разделили другие представители России. С формой, приданной протесту послом в Париже, категорически не согласился Набоков. Посланник в Афинах Демидов выработал собственный текст ноты по поводу начала переговоров большевиков с немцами о заключении мира. До передачи греческому правительству он разослал этот документ коллегам по Корпусу для оценки в плане выработки «единства действий»³³. Маклаков выразил сомнение в целесообразности использования в его тексте термина «узурпаторское правительство». Набоков, напротив, этот текст вполне одобрил. Ноту в демидовской редакции он передал английскому правительству 23 ноября³⁴. Самостоятельно пришло к тем же оценкам и использовало спорную характеристику в своем протесте посольство в Копенгагене³⁵.

Полученный опыт отбил у старейшины Корпуса желание в дальнейшем ставить подобные акции в зависимость от точки зрения формального главы Совещания послов. Имея свой взгляд на место и роль дипломатов в общей борьбе, Гирс в некоторых случаях перестал согласовывать свои шаги с Маклаковым.

В отношении собственно международных сношений Совет послов в последние месяцы 1917 г. решал сложнейшую двуединую задачу. С одной стороны он всеми силами стремился не допустить признания державами Советского правительства, с другой: ему надо было направить взрыв возмущения по поводу «измены России», который охватил общество и которому не чужды были правительства союзных стран, в конструктивное русло.

³¹ В. А. Маклаков циркулярно // «Чему свидетели мы были...»: переписка бывших царских дипломатов (1934-1940). Т. 2. М., 1998, с. 387.

³² М. Н. Гирс К. Д. Набокову и в Париж 17/30 ноября 1917 г. № 912 // АВПРИ. Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 67об; АВПРИ. Ф. 184. Оп. 520. Д. 1727. Л. 111; ГАРФ. Ф. 10003. Оп. 2. К. 5.

³³ Е. П. Демидов Послу 20 ноября/ 3 декабря 1917 г. № 700 // АВПРИ. Ф. 184. Оп. 520. Д. 1727. Л. 2.

³⁴ К. Д. Набоков Послу 23 ноября/6 декабря 1917 г. № 970 // АВПРИ. Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 90об. АВПРИ. Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 90об.

³⁵ М. Ф. Мейендорф в русское посольство в Париже и циркулярно 19 ноября-2 декабря 1917 г. № 14362 // ГАРФ. Ф. 10003. Оп. 7.

Тема Октябрьской революции и вызванного ею сопротивления в научной литературе изобилует мифами, которые были созданы в период существования СССР, и только в наши дни подвергаются пересмотру. Один из них – постулат о классовой ненависти буржуазных правительств по отношению к «молодой советской республике», которая стала основой для безоговорочной поддержки антибольшевистского движения и отказа от установления с ней дипломатических отношений. Между тем, до ноября 1918 г. определяющую роль в политике союзников имели интересы войны, а в целом нельзя забывать о роли геополитических факторов, которые во все века и при всех обстоятельствах оказывались сильнее религиозных, идейно-политических и финансово-экономических.

Западные союзники действительно отказались признавать созданную в Петрограде власть, в чем, впрочем, не было ничего ни удивительного, ни «классового» – большевики во всеуслышание заявляли о необходимости прекращения «мировой бойни», подписания мира без аннексий и контрибуций и через голову правительств слали радио с этими предложениями народам.

Пока сохранялась надежда на то, что «Советы» вернуться к боевым действиям на фронтах Первой мировой войны союзники проводили двучинную политику. Поддерживая первые акты антибольшевистского сопротивления, с одной стороны, они не отказываясь от контактов с лидерами большевиков, с другой.³⁶ Правительства Антанты не отзывали из Петрограда свои представительства. Более того, осознав неспособность аристократов из официальных посольств говорить с большевиками, они создали для контактов с ними специальные каналы: англичане послали миссию во главе с Локкартом, у американцев сходную роль играли руководитель американской Красного Креста в Петрограде Р. Робинс, и, видимо, начальник военной миссии – Джексон, у французов – атташе военной миссии Ж. Садуль. Их встречи с лидерами большевиков порождали слухи о возможности признания Советской республики, что в высшей степени беспокоило русских дипломатов, стремившихся удержать союзные правительства от этого шага. Усилия их были сконцентрированы главным образом в Париже, Лондоне и Вашингтоне – было ясно, что остальные союзные и нейтральные страны последуют примеру этих держав³⁷. Действия дипломатов носили наступательный характер: они активно использовали любые контакты с ответственными западными политиками, для доказательства бесполезности

³⁶ МИЛЮКОВ, П. Н. *Россия на переломе*. Т. 1. Париж 1927, с. 273.

³⁷ Н. А. Кудашев Послу 11/24 ноября 1917 г. № 73 // АВПРИ. Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 42об.; М. Н. Гирс Послу 8/21 декабря 1917 г. б/№ // ГАРФ Ф. 10003. Оп. 2. К. 5.

и вреда установления каких бы то ни было связей с большевиками, прежде всего для самих этих правительств. В качестве аргументов они использовали две проблемы, которые сильно беспокоили европейских политиков: страх перед пропагандой большевиков, стремившихся к мировой революции и возможность ориентации России на Германию.

Отсутствие четких представлений о том, что творилось в России, также как и «свободы рук» для спокойной выработки собственного решения проблемы, делали политику союзных и нейтральных правительств в данном вопросе более чем обычно, подверженной влиянию извне. Русские дипломаты в этот период не имели возможности получать сколько-нибудь регулярные сведения с родины. Тем не менее, согласно наблюдениям Н Тогур, они создали цельную концепцию событий в России и представляли ее столь убедительно, что у их иностранных коллег создавалось впечатление об их хорошей информированности о происходящем в стране.³⁸

Заграничный корпус выработал рекомендации, которые предлагали союзникам полностью игнорировать правительство большевиков, т.е. не публиковать даже протестов против нарушения им союзнических обязательств России, так как обращение «к самозваному правительству явилось бы первым его признанием». Вместо этого Совет послов предлагал выждать обращения Ленина к союзникам правительствам и, игнорируя «незаконную власть», через ее голову, ответить русскому народу³⁹. Идея явно была заимствована из практики первых актов советской внешней политики⁴⁰. Русская дипломатия в то время умела учиться у своих противников.

Разработанную Советом послов концепцию, его представитель – В.А. Маклаков донес до сведения союзных правительств на первом после революции международном форуме - декабрьском (1917) совещании Антанты в Париже. Его выступления сводились к двуединой теме: Россия и война в новых условиях. Отстаивая интересы страны, он опирался на тезис, что помимо России большевистской, существует Россия «национальная». Он настаивал на том, что Антанта должна продолжать считать «настоящую» Россию союзником и подтвердить ей исполнение «всех ранее данных обещаний». Ему удалось добиться некоторого успеха: «Основная мысль, - писал он по итогам конференции, - что Россия не отождествляется с большевиками, что на Россию еще надеются и согласны ей помогать, проходила

³⁸ TONGOUR, N. Diplomacy in Exile: Russian Emigres in Paris, 1918 – 1925. Ph.D. Dissertation. Stanford University 1979. P. 31.

³⁹ М. А. Стахович К. Д. Набокову 15/28 ноября 1917 г. № 333// АВПРИ. Ф. 184. Оп. 520. Д. 1727. Л. 249.

⁴⁰ Обращение Советского правительства к посланникам нейтральных стран по вопросу о перемирии и демократическом мире. // Документы внешней политики. М. 1957, с. 22 – 23.

красной нитью в ряде заявлений и решений». Союзники обещали поддерживать патриотические течения в России в их борьбе против большевизма и продолжить предоставление кредитов «в размере доказанной их необходимости».⁴¹

Относительно войны и ее целей Маклаков озвучивал концепцию, также сформулированную к этому моменту Корпусом: он доказывал, что нельзя резкими заявлениями толкать большевиков к Германии, предоставив им повод разорвать коалицию. В виду этих соображений конференцией была оставлена мысль о резком протесте держав против большевиков⁴². Союзники согласились даже на составление резолюции о новых целях войны и пересмотре прежних договоров. Текст ее было предложено подготовить Маклакову. Посол составил его без каких-либо упоминаний об аннексиях и контрибуциях, в «чисто оборонительном ключе».⁴³ Однако, в связи с противоречием этих положений целям, которые преследовали страны в войне, конференция не смогла выработать документ, который удовлетворил бы всех участников. Было решено издать международный акт, чтобы успокоить народы стран-союзниц в «прежних формулах», а для России каждая страна должна была сделать отдельное заявление «подходящее к русской идеологии»⁴⁴.

Завершился этот краткий, но чрезвычайно насыщенный событиями период знаковым событием: первым съездом послов, который проходил в Париже с 15 по 19 декабря 1917 г. Дипломаты обсудили и детально разработали инструкции на случай появления курьеров большевиков, о чем шла речь выше. Обсуждался и вопрос финансирования представительств, который к тому моменту стоял остро в связи с прекращением поступления кредитов из России. Послы отказались предоставить главам учреждений за рубежом право использовать для содержания миссий средства, переведенные ранее правительством для иных целей.⁴⁵ Была достигнута договоренность об обя-

⁴¹ Из архива организаторов интервенции в России // Исторический архив 1961 № 6. С. 64 – 65.

⁴² Там же.

⁴³ Автобиографические записки В.А.Маклакова б/д. // НИА. Vasily Maklakov Collection Box 1. Folder 2.

⁴⁴ НИА. Vasily Maklakov Collection Box 1. Folder 2; В.А.Маклаков – русским представителям 20 ноября/ 3 декабря 1917 г. №1180 // ГАРФ Ф. 10003. Оп. 2. К.3; АВПРИ. Ф. 184. Оп. 520. Д.1727. Л. 179-182; Ф. 187. Оп. 524. Д. 3537. Л. 78-79.

⁴⁵ В. А. Маклаков А. М. Ону 19 декабря 1917 / 1 января 1918 г. Б/№ (копия Набокову) // АВПРИ. Ф. 187. Оп. 524. Д. 3505 Л. 3.

зательном согласовании позиций между послами до переговоров по существенно важным вопросам с иностранными политиками.⁴⁶

Однако в центре обсуждения стоял вопрос о помощи антибольшевистской борьбе, о том, как привлечь внимание союзников к русскому вопросу. Видя в большевиках агентов Германии, дипломаты приняли решение передать английскому и французскому правительствам записки, содержащие указания на опасность бездействия со стороны держав перед угрозой установления германского господства над Россией. Они призвали союзные власти начать согласованную работу по борьбе с этой опасностью, для чего было предложено создать в Париже специальный совет по русским делам при ближайшем участии Франции, Англии и Соединенных Штатов. Совет послов посчитал необходимым просить поддержать «все силы, противодействующие германскому влиянию или разлагающему влиянию большевиков и оказать помощь их организационным усилиям». При этом он не остановился перед возможностью признания союзными правительствами фактического самоопределения тех частей России, которые начинали борьбу с большевиками: их призывали «содействовать в этих областях военной силе, которая в будущем могла бы еще, быть может, причинить заботы Германии». Послов самым серьезным образом беспокоило сохранение в верных блоку руках «Сибирской железной дороги»⁴⁷.

Таким образом, 1917 г. стал чрезвычайно насыщенным для дипломатического корпуса России. Начало революции развязало инициативу во внешнеполитическом ведомстве, месяцы правления Временного правительства дали возможность подготовиться к деятельности в новых условиях, которой сотрудники МИД не преминули воспользоваться. Пик активности пришелся на конец года. Всего за два месяца, оставшихся после большевистского переворота, русская дипломатия прошла огромный творческий путь. Приняв решение не подчиняться новой власти, она сумела не только создать собственную организацию, но и сформировать платформу, выявить цели и тактические задачи, которые надо было решать в этот период. Этап становления деятельности русской небольшевистской дипломатии, действовавшей в отрыве от власти на Родине, следует признать успешным. Идеи, основы самостоятельного существования, сформулированные в это время, позволили не только решить вопросы обеспечения жизнедеятельности Корпуса в конце 1917 г., пережить период безвластия в 1918 г и дожидаться создания правительства, с которым были отчасти воссозданы «правиль-

⁴⁶ Автобиографические записки В.А.Маклакова б/д. // НИА Vasily Maklakov Collection Box 1. Folder 2.

⁴⁷ Отрывок черновика информационной записки о результатах совещания послов // АВПРИ. Ф. 187. Оп. 524. Д. 3539 Л. 1.

ные» взаимоотношения, но и действовать на протяжении всей гражданской войны, заново создать Совет послов в 1921 г. и продлить его деятельность на весь межвоенный период.

RUSKÁ ŠLECHTA V REVOLUČNÍM ROCE 1917

Zbyněk VYDRA

VYDRA, Zbyněk. Russian nobility in the Revolutionary year of 1917. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2017, vol. 17, no. 2, p. 24 – 41.

The year 1917 brought major changes in the life of Russian nobility and Russian society. The February Revolution overthrew the tsarist regime, abolished the last remnants of estates system and embraces civil equality. The October Revolution has created the conditions for establishing the Bolshevik dictatorship based on class struggle, which was designed to reject the former „ruling classes“. Nobility, together with other classes, was defined as the „former people“ (byvschie liudi) and became one of the main targets of new regime's persecution.

The article is focused on the nobility (or aristocracy more precisely) and its perception of the political and social changes in Russia from February 1917 to March 1918. It is based on the ego-documents (diaries and memoirs, both published and unpublished).

In the article, author discusses such principle questions as: What threats nobles have seen for their existence during 1917? Did they consider the possibility of emigration from Russia? Did they anticipate „the Bolshevik danger“ before October 1917? And how they understood the new situation in the early months of the Bolshevik rule and what future did they expected for the Bolshevik regime and Russia?

Key words: Russian nobility, Revolution, history, 1917.

Úvod

V předvečer 1. světové války bylo Rusko stále ještě zemí, v níž šlechta držela značnou část politického a ekonomického vlivu. Navzdory strukturálním změnám, jimiž ruská společnost procházela od období tzv. velkých reforem z 60. let 19. století, šlechta pořád tvořila základ sociálních a ekonomických elit. Přesněji řečeno část šlechty, neboť podle sčítání lidu z roku 1897 dědičných šlechticů žilo v Rusku zhruba 1,2 milionu a zdaleka ne všichni se mohli počítat k elitě – pouze 30 – 40 % vlastnilo nějakou půdu a rozloha pozemkové držby šlechty se stále snižovala. Specifikem Ruska bylo úzké provázání šlechty a šlechtictví se státní službou. Statut dědičného šlechtice bylo možné získat prostřednictvím civilní státní služby nebo službou v armádě, což znamenalo v 18. století, a ještě více v 19. století, obrovský nárůst počtu dědičných šlechticů, a tedy i určité „rozmělnění“ šlechtického stavu.¹ V rámci dědičné šlechty se vždy vyčleňovala ještě užší elita – aristokracie. Jejími definičními znaky byl šlechtický titul (kníže, hrabě, baron), rozsáhlý majetek,

¹ I z toho důvodu došlo za vlády Mikuláše I. a znovu za Alexandra II. k zpřísnění podmínek pro získání dědičného šlechtictví. Od roku 1845 začínalo dědičné šlechtictví od civilního titulu státního rady a vojenské hodnosti majora, od roku 1856 od civilního titulu skutečného státního rady a vojenské hodnosti plukovníka. Srov. VYDRA, Z. – ŘOUTIL, M. – KOMENDOVÁ, J. – HLOUŠKOVÁ, K. – TĚRA, M. *Dějiny Ruska*. Praha 2017, s. 235.

úzká vazba k carské rodině Romanovců a carskému dvoru a také vzájemná rodová provázanost.² Ve většině případů se příslušníci aristokracie objevovali i ve státní službě, takže docházelo k prolínání této „tradiční“ dědičné šlechty s „novou“ šlechtou. Na přelomu 19. a 20. století byly také stále běžnější i případy spojování šlechtických rodin s novou ekonomickou elitou – továrními podnikateli nebo finančníky.

Pokud používáme v textu střídavě termíny šlechta a aristokracie, máme vždy na mysli v zásadě jednu a tutéž sociální a skupinu. Termín elita je samozřejmě ve své podstatě širší, neboť elity nemusely být nutně šlechtického původu. Politické a zejména ekonomické elity byly generovány v době před první světovou válkou více a více ze středostavovské společnosti, kupců a měšťanů.³ V případě politických elit to platí zejména po únorové revoluci v případě prvního složení Prozatímní vlády.

Elity v carském Rusku představovaly rozhodně velice heterogenní uskupení. Stejně tak šlechta, která nebyla zdaleka jednotná v postoji k carskému režimu. Mnoho aristokratů se hlásilo k liberálním stranám a stavělo se do opozice vůči vládě. Bezvýhradnou podporu vláda neměla ani ze strany konzervativní šlechty, která ji často kritizovala za nízkou podporu šlechtických zájmů.⁴ Před první světovou válkou se stále více členů aristokracie domnívalo, že v zájmu jejich společenské skupiny i v zájmu celého Ruska je politická změna – buď směrem k další liberalizaci režimu, nebo naopak k posilování konzervatismu.⁵

Následující studie se zabývá postojem elity, respektive její aristokratické části – k ruské revoluci (respektive revolucím) roku 1917. Vycházíme přitom primárně z pramenů osobní povahy, na prvním místě z deníků, a to nepublikovaných i publikovaných. Ve středu naší pozornosti stojí několik představelek a představitelů aristokracie, přičemž zastoupení žen i mužů rozdílného věku a politické orientace nám umožňuje zachytit pestrou škálu názorů a pohledů na revoluční události. Byť jsou v textu citovány i další osobnosti, naše volba padla zejména na kněžnu

² Zde vycházíme z definice anglického historika Dominica Lievena, viz LIEVEN, D. *Elites*. In *Cambridge History of Russia*, vol. 2, *Imperial Russia, 1689 – 1917*, Cambridge 2006, s. 227.

³ VYDRA, Z. a kol., *Dějiny Ruska...*, s. 238.

⁴ Toto bylo součástí ruského politického diskursu od doby tzv. velkých reforem Alexandra II. Srov. CHRISTOFOROV, I. A. „*Aristokratičeskaja*“ *oppozicija Velikim reformam (konec 1850 – seredina 1870-ch godov)*. Moskva 2002. K aristokratickému konzervatismu (a v menší míře i liberalismu) za vlády Mikuláše II. srov. LIEVEN, D. *Russia's Rulers under the Old Regime*. New Haven – London 1990.

⁵ Nicméně jen velmi málo příslušníků aristokracie se otevřeně přidalo k ultrapravicovým stranám, zakládaným v Rusku během revoluce v letech 1905 – 1906. Srov. VYDRA, Z. *Život za cara? Radikální pravice v carském Rusku, 1900 – 1917*. Červený Kostelec 2010.

Jekatěrinu Nikolajevnu Sayn-Wittgensteinovou (1895 – 1983),⁶ hraběnkou Olgu Gennadijevnu Šeremetěvovou (1885 – 1941),⁷ kněžnu Lydiji Leonidovnu Vasiličkovou (1886 – 1948),⁸ hraběte Sergeje Dmitrijeviče Šeremetěva (1848 – 1918)⁹ a hraběte Alexeje Alexandroviče Bobrinského (1852 – 1927).¹⁰

⁶ Kněžna Jekatěrina Sayn-Wittgensteinová pocházela z rodiny, která se usadila v Rusku během napoleonských válek. V době revoluce byla mladou dámou, přirozeně bez valných politických zkušeností a bez spojení s nějakou politickou stranou (byť se sama označovala za liberální monarchistku). Spolu se svou rodinou Jekatěrina opustila Rusko v listopadu 1918, v roce 1922 se provdala za hraběte Andrease Razumovského a většinu života prožila v Rakousku (zemřela ve Vídni). Její deník byl v úplnosti nejprve publikován rusky a později byl přeložen do francouzštiny a polštiny. Viz SAYN-WITTGENSTEIN, J. N. *Dnevnik 1914 – 1918*. Paris 1986; *La Fin de ma Russie: journal 1914 – 1919*. Montricher 1990; *Koniec mojej Rosji : dziennik z lat 1914 – 1918*. Warszawa 1998.

⁷ Olga Šeremetěvová, rozená Čubarovová, pocházela z netitulované, provinční ruské šlechty. Vystudovala společenské vědy na Ženevské univerzitě a v roce 1910 se provdala za Borise Borisoviče Šeremetěva, člena netitulované větve velmi početné rodiny. Olga až do smrti žila v Moskvě, zahynula během německého náletu. Její publikovaný deník zahrnuje období od března 1917 do května 1935. ŠEREMETĚVA, O. G. *Dnevnik i vospominanja*. Moskva 2005.

⁸ Kněžna Lidija Vasiličková byla dcerou knížete Leonida Dmitrijeviče Vjazemského a hraběnky Marie Vladimirovny Levašové. Vystudovala dívčí gymnázium a v roce 1906 studovala jeden semestr anglický jazyk v Oxfordu. Roku 1908 se provdala za knížete Illariona Illarionoviče Vasiličkova. Z Ruska emigrovala s celou rodinou v roce 1919. Většinu meziválečných let žila v Pobaltí, období 2. světové války strávila především u své dcery Taťány, která se provdala za knížete Metternicha a pobývala střídavě v Berlíně a na v Čechách na zámku Kynžvart. Lidija Vasiličková zemřela v Paříži po tragické nehodě, když ji srazil automobil. Autorka pamětí: VASILČIKOVA, L. L. *Isčeznušaja Rossija. Vospominanja L. L. Vasiličkovoj 1886 – 1919*. Sankt Petěrburg 1995.

⁹ Hrabě Sergej Dmitrijevič Šeremetěv byl fakticky hlavou jednoho z nejvýznamnějších aristokratických rodů. Konzervativní monarchista, intenzivně se zabývajícím historií (autor řady prací na historická témata a člen Akademie věd) a zároveň jeden z nejbohatších aristokratů. Revoluce jej zastihla v již pokročilém věku a zemřel relativně brzy po převzetí moci bolševiky, v prosinci 1918. Jeho deníky nebyly publikovány, rukopisy jsou uloženy v Rossijskom gosudarstvennom archive drevnich aktov v Moskvě: RGADA, f. 1287, Šeremetěvy, op. 1, č. 4.

¹⁰ Hrabě Alexej Alexandrovič Bobrinskij byl prapravnukem carevny Kateřiny II. a hraběte Grigori-je Orlova. Společně se svými čtyřmi bratry patřil k nejbohatším ruským aristokratům; Bobrinskí byli od první poloviny 19. století mimo jiné známí podnikatelé v cukrovarnictví. Bobrinskij byl i politicky činný. Náležel k hlavní exponentům aristokratického konzervatismu, byl zvolen poslancem III. Státní dumy (1907 – 1912) a v roce 1912 se stal členem Státní rady, horní komory ruského parlamentu. Od 25. 3. do 21. 7. 1916 byl náměstkem ministra vnitra a od 21. 7. do 14. 11. 1916 ministrem zemědělství. Současně se angažoval ve šlechtických organizacích, v roce 1906 spoluzakládala Svaz sjednocené šlechty a byl jeho prvním předsedou. V roce 1919 emigroval do Francie a zemřel na francouzské Riviéře. Od dětství si psal podrobné deníky, které jsou ve větší míře dochovány a uloženy v Moskvě: RGADA, f. 1412, Bobrinskije, op. 8. Pouze nepatrná část deníků byla publikována. Srov. BOBRINSKIJ, A. A. *Dnevnik. Katorga i ssylka*. 1931, č. 3, s. 73 – 129; VYDRA, Z. Únorová revoluce v deníku hraběte Alexeje Bobrinského. In *Slovanský přehled* 2. 2015, s. 387 – 414.

Únorová revoluce

V prvních dnech únorové revoluce přišla matka hraběte Pavla Grabbeho domů silně rozrušená. „*Představ si!*“ řekla synovi. „*Právě jsem byla u hraběnky Šeremetěvové a víš, jak mne uvítala? Povídá: ‚Není to překrásné?‘ ‚Co je překrásné?‘ ptám se a ona odpoví: ‚Cože, no revoluce samozřejmě!‘ A já jen řekla, ‚Inu, hraběnko, stěží máte důvod k radosti. Právě lidé jako my přijdou o všechno.‘*“¹¹

Již tato vzpomínka naznačuje, že reakce šlechty na únorovou revoluci nebyla jednotná, a to ani v Petrohradě v okamžiku, kdy násilí vrcholilo. Vidíme dva základní pohledy na revoluci – souhlas, ba dokonce nadšení, a obavu z následků. Tyto dva přístupy se objevovaly po celý rok 1917, přičemž první slábl a druhý posiloval.

První otázka, která nás napadne je, do jaké míry šlechta předvíдалa revoluci? Koneckonců, existovala osobní i kolektivní zkušenost z revoluce let 1905 – 1906. Přesto, čteme-li deníky či memoáry šlechticů, odpověď není jednoznačná. Někteří svědectví naznačují, že šlechtu pronásledovaly přízraky revoluce. Hraběnka Katia von Carlow jednou prožila strašlivou vizi – spatřila halu a chodby rodinného sídla plné rozhněvaného, spílajícího davu ozbrojeného holemi a sekerami, kterak si dere kupředu.¹² Z části memoárové literatury lze nabýt dojem, že už v předvečer první světové války lidé tušili, že přijde cosi děsivého. Baron Nikolaj Wrangel pronesl k hraběti Valentinu Zubovovi na terase Café de Rohan v Paříži v květnu 1914 slova: „*Jsmo na pokraji událostí, které svět nezažil od časů barbarských vpádů. (...) Brzy vše co tvoří naše životy bude zničeno jako bezcenné. Začíná doba barbarství a potrvá po desetiletí.*“¹³ Ne všichni takto smýšleli. Jiné prameny ukazují téměř bukolickou atmosféru starého Ruska, kde se nic neměnilo. Kněžna Lydija Vasilčiková vzpomínala na poslední předválečná léta jako svého druhu idylu, v níž se vše vrátilo do normálu, revoluce roku 1905 byla zapomenuta a nikdo si nepřipouštěl možnost jejího opakování: „*V těch letech nikdo z mých přátel nepřevédl peníze do ciziny nikoli proto, že by to pokládal za nevlastenecké, ale protože nebyl důvod k panice.*“¹⁴ Soudě podle deníkových zápisků, osmnáctiletá kněžna Jekatěrina Sayn-Wittgensteinová prožívala poslední předrevoluční dny spíše bezstarostně. Vyplňoval je hlavně poslech gramofonových desek. I mladá kněžna ovšem ve stejné době příležitostně prožívala napětí a pociťovala, že se v Rusku „cosi chystá“. 12. února napsala: „*V Rusku se teď dělá vše pro záhubu Ruska. Každý krok vlády k tomu směřuje. Zdá se, že ještě nikdy nebyla země zevnitř tak rozvrácena jak nyní. Jistojistě se to vše vyřeší v nejbližší budoucnosti, a vyřeší se to, samozřejmě,*

¹¹ GRABBE, P. *Windows on the River Neva: A Memoir*. New York 1977, s. 135.

¹² SMITH, D. *Former People. The Last Days of the Russian Aristocracy*. London 2013, s. 58.

¹³ ZUBOV, V. P. *Stradnyje gody*. Moskva 2004, s. 41.

¹⁴ VASILČIKOVA, L. L. *Isčeznuvšaja Rossija...*, s. 134.

katastrofou. Povídá se, že 14. února, v den otevření Dumy, budou stávky a nepokoje. Nejstrašnější je, že teď není vhodná doba! Armáda potřebuje klid a řád v týlu. Potřebuje jeho pomoc a podporu, materiální i duchovní. Nyní je naše armáda stejně pevná a silná jako byla dřív, ale její základ, tyl, prohnul a je hotov zhroutit se; to se bude velice hodit našim nepřítelům. Nikdy jsem nebyla pesimistkou a ani teď bych nikdy neřekla to, co jsem napsala, před někým cizím, ale myslet si může každý, co chce. Každý se musí dívat zdravě na skutečný stav věcí a nedělat si iluze.¹⁵ Snad právě tyto pocity ji vedly k úniku do fiktivního světa klidu a iluzí. 23. února psala: „Téměř nikdo nehovoří o nepříjemných věcech. Každý se snaží vyhnout rozhovoru o současné situaci. Vrcholem módy v této sezóně je hudba obecně a zejména opera. Každý, kdo by si četl můj deník by poznal, jak je mi tato atmosféra milá. Podnětem k rozvoji této nálady byla koupě gramofonu. Od té chvíle je poslouchání kvalitních gramofonových nahrávek naším koníčkem. (...) Žijeme tak klidně a šťastně, že se nepochybně stane něco nepříjemného, co všechno naruší.“¹⁶

Vzhledem k tomu, co mělo za pár dní nastat, se jako prorocká zdají slova Wrangela či obavy Sayn-Wittgensteinové. Kvůli válce a postupné diskreditaci monarchie se revoluce stávala stále více předvídatelnou. Revoluce v Petrohradě na konci února nebyla nakonec až takovým překvapením. Nicméně většina lidí byla šokována a otřesena násilím, chaosem a nedostatkem disciplíny mezi vojáky. Kníže Andrej Lobanov-Rostovskij, v té době poručík dělostřelectva, navštívil na krátkou dobu Petrohrad v březnu 1917 a později napsal: „15. března jsem si všiml několika opilých členů vojenského výboru, jak vešli do důstojnické jídelny a rozbili kulečnickový stůl. Když jsem procházel hlavní branou kasáren, viděl jsem patrolu, jak klidně odložila zbraň a odešla pryč. Při procházce ulicí jsem míjel kexholmský gardový pluk. Zastavil jsem, abych zasalutoval a okamžitě mne obklopil dav vojáků a začal na mne násilně křičet a nazývat mne kontrarevolucionářem.“¹⁷

Lobanov-Rostovskij navštívil hlavní město už po revoluci. V únoru byla situace ještě mnohem dramatičtější. Všechno začalo už 23. února, když více než sedm tisíc dělnic z textilních továren vybožského okrsku přerušilo práci a vydalo se do ulic. Důvod byl jasný a vyjadřovalo jej jedno slovo řinoucí z jejich úst: „Chleba!“ Vážné nedostatky v zásobování Petrohradu se táhly od začátku roku, stejně jako zvyšování cen. K ženám se během dne připojovali dělníci a odpoledne už kráčelo ulicemi více než padesát tisíc lidí. Večer dokonce devadesát tisíc. Volání po chlebu postupně doplňovaly i politická hesla: „Pryč s válkou!“ a „Pryč s carem!“ Ačkoli úřady k večeru víceméně obnovily pořádek a nikdo z ministrů či

¹⁵ SAYN-WITTGENSTEIN, J. N. *Dnevník 1914 – 1918...*, s. 77 – 78.

¹⁶ Tamtéž, s. 78.

¹⁷ LOBANOV-ROSTOVSKY, A. A. *The Grinding Mill: Reminiscences of War and Revolution in Russia 1913 – 1920*. New York 1935, s. 208.

jiných vysokých státních úředníků se neobtěžoval carovi Mikuláši II. cokoli hlásit, revoluce fakticky začala.¹⁸

Demonstrace pokračovaly i v následujících dvou dnech a sílily. 25. února protestovalo 300 tisíc lidí. V tu chvíli byl Mikuláš II. konečně informován a obratem nařídil vojenskému veliteli Petrohradu generálu Chabalovovi potlačit nepokoje. 26. února došlo k prvním větším střetům vojska s demonstranty. Střelba do davu přinesla desítky obětí. Současně ale řada jednotek odmítla poslušnost. Pavlovský pluk se vzbouřil večer 26. února a střetl se s policií. 27. února došlo k otevřené vzpouře Volyňského pluku.

Nešlo přehlédnout, že situace je kritická. 27. února hrabě Sergej Šeremetěv zmínil v závěru dopisu dceři Xenii pouliční výtržnosti: „*Děje se něco opravdu temného*“.¹⁹ A do deníku si téhož dne zapsal: „... *nikdo neví, kde je v tuto chvíli naše vláda a kdo má na povel obnovení pořádku*“.²⁰ Přesně si uvědomoval posun v náladě a požadavcích protestujících: „... *nespokojenost roste; lidé nejprve pouze chtěli chleba, ale teď jsou pořadavky mnohem méně jasné... Nemohu se dostat do Státní rady, jelikož Něvský prospekt je zcela zaplněn lidmi, tramvaje zastavily a nelze sehnat žádný povoz*“.²¹

Pro Sergeje Šeremetěva byla revoluce „festivalem šílenství“, jenž především zaviničila carevna. „*Abnormální moc té ženy nás dovedla přesně tam, kam mnozí předpovídali*.“ Nejsilnější pocitem byl absolutní chaos: „*Nemáme vůbec žádné zprávy, co se děje se zemí. Nevychází noviny, pošta je zpožděná, nedá se telefonovat ani psát. Rasputinovi stoupenci, všechna ta verbež, byli pozatýkáni. Celý den se ozývá střelba; nemohu určit, kdo na koho střílí ani na čí příkazy. Revoluce s sebou přináší hrozbu pogromu pro každý dům*“.²² Vladimíru Kokovcevovi, bývalému ministru finance a předsedovi vlády, Šeremetěv napsal: „*Kam to všechno spěje? Jak daleko to dojde bez pomoci nejlepších sil země? Nechce se mi říkat nahlas myšlenky, které se mne napadají. Jsem připraven přivítat vše, co pomůže naší zemi a ozdraví ji, ale nemohu*

¹⁸ Literatura o únorové revoluci je velice početná. Pro základní přehled srov. nejnověji: ENGELSTEIN, L. *Russia in Flames. War, Revolution and Civil War 1914 – 1921*. Oxford 2018, s. 103 – 130 (kapitola Five Days That Shook the World). Dále viz PIPES, R. *The Russian Revolution*, New York 1990, s. 272 – 337; FIGES, O. *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891 – 1924*, New York 1998, s. 307 – 353; ZUBOV, A. B. (red.). *Istorija Rossii. XX vek, vol. 1, 1894 – 1939*. Moskva 2009, s. 370 – 392. Český podrobně u VEBER, V. *Mikuláš II. a jeho svět (Rusko 1894 – 1917)*. Praha 2000, s. 402 – 444 (Veber se striktně drží gregoriánského kalendáře a píše tedy o „břežnové revoluci“).

¹⁹ SMITH, D. *Former People...*, s. 72.

²⁰ RGADA, f. 1287, op. 1, d. 5062, l. 32 – 33.

²¹ Tamtéž.

²² RGADA, f. 1287, op. 1, d. 5062, l. 33 – 34.

vítat nízké vášně a návrat „pugačevštiny“.²³ Třináctiletá vnučka Jelena Šeremetěva viděla situaci méně dramaticky, jak to u dětí často bývá. Ani ona nebyla z revoluce nadšená, ale především proto, že si nemohla hrát v zahradě nebo navštěvovat přátele. Většinu času tedy trávil s bratry četbou příběhů Sherlocka Holmese a Allana Pinkertona.²⁴

Zmatek v ulicích vyvolával obavy a strach. Na prvním místě to byl strach z prohlubování chaosu a na druhém místě z Němců, že revoluce usnadní jejich postup na frontě. Dalšími pocity ve stejné chvíli byly nechuť až odpor k vládní politice. Selhání vlády bylo obecně pokládáno za hlavní příčinu revoluce, a to i mezi tradičními konzervativci. Hrabě Alexej Bobrinskij, kterého podobně jako Sergeje Šeremetěva nikdo nemohl podezřívat z liberalismu, situaci komentoval 27. února: „*Jak hanebné; hořkost naplňuje srdce, vše je to ku prospěchu Němcům. Bylo možné tomu předejít několik měsíců zpátky. Nechuť obrátit se k veřejnosti je zločinem. Všichni členové vlády by za to měli být souzeni.*“²⁵ Bobrinskij se současně obával o svou rodinu a nejbližší příbuzné, o kterých neměl nějakou dobu žádné zprávy.

V případě Bobrinského zápisků o únorové revoluci je příznačné pro situaci a atmosféru ve městě, že hrabě byl zcela pasivním svědkem událostí, stejně jako naprostá většina jeho aristokratických příbuzných či známých. Ačkoli byl stále členem v Státní radě (stejně tak i Sergej Šeremetěv), rozhodně nebyl v centru událostí v tom smyslu, že by je mohl jakkoli ovlivnit. To koneckonců byl případ všech politiků spjatých s carským režimem. Bobrinskij i Šeremetěv by za normálních okolností vzhledem k společenskému postavení měli přístup k informacím, avšak v této extrémní situaci žádné relevantní informace neměli, nebo novinky ztrácely svou obvyklou hodnotu, neboť situace se měnila každým okamžikem. Bobrinskij se ocitl v epicentru revoluce, nicméně události se hnaly kolem něj a on je pozoroval jakoby zvenčí. V danou chvíli byl ve stejné pozici jako Jekatěrina Sayn-Wittgensteinová, mladá žena bez politických konexí.

Hrabě Alexej Bobrinskij se během únorové revoluce obával zejména o své nejbližší. Několik dní neměl žádné zprávy o synovi, snaše a jejich malé dcerce. Večer 28. února napsal do deníku: „*Marně volám domů všemi telefony. Nikdo se neozývá. Strašné. Co se s nimi stalo? Nezapálili můj dům? Sotva, když je tam lazaret.*“²⁶ Později během roku 1917, když pobýval v lázních v Kislovodsku na Kavkaze, vyjadřoval obavy nad budoucností rodinných statků poblíže Smely na Ukrajině, ohrožovaných eventuálním příchodem Němců. Nejednalo se však o pouhý so-

²³ RGADA, f. 1287, op. 1, d. 5062, l. 38.

²⁴ SMITH, D. *Former People...*, s. 75.

²⁵ RGADA, f. 1412, op. 8, d. 299, l. 6.

²⁶ Tamtéž.

becký starch o majetek, ale spíše o projev vlastenectví – že by nepřítel mohl využít tovarny a další zdroje na panství proti Rusku.²⁷

Kdo mohl, opouštěl Petrohrad. Některé rodiny zůstaly do Velikonoc, jiné nikoli. Hrabě Sergej Šeremetěv ještě oslavil s rodinou Velikonoc v paláci na Fontance a poté večer 10. dubna celá Rodina odjela do Moskvy: „*Díky bohu, opouštíme zapáchající, zločinecký Petrohrad.*“²⁸ Ne všechny odjezdy však nutně byly vyvolány revolucí. Bobrinskij odjel z hlavního města už 8. března, ovšem v jeho případě to nebyl ani tak útek, jako spíše plánovaná cesta do lázní, neboť hrabě delší dobu trpěl dnou.²⁹ V té době si již zcela jasně uvědomoval, jak se změnila nálada veřejnosti a jaká je porevoluční politická atmosféra. V dopise dceři z Kislovodsku 28. března 1917 ji nabádal, aby jej nadále na dopisech netitulovala „Vaše Jasnosti“.³⁰

Jekatěrina Sayn-Wittgensteinová opustila s rodinou Petrohrad 15. března. Odjeli do Kyjeva a později do Mogileva. S odstupem času Jekatěrina uvažovala o únorové revoluci v lednu 1918 takto: „*Dříve jsem byla monarchistkou. Celá naše rodina byla taková a já, která jsem vyrostla v této tradici, jsem ji milovala celou duší. (...) Vždy jsem se zajímala o politiku, zavírala jsem oči před zjevnými nedostatky poslední vlády. Na podzim 1916... jsem jen s krajními obtížemi četla noviny, již plné útoků/odhalení proti vládě... Tehdy poprvé nastala otázka: Car nebo Rusko? Dříve jsem ty dvě existence nerozlišovala, spojovala jsem je v tolik milovaný patriotismus. Nemilovala jsem samotného Mikuláše II., ne cara jako člověka, ale monarchismus jako princip.*“³¹ Mimochodem, mladá kněžna nikdy neviděla cara na vlastní oči, pouze ve filmu, a bylo to jedno z jejích velkých přání.

Podle Jekatěrininy respekt k carovi a důvěra ve vládu vymizely během války. Změna veřejné nálady byla evidentní v prosinci 1916 během všeobecného nadšení ze smrti Rasputina. Nikdo však jeho zavraždění nepokládal za úvod k únorové revoluci. Revoluce a abdikace cara ji zaplavily protikladnými pocity. Její dosavadní úvahy, byť je sama označovala za „liberální“, nešly nikdy dál než ke konstituční monarchii. „*Nakonec přišel 27. únor 1917. Pokud jsem někdy měla liberální myšlenky, ztratily se jako kouř. Hlavním pocitem byl hněv na rabující dav a zdrádné vojáky. Jedinou nadějí byl příchod jednotek z fronty, které by uklidnily Petrohrad.*“³² Toto příkré hodnocení z ledna 1918 jistě můžeme chápat v kontextu pozdějších,

²⁷ RGADA, f. 1412, Bobrinskij, op. 8, d. 439.

²⁸ RGADA, f. 1287, op. 1, d. 5062, l. 74.

²⁹ Deník z Kislovodsku je posledním Bobrinského deníkem uchovaným v rodinném archivu. Poslední zápis je z 26. června 1917. RGADA, f. 1412, Bobrinskij, op. 8, d. 439.

³⁰ RGADA, f. 1412, Bobrinskij, op. 8, d. 439.

³¹ SAYN-WITTEGENSTEIN, J. N. *Dnevník 1914 – 1918...*, s. 141 – 146.

³² SAYN-WITTEGENSTEIN, J. N. *Dnevník 1914 – 1918...*, s. 141 – 146.

poúnorových a pořijnových událostí, kterých byla Sayn-Wittgensteinová svědky- ní a které zakalily reálný prožitek z února 1917. Značné znechucení ovšem Jekatěrinu zasáhlo bezprostředně během únorových dní. Když 27. února pozorovala chování vojáků v ulicích, jak s rudými vlajkami strhávají důstojníkům epolety a vysmívají se jim, byla šokovaná a rozhořčená: „Vše je tak odporné, těžko věřit vlastním očím... Sedíme doma jako v pevnosti. Jen aby na pevnost nezaútočili. Jaká bude dnes noc? Těžko uvěřit, jakých časů jsme se dožili!“³³ Nejhorší byla noc z 27. na 28. února a následující den: „28. únor, nejhorší den, jaký jsme prožili. Dlouhá noc, kdy se zdálo, že za tmy v černých ulicích, za zvuku výstřelů, se plíží hrozné monstrum jménem Revoluce. Ale pokud noc byla strašná, den se ukázal ještě horším! Od rána se ozývala nepřerušovaná střelba a nakonec, první návštěva ‚revolučního lidu a vojska!‘“

Návštěvy revolučního davu byly spíše pravidlem než výjimkou. Domovní prohlídky v Petrohradě byly obvyklé, jelikož vojáci pátrali po prominentních úřednících a důstojnících, aby je zatkli a také hledali a zabavovali zbraně všem, které pokládali za nepřátele revoluce. Šeremetěvský palác na Fontance byl prohledán opakovaně a Alexeji Bobrinskému vojáci vyplenili vinný sklep.³⁴

Únorová revoluce v Petrohradě rozhodně nebyla nekrvavou revolucí. Jestliže první krev prolitá v ulicích patřila demonstrancům, další již byla policistů, důstojníků a dalších osob spojených se starým režimem. Bobrinskij v deníku zmiňuje smrt generála barona Stackelberga, který se vzbouřeným vojákům vtrhnuvším do jeho domu bránil s revolverem v ruce. Dva útočníky zastřelil, než byl sám zabit před očima své ženy. Vojáci poté zohovili jeho tělo.³⁵ Oficiální statistika uváděla 1 443 mrtvých pouze v Petrohradě.³⁶

Byl-li násilný charakter revoluce pro mnoho lidí šokujícím zážitkem, nepochybně ovlivnil jejich další vnímání revoluce. Jekatěrina Sayn-Wittgensteinová s odstupem dvou týdnů psala: „... ale teď si všichni tak nějak přivykli na současnou situaci, chaotický nepořádek a pohoršující neslušnosti, zvykli si ničemu se nedívat. Na všechno si lze zvyknout. Po prvním šoku prvních dní revoluce se sice zdálo, že nastane nějaké osvícení, že se děje cosi velikého. Ale to očarování se rychle rozplynulo: zůstal, kromě rozčarování, veliký odpor k proběhnuvším událostem.“

Nyní celé Rusko, její štěstí, budoucnost, čest, se nachází v rukách nevzdělané, hrubé sebranky chuligánů neznajících nic jiného než štvanci jedněch proti druhým, autonomii židů, rozdělení půdy, osmihodinový pracovní den a mnoho podobného.

³³ SAYN-WITTGENSTEIN, J. N. *Dnevník 1914 – 1918...*, s. 78 – 79.

³⁴ RGADA, f. 1412, op. 8, d. 229, l. Srov. VYDRA, Z. Únorová revoluce v Petrohradě v deníku hraběte Alexeje Bobrinského. In *Slovanský přehled*. 2015, 2, s. 412.

³⁵ RGADA, f. 1412, op. 8, d. 229, l. 95. Srov. VYDRA, Z. Únorová revoluce v Petrohradě v deníku hraběte Alexeje Bobrinského. In *Slovanský přehled*. 2015, 2, s. 412.

³⁶ FIGES, O. A. *A People's Tragedy...*, s. 321.

(...) Každý den přináší nové a nové pobuřující poměry. Za dva týdny své vlády ti pánové dokázali tolik uškodit Rusku, vnést tolik nepořádku, že určitě už nikdy nepůjde spravit ty škody. Dokázali všechno zničit, ale jestli dokáží i vytvořit nové a lepší, pochybuji.

(...) Nynější život v Petrohradě je natolik těžký, že kdo může, snaží se odjet pryč. Všichni žijí jen od zvěsti k zvěsti. Při nejmenší pozitivní zprávě všichni ožijí a radují se; potom přijdou zprávy ještě horší a tehdy se všichni zase skloní pod tíhou skutečnosti.³⁷

Alexej Bobrinskij i Sergej Šeremetěv byli staří muži a zarytí konzervativci a Jekatěrina Sayn-Wittgensteinová mladá dáma mnohem liberálnějších názorů, jejich deníkové zápisky z dnů únorové revoluce nesou mnoho shodných rysů. Zaprvé určitá sympatie, nebo alespoň pochopení, k politické změně, kterou revoluce přinesla a částečné uvědomění si nevyhnutelnosti revoluce vzhledem k dosavadní vládní politice. Zadruhé obava o budoucnost Ruska a jasné znechucení pouličním násilím. Nepochybně existoval citelný rozpor mezi očekáváním spojovaným s politickou změnou a způsobem jakým k ní došlo. A v následujících týdnech a měsících se mělo ukázat, že elity nepředpokládaly důsledky února 1917, zvláště touhu lidu po radikálním přetvoření ruské společnosti.

Mezi únorem a říjnem

Jednou z pozoruhodných věcí kolem únorové revoluce byla skutečnost, že ji nenásledovala žádná kontrarevoluce snažící se restaurovat monarchii Romanovců. Šlechta, a vlastně veškerá ruská elita, buď revoluci uvítala, nebo ji alespoň akceptovala. Kromě několika izolovaných hlasů nikdo nevolal po návratu minulých časů. Ultrapravicové strany, které instituci monarchie dosud bránili nejhlasitěji, z politické scény zcela zmizely a hlas jejich představitelů zanikl v revoluční vřavě. Aristokracie se navíc k ultrapravicí nikdy příliš nehlásila. Spíš si pospíšila s vyjádřením loajality vůči Prozatímní vládě. Stálá rada Sjedenocené šlechty a místní šlechtická sdružení se sešly na počátku března, aby diskutovaly o možnostech pomoci nové vládě, a jak podnítit šlechtu k práci pro vládu. Ve stejné době členové Státní rady, včetně hraběte Sergeje Šeremetěva, složili přísahu věrnosti Prozatímní vládě. Šlechta se tedy víceméně jako celek postavila za novou vládu, neboť v ní viděla nejlepší cestu k nastolení pořádku a sjednocení proti tomu, co pokládala na největší nebezpečí pro Rusko – Německo. Vlastenecká povinnost každého Rusa bránit vlast stála na prvním místě. Někteří šlechtici, kupříkladu několik členů rodiny Golícynů, podporovali Prozatímní vládu velice aktivně, neboť dlouho snili o vybudování ústavního, zákonem podloženého pořádku s plnými občasnou a politkou rovnoprávností. Dokonce i konzervatívec Šeremetěv se překonal

³⁷ SAYN-WITTEGENSTEIN, J. N. *Dnevník 1914 – 1918...*, s. 81 (zápis z 14. března 1917).

a vyjádřil podporu nové vládě, byť s kritickým nádechem. „Nové vládě přeji, aby zesílila a stala se méně prozatímní, neboť doposud její existence neznamenal nic víc než anarchii.“³⁸

Prozatímní vláda ve svém prvním složení z 2. března 1917 byla fakticky vládou elity. Většina ministrů měla politickou zkušenost ze Státní dumy, předsedou vlády se stal kníže Georgij Lvov. Zveřejnění vládní sestavy nevyvolalo u lidu v ulicích zvláštní nadšení: „Zase urození! Takže to jediné, čeho jsme dosáhli, je výměna cara za knížete?“³⁹ Vzhledem k naprosté převaze liberálů v Prozatímní vládě a zastoupení podnikatelů (ministr financí Těreščenko byl multimilionář, ministr obchodu a průmyslu Konovalov továrník) se dalo předpokládat, že vláda bude dbát na zájmy elity. Pozice Prozatímní vlády však od samého počátku nebyla příliš pevná především díky faktickému dvojvládí, neboť zde existoval Petrohradský sovět ovládaný socialisty, provádějící vlastní politiku, v mnoha směrech mnohem radikálnější a tedy i více oslovující širokou veřejnost.⁴⁰

Vzhledem k rozloze ruského impéria a izolaci venkova trvalo až do poloviny dubna, než se zprávy o pádu Romanovců donesly ke všem rolníkům. Postupně mnoho rolníků začalo věřit, že je místní šlechtici záměrně udržují v nevědomosti o událostech a skutečném stavu v zemi, neboť chtějí revoluci pouze obrátit ve svůj prospěch. Tradiční nedůvěra až nenávisť rolníků vůči šlechtě začala vyplouvat na povrch.⁴¹ Ještě před koncem března se z některých částí venkova začaly ozývat znepokojené hlasy o rostoucím napětí a nejistých vyhlídkách. 26. března petrohradský deník Novoje Vremja citoval knížete Jevgenije Trubeckého z Kalugy: „Nebezpečí na venkově je zcela reálné. Vesnice nyní nemají soudy, vládní administrativu, sv. Mikuláši buď milostiv. Říká se, že hluboký sníh a blátivé počasy nás zachrání. Ale na jak dlouho? Zlé síly brzy poznají, jakou výhody mohou získat z tohoto nepořádku.“⁴²

Trubeckého varování se ukázalo prorockým. Do konce dubna přišly z několika gubernií zprávy o pogromech a násilí. 3. kvěna Novoje Vremja otisklo hrůzný pří-

³⁸ SMITH, D. *Former People...*, s. 91 (OR RNB, f. 585, d. 4626, l. 13 – dopis historikovi Platonovovi).

³⁹ FIGES, O. A. *A People's Tragedy...*, s. 336.

⁴⁰ K dualismu Prozatímní vlády a Petrohradského sovětu srov. SMITH, S. A. *Russia in Revolution. An Empire in Crisis, 1890 – 1928*. Oxford 2017, s. 104 – 110; ZUBOV, A. B. (red.), *Istorija Rossii...*, s. 393 – 401.

⁴¹ K postupné radikalizaci venkova srov. SMITH, S. A. *Russia in Revolution*, s. 124 – 128; FIGES, O. A. *A People's Tragedy...*, s. 363 – 365; ZUBOV, A. B. (red.), *Istorija Rossii...*, s. 426 – 428. O širších souvislostech vztahu revoluce a venkova viz GILL, G. *Peasants and Government in the Russian Revolution*. New York 1979; RETISH, A. B. *Russia's Peasants in Revolution and Civil War. Citizenship, Identity, and the Creation of the Soviet State, 1914 – 1922*. Cambridge 2008.

⁴² Srov. Novoje Vremja, č. 14736, 3. května 1917, s. 3.

běh z Mcensku v orlovské gubernii: po tři dny zde asi pět tisíc rolníků a vojáků ničilo šlechtické statky a mimojiné vyrabolo statek Šeremetěvů. Obvykle dav hledal zbraně coby důkaz kontrarevoluce, poté vyplenil vinný sklep a v opilosti následně zničil sídlo. Pro mnoho rolníků svoboda znamenala zvůli. „*Dělat si cokoli se nám zlíbí*“, prohlásil Anton Kazakov, rolník z Černigova.⁴³ A rolníci, společně s vojáky navrátilci či spíše dezertéry z fronty, nejčastěji chtěli zničit panská sídla a rozebrat jejich majetek. Primárně jim šlo o půdu, vybavení sídel většinou zničili.⁴⁴

Radikalizace nálady byla evidentní s blížícím se jarem a ruský venkov ovládl všeobecný nepořádek. V srpnu kníže Boris Vjazemskij, bratr kněžny Lydije Vasilčikové, byl zavražděn na rodovém panství Lotarevo v tambovsk gubernii dezertéry a místními rolníky. Rolníci poté čekali nějakou reakci úřadů. Když mýjely dny a týdny a nic se nedělo, osmělili se a postupně začali rozebírat Lotarevo. Čtyři měsíce po vraždě bylo sídlo Vjazemských, po léta budované jako vzorové hospodářství, vyrabováno, a nakonec srovnáno se zemí.⁴⁵ Do konce října 1917 jen v tambovské gubernii lehlo popelem 154 šlechtických statků.⁴⁶

Šlechta se snažila bránit své společenské postavení podporováním Prozatímní vlády a vytvářením nových svazů a organizací, založených více na profesním, než na třídním a stavovském základě. Skupina šlechticů oživila Všeruský svaz statkářů, aby ochránila šlechtický majetek proti vyvlastňování a násilí ze strany rolníků. V polovině roku 1917 svaz, jehož členstvo se rozrůstalo i o bohaté rolníky, vybudoval napříč Ruskem síť místních organizací a pokračoval v činnosti navzdory nedostatku vládní podpory.⁴⁷ Prozatímní vláda byla pod neustálým tlakem ze strany Petrohradského sovětu, její pozice kontinuálně slábla a neměla reálnou moc bránit zájmy elit. Socialisticky orientovaný Sovět měl mnohem větší vliv na veřejné mínění, a i lépe reprezentoval převažující nálady ve společnosti. Nejradikálněji vystupovali v Sovětu bolševici, jejichž vůdce Vladimir I. Lenin se vrátil do Ruska na počátku dubna a razatně odmítl být i toleranci Prozatímní vlády. Navíc i samotná Prozatímní vláda se během roku 1917 ve svých názorech posouvala doleva; od dubna 1917 v ní rostl vliv eserů, jejichž populistická agrární politika šla proti zájmům elit. Hlavním problémem elit tedy nebyla ani tak jejich marginální role

⁴³ SMITH, D. *Former People...*, s. 94.

⁴⁴ Takto byla například zničena knihovna hraběnky Edity Sologubové na statku Kamenka. SO-LLOHUB, E. *The Russian Countess. Escaping Revolutionary Russia*. Exeter 2009, s. 115.

⁴⁵ VASILČIKOVA, L. L. *Isčeznuvšaja Rossija...*, s. 406 – 409.

⁴⁶ SMITH, D. *Former People...*, s. 107.

⁴⁷ Detaily o činnosti Svazu viz RENDLE, M. *Defenders of the Motherland. The Tsarist Elite in the Revolutionary Russia*. Oxford 2010, s. 84 – 114.

v politice, ale spíše rostoucí neschopnost vlády prosadit svou politiku a že skutečná moc se přesouvala do orgánů a institucí reprezentujících obyčejné Rusy.⁴⁸

3. července 1917 propuklo v Petrohradě vojenské povstání, které mále svrhlo Prozatímní vládu.⁴⁹ Po tři dny rebelující vojáci a ozbrojení dělníci sváděli boje s jednotkami loajálními vládě. Stovky lidí byly zabity a zraněny a mnoho násilí bylo namířeno proti „buržujům“. Ačkoli patrně nestáli u vzniku povstání, bolševici se ho pokusili využít k svržení Prozatímní vlády. Když bylo poraženo, část bolševického vedení byla pozatýkána a Lenin uprchl do Finska.

Po červencovém povstání se Alexandr Kerenskij stal předsedou Prozatímní vlády. K posílení výkonné moci to nevedlo. Stále více příslušníků elit docházelo k závěru, že Rusko potřebuje autoritářskou vládu, i kdyby jen proto, aby byly vytvořeny nezbytné podmínky pro úspěšné svolání Ústavodárného shromáždění. Některé skupiny šly ještě dál a tvrdily, že pouze vojenský diktátor zachrání Rusko před zničením. Dokonce i notorický liberál, kníže Vladimír Michajlovič Golicyn, připouštěl pro nejbližší dobu diktaturu.⁵⁰ Během srpna se idea vojenské diktatury nejvíce pojila s osobou generála Lavra Kornilova, vrchního velitele ozbrojených sil.

Ruská šlechta sotva chtěla návrat cara, a rozhodně ne Mikuláše II. Kontrarevoluce (a toto označení se nepoužívalo) zpočívala v zadržení a kontrole revolučního procesu, aby byly ubráněny určité prvky politického a sociálního řádu, které prospívaly šlechtě. Nejednalo se o návrat do minulosti, ale spíše o zajištění budoucnosti. Pro šlechtu to v srpnu 1917 vytvářelo těžké dilemma. Obyčejní Rusové se názorově posouvali od Prozatímní vlády blíž k Petrohradskému sovětu, respektive sovětům obecně, a politický a sociální neklid stále rostl. Elity stály před volbou: buď pokračovat v tlaku na vládu, aby přijala razantnější opatření při potlačování nepokojů, nebo se pokusit nahradit vládu něčím jiným. Někteří navrhovali vojenskou diktaturu, což byla nápad předznamenavší tzv. Kornilovovo povstání. Jiní si nebyli jisti vlivem armády a pochybovali o její schopnosti nahradit vládu. V důsledku toho existovala jen malá aktivní podpora povstání, nicméně následoval zesílený útok na elity jako skupinu, která usilovala o kontrarevoluci. V kontextu následujících událostí není ani tak podstatné, zda tzv. Kornilovovo povstání bylo kontrarevolucí či nikoli⁵¹; důležité bylo, že většina lidí jej tak vnímala. Obyčejní

⁴⁸ RENDLE, M. *Defenders of the Motherland...*, s. 2.

⁴⁹ Více o povstání viz: FIGES, O. A. *A People's Tragedy...*, s. 421 – 438; ENGELSTEIN, L. *Russia in Flames...*, s. 153 – 158. Ze starší literatury především: RABINOWITCH, A. *Prelude to Bolshevism. The Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising*. Bloomington 1968.

⁵⁰ GOLICYN, V. M. *Dnevnik 1917 – 1918 godov*. Moskva 2008, s. 34. Dále srov. SMITH, D. *Former People...*, s. 103.

⁵¹ Ačkoli generál Kornilov byl nepochybně příznivcem silné výkonné moci, většina historiků se dnes shoduje v tom, že neplánoval kontrarevoluci. Rozhodně mu nešlo o obnovu monarchie.

Rusové se kontrarevoluce báli a obecně si s ní spojovali elity. Kontrarevoluce se obával i Kerenskij. Vzájemné obviňování a nedůvěra mezi vládou a elitami byly posledním hřebíčkem do vládní rakve.⁵²

Jekatěrina Sayn-Wittgensteinová komentovala poměry v Rusku na podzim 1917 jako kompletní tragédii. Sociální konflikt byl nevyhnutelný a Rusko stálo na pokraji občanské války. Za situaci byli spoluzodpovědní všichni a šlechta coby dřívější vládnoucí třída nejvíc: „*My, tedy šlechta, jsme vinni na prvním místě už po staletí. Nehovoříme o tom, ale je zcela přirozené, že nenávisť vůči nám, našemu stavu, založená na závisti, dříve či později musela vybuchnout. Nyní nás nenávidí s neutuchající zlobou, nerozlišují mezi námi jednotlivce, vidí pouze třídu ‚pánů‘, ‚buržujů‘, ‚statkářů‘ a ‚vládců‘, kterou jim tolik ochotných lidí radí nenávidět ještě víc. Je pochopitelné a odpustitelné, že nás nenávidí, protože ve skutečnosti i my nenávidíme je se stejnou zlobou, a co víc, pohrdáme jimi. (...) Obviňujeme je z hlouposti, chamtivosti, zvířecí krutosti a špinavosti, z nedostatku vlastenectví a veškerých citů, kromě sobeckosti. Že jsou nevzdělaní a zaostalí, to je pravda, ale je to jejich vina? Nejsou vlastenci, o Rusko se nestarají, ale kdo je naučil milovat vlast? Chamtivost, hrubost, sprostáctví a hloupost jsou jejich známé znaky, ale můžeme čekat něco lepšího u lidí, kteří byli donedávna otroky? (...) ‚My‘ a ‚oni‘ – takové vzájemné chápaní obsahuje ohromnou a osudovou chybu. Obě strany si nepřejí pochopit jedna druhou, nechtějí si jít vstříc a odpustit, ale pouze zvítězit.*“⁵³

V pozdním létě a časném podzimu 1917 nešlo jen o konflikt „elity versus lid“. Elity samotné, respektive specificky šlechta, procházely procesem dezintegrace. Nešlo o nic nového, heterogenita šlechty byla výrazná dávno před revolucí. Nyní se nicméně nadále rozpadala. Vznikem svazů statkářů a důsotojníků a současně marginalizací tradiční organizace Sjedenocná šlechta, se šlechta dále vzdalovala od své tradiční stavovské identity. Vzhledem k antiburžoazním náladám ovládajícím ulice to nebylo překvapivé; současně tyto lidové nálady vyvolávaly potřebu nalézt širší základnu pro podporu myšlenek a zájmů elit. Dokonce i Sjedenocná šlechta, vědoma si nutnosti přizpůsobit se, navrhovala vytváření šlechtických svazů, které by představovaly šlechtu jako primárně profesní skupinu. Elity si uvědomovaly, že jednota je nejlepším způsobem, jak čelit lidovému hnutí, a tudíž vznikaly mezi jednotlivými svazy různé vazby a v srpnu 1917 se formovalo širší konzervativní hnutí. Vyplynulo z rostoucího rozčarování elit z dosavadního směřování revoluce a odráželo ideály všeobecně elitou sdílené – povinnost, zodpovědnost a především patriotismus. Elity tvrdily, že zatímco vojáci, dělníci

Celá událost, k níž v závěru srpna 1917 došlo byla především nedorozuměním mezi Kornilovem a Kerenským. McMEEKIN, S. *The Russian Revolution. A New History*. New York 2017, s. 175 – 191.

⁵² RENDLE, M. *Defenders of the Motherland...*, s. 3.

⁵³ SAYN-WITTGENSTEIN, J. N. *Dnevnik 1914 – 1918...*, s. 93 – 94 (zápis z 24. září 1917).

a rolníci chápou revoluci úzce z pohledu svých „třídních zájmů“, ony mají v srdci vždy zájmy Ruska. Podobné komentáře byly dvojznačné: co bylo deklarováno jako nejlepší zájem státu, bylo obvykle též v nejlepším zájmu elit. Nicméně vztah elit k carskému režimu dospěl do fáze, kdy u elit převážil názor, že v nejlepším zájmu Ruska je liberálnější stát, který také lépe přivede zemi k vítězství ve válce. Obdobně byla chápána spolupráce s Prozatímní vládou. Vybudování vlastenecké jednoty napříč celou společností mělo Rusku zajistit vítězství a zabránit anarchii. Vlast byla převládajícím slovem v projevech, výzvách, letáčích. Elity se prezentovaly jako „obránci vlasti“, jenže naneštěstí pro ně jejich pojetí vlastenectví nenašlo v společnosti širší podporu, a tudíž jejich kroky k uhájení jejich vize budoucnosti Ruska nevedly k úspěchu.

Říjen – bolševici proti šlechtě

V prvních dnech října 1917 si hrabě Sergej Šeremetěv zaznamenal do deníku následující pocity: „Člověk se cítí neustále utlačován strachem z útoku Němců a vítězství bolševiků. Pokud se chopí moci, bude to konečný krok do propasti... Duše je plná smutku. Truchlím pro vlast.“⁵⁴

Šeremetěvovy obavy se naplnily záhy. 25. října bolševici svrhli Prozatímní vládu. Hned druhý nová vláda pod Leninovým předsednictvím vydala Dekret o půdě, který zrušil veškeré soukromé vlastnictví půdy bez nároku na náhradu. Do února 1918, na základě údajů z osmnácti gubernií, bylo původním vlastníkům zkonfiskováno 75 % všech statků.⁵⁵ Nová vláda také definitivně zrušila všechny třídy šlechty. 10. listopadu vládní dekret rušil stavovský systém a hodnosti civilní správy.

Další rána následovala 27. prosince. Centrální výkonný výbor bolševické strany vydal dekret znárodňující banky a následujícího dne vláda vyslala vojáky, aby obsadili dvacet tři soukromých bank a kreditních ústavů v Petrohradě a zakli jejich ředitele. V lednu 1918 bylo všem majitelů cenných schránek v Rusku nařízeno dostavit se do příslušného bankovního ústavu se svými klíči, aby jejich schránky mohly být zkontrolovány. Ti, kteří nestihli příkaz splnit do tří dnů, automaticky o obsah schránek přišli. Ze strany vlády to bylo skvělé načasování; mnoho šlechticů odjelo z Petrohradu a Moskvy v minulých týdnech a měsících a pobývalo na území mimo kontrolu bolševiků – na Ukrajině, Krymu, Kavkaze – a nebylo pro ně možné vyplnit vládní nařízení. Banky byly v momentě bolševického úderu přeplněny penězi, zlatem a šperky.⁵⁶

⁵⁴ SMITH, D., p. 110 (RGADA, f. 1287, 1, d. 5062, l. 124 – 125).

⁵⁵ FIGES, O. *Peasant Russia, Civil War. The Volga Countryside in Revolution, 1917 – 1921*. Oxford 1989, s. 296 – 297.

⁵⁶ VASILČIKOVA, L. L. *Isčeznuvsjaja Rossija...*, s. 412; SMITH, D. *Former People...*, s. 135 – 136.

Leninova vláda pouze plnila to, co Lenin hlásal dlouhodobě. Když v létě 1917 napsal spis *Stát a revoluce*, za primární cíl proletářského státu označil zničení buržoazie a proletářská revoluce, která měla svrhnout buržoazní stát musela být násilná: „*Proletariát potřebuje stát jako speciální formu organizovaného násilí proti buržoazii.*“⁵⁷ Ruská šlechta pravděpodobně nečetla Leninův spis, viděla však situaci v zemi a nevnímala pouze tón bolševických projevů, ale v prvé řadě posun státní politiky. Strach z „rudého teroru“ mezi elitami rostl: „*Slibují v Moskvě Bartolomějskou noc. Převládá panika a bolševici rabují banky,*“ napsala Olga Šeremetěva 21. listopadu 1917.⁵⁸

V prosinci 1917 se uskutečnil fakticky první politický proces organizovaný bolševiky. Příznačné bylo, že hlavní obžalovanou byla šlechtička – hraběnka Sofija Vladimirovna Panina. Významná představitelka hlavní liberální strany (kadetů) a náměstkyně ministra osvěty Prozatímní vlády byla obviněna ze zpronevěry 93 tisíc rublů z pokladny ministerstva. Odmítla totiž vydat fondy ministerstva bolševické vládě se zdůvodněním, že se nejedná o legální vládu, a finance převedla na zahraniční konto. Soud nakonec Paninu osvobodil, musela ovšem vrátit peníze.⁵⁹

Naděje vkládané do Ústavodárného shromáždění se ukázaly být ilusorní, zvláště po říjnu. Volby se sice připravovaly, nicméně Olga Šeremetěva nevěřila, že by Shromáždění se mohlo vůbec sejít, natož fungovat. Její pocity ohledně budoucnosti byly velmi pesimistické, podobně jako o generaci mladší Jekatěрины Sayn-Wittgensteinové. Především nevěřila v možnost restaurace monarchie. „*Nevěřím v restauraci, ačkoli se o ní mluví. Myslím, že ti lidé, kteří o ní diskutují, jsou ti samí, kteří o monarchii přemýšlí a kteří, díky svým myšlenkám, vidí pouze co chtějí.*“⁶⁰

Úvahy Šeremetěvové byla přesné, stejně jako předpověď Sayn-Wittgensteinové o hrozbě občanské války. Ústavodárné shromáždění se sice v lednu 1918 sešlo, avšak pouze na jeden den. Následně jej bolševická vláda rozehnala.⁶¹ Občanská válka se postupně rozhořovala a během roku 1918 se Rusko proměnilo v jedno velké bojiště. Bojovalo se na vojenských frontách i za nimi; teror proti civilistům byl nedílnou součástí občanské války a bývalé elity byly na předním místě seznamu vykonavatelů rudého teroru.

⁵⁷ Vladimir Iljič LENIN, *Gosudarstvo i revoljucija* (cit. 11. 1. 2017 podle: <https://www.marxists.org/russkij/lenin/works/lenin007.htm>).

⁵⁸ ŠEREMETĚVA, O. G. *Dnevnik...*, s. 28.

⁵⁹ LINDENMEYR, A. The First Soviet Political Trial: Countess Sofia Panina before the Petrograd Revolutionary Tribunal. In *The Russian Review*. 2011, 60, s. 505 – 525.

⁶⁰ ŠEREMETĚVA, O. G. *Dnevnik...*, s. 29.

⁶¹ Nejnovější shrnutí viz: ENGELSTEIN, L. *Russia in Flames...*, s. 198 – 215 (kapitola č. 5, *Death of the Constituent Assembly*).

Závěr

První světová válka prohloubila rostoucí rozkol mezi carským režimem a šlechtou. Tlaky na ruskou společnost, které válka vytvořila, a neschopnost vlády si s nimi poradit, pouze rozšířily počty jinak loajálních či apolitických šlechticů, kteří dospěli k závěru, že změna je nutná a potřebná navzdory riziku. Pro mnohé idea prohloubení konstitučního pořádku, sestavení vlády skutečně odpovědné Státní dumě a teady přechod k parlamentní monarchii, nebo dokonce k liberální republice, představovala racionální alternativu k dosavadnímu režimu.

Politická revoluce tedy nebyla vnímána výlučně negativně a šlechta ji absolutně neodmítala. Nesouhlasila však se sociální revolucí. Únorová revoluce ovšem nebyla pouze politickou revolucí v úzkém pojetí změny režimu, ale také symbolickou revolucí – rozchod se starými časy byl evidentní již v jednání davu v petrohradských ulicích.⁶² Během roku 1917 šlechtici stále více zažívali „temnou stránku“ revoluce. Symbolická revoluce navíc podporovala sociální konflikty; antielitářské pocity bujely v celé zemi: proti statkářům, proti „buržujům“, proti důstojníkům.

Během roku 1917 si šlechta brzy začala uvědomovat několikeré ohrožení své pozice, nebo dokonce i existence. Byla tu obava z radikalizace společnosti a sociální revoluce, přičemž v prvních měsících po únorové revoluci tato hrozba nebyla spojována s bolševiky, ale spíš obecně se socialisty. Socialističtí revolucionáři (eseři) byli některými aristokraty pokládáni za větší nebezpečí pro Rusko než bolševici. Druhá obava rezultovala z vývoje války a rostoucí nebojeschopnosti ruské armády – hrozba německé okupace. Nicméně po říjnové revoluci se z této hrozby stala naděje, když mnoho šlechticů dospělo k závěru, že jedině Němci jsou schopni zničit bolševiky. Olga Šeremetěvová si zapsala 10. února 1918: „*Všeobecná nálada je protibolševická. Raději kulturní jho Němců než socialistické otroctví bolševiků.*“ O to větší bylo její zklamání po oznámení německo-bolševických mírových rozhovorů a uzavření míru v Brestu-Litevském 3. března 1918. „*Dopadlo to na mne hrozivým způsobem. Doufala jsem, že pokračující německá ofenzíva bolševiky zničí... a to bude konec a záhuba socialismu... Rusko umírá víc než z německého útoku.*“⁶³

Na počátku roku 1918 se tedy mnoho šlechticů ocitlo v bezvýchodné situaci. Dosud málokdo uvažoval o emigraci z Ruska. Před říjnovou revolucí to nebylo na pořadu dne a bylo to pokládáno za nevlastenecké. Nyní již začínalo jít o život, ale přesto se odchod z Ruska nestal u šlechty masovou záležitostí. Stále ještě tu byla šance na zvrát situace a sice porážka bolševiků v občanské válce. I proto se

⁶² Srov. KOLONICKIJ, B. I. *Simvolj vlasti i borba za vlast : K izučeniju političeskoj kultury rossijskoj revoljucii 1917 goda*, Sankt Petěrbur 2001; FIGES, O. – KOLONITSKIJ, B. *Interpreting the Russian Revolution : The Language and Symbols of 1917*. New Haven 1999.

⁶³ ŠEREMETĚVA, O. G. *Dnevnik...*, s. 38 – 39.

mnoho šlechticů přidalo k Bílým. Exodus nastal až během let 1919 a 1920, s porážkami bělogvardějců a rozšiřujícím se panstvím bolševiků.

Pohlížíme-li na rok 1917 z perspektivy ruských elit, měl tři pomyslné vrcholy: únorovou revoluci, červencové povstání a Kornilovovu „revoltu“ a říjnovou revoluci. Únorová revoluce svrhla zdiskretidovaný carský režim a vytvořila novou situaci, která na první pohled nemusela být pro šlechtu tragická. Brzy se však začaly objevovat trhliny a negativní vývoj se plně potvrdil v radikalizaci a červencovém povstání. Kornilovova revoluce byla určitou reakcí na radikalizaci, ale vzhledem k svému fiasku situaci spíše zhoršila. Všeobecně byla interpretována jako pokus „starých struktur“ o kontrarevoluci. Říjnová revoluce byla kulminací dosavadního vývoje a ve svém důsledku představovala pro elity katastrofu. Krize sice nastala již dříve a postavení šlechty bylo zásadně ohroženo ještě před nástupem bolševiků, ovšem po říjnu už nebyl prostor ke kompromisu. Existence šlechty nebyla slučitelná s novým směřováním revoluce. Nastoletí bolševické diktatury institucionalizovalo represe a z dosavadního spontánního útoku na elity učinilo součást státní politiky. Skutečnost, že řada šlechticů se během občanské války přidala na stranu Bílých, posloužila bolševikům jen jako potvrzení, že hrozba kontrarevoluce je aktuální a „Rudý teror“ byl tímto ospravedlněn. Snaha bolševiků eliminovat v měsících následujících po říjnové revoluci „třídní nepřátele“ spoluvytvářela charakter nového sovětského státu.

APOKALYPTICKÉ SYMPTÓMY V RUSKEJ LITERATÚRE „STRIEBORNÉHO VEKU“ AKO PREDTUCHA REVOLÚCIE

Valerij KUPKA

KUPKA, Valerij. *Apocalyptic Symptoms in Russian „Silver Age“ Literature as the prevision of the Revolution. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2017, vol. 17, no. 2, p. 42 – 56.*

This paper has been inspired by the argument of N. Berdyaev that “Russian literature and poetry of the beginning of the century had a prophetic character. The symbolist poets with that sensitiveness which belonged to them felt that Russia is falling into an abyss, that the old Russia is coming to an end and that a new Russia which is still unknown must arise” (Berdyaev, N. *The Russian Idea*. New York: The Macmillan Company, 1948, p. 230). Following that argument, the paper shows how the prophetic character of literature of the so called Silver Age manifested itself, how the work of the period’s authors took part in catching the symptoms of the future revolutionary apocalypse, and how they contributed to creating the hectic apocalyptic atmosphere at the turn of the 20th century and in the period before the October Revolution. The research is focused on writers who materialized their premonitions, forewarnings, and prophetic visions in their texts (V. Solovyov, A. Blok, A. Remizov) on one hand, authors who were able to catch the apocalyptic symptoms in the atmosphere of the society and transfer them into the structure of a literary text on the other hand, and finally, authors, representatives of *avant-garde* (in music, fine arts, and literature), who, thanks to their creative destructive radicalism, materialized the apocalypse in the area of art as an overture to the real great apocalypse – the Revolution.

Key words: Russian literature, Silver Age, Revolution, 20th century.

Pojem *strieborný vek* dodnes v literárnovedných a umenovedných kruhoch vyvoláva mnoho nejasností a rozporuplných interpretácií. Problémy vznikajú v súvislosti s autorstvom tohto pojmu a taktiež časového rozpätia obdobia, ktoré pokrýva. Autorstvo pojmu sa často pripisuje filozofovi Nikolajovi Berďajevovi, avšak u Berďajeva sa s týmto pojmom nikde nestretávame. Vo svojich prácach venovaných tomuto obdobiu Berďajev zásadne používa pojmy *ruská kultúrna renesancia* alebo *ruská duchovná renesancia*. Pojem *strieborný vek* prvýkrát oficiálne použil ruský emigrantský básnik a literárny kritik Nikolaj Ocupe v článku *Strieborný vek v ruskej poézii* („Serebrianyj vek“ v ruskoj poezii), ktorý vyšiel v roku 1933 v emigrantskom časopise *Čisla*, a ako vyplýva z názvu článku, Ocupe ho vzťahuje iba na poéziu. Neskôr sa pojmom *strieborný vek* začalo pomenúvať celé obdobie ruskej kultúry počnúc začiatkom 90. rokov 19. storočia a končiac približne rokom 1922. V tomto prípade sa *strieborný vek* zhoduje s Berďajevovou *ruskou kultúrnou*

renesanciou a taktiež sa, ale iba čiastočne, zhoduje aj s pojmom *ruská moderna* (čiastočne preto, že ruská moderna sa končí v podstate až začiatkom 40. rokov 20. storočia, keď bol prirodzený proces jej vývoja násilne zastavený jednak perzekúciami modernistického umenia, jednak začiatkom Veľkej vlasteneckej vojny). V západnej kultúre pojmu *strieborný vek* zrejme najviac zodpovedá pojem *fin de siècle* (koniec storočia). Vzhľadom na to, že pomenovanie *strieborný vek* vzniklo v emigrantskom prostredí, v Rusku sa začalo používať až niekedy v 90. rokoch 20. storočia, po návrate ruskej emigrantskej literatúry, filozofie a kultúry vôbec naspäť do vlasti.

Strieborný vek nastal ako reakcia na koniec *zlatého veku* ruskej kultúry, ako odpoveď na krízu kritického realizmu, ako dôsledok konfliktu „otcov a detí“, ako prejav túžby prichádzajúcej generácie po svojom pomenovať zmenený svet, zrýchlené tempo života, vyjadriť novým jazykom, v novej forme svoje vlastné, individuálne a neopakovateľné pocity neopakovateľne po svojom. Koniec *strieborného veku* prišiel ako reakcia jeho tvorcov na apokalyptický prelom v živote Ruska, na Veľkú októbrovú socialistickú revolúciu, ktorá sa spolu s nasledujúcim posledným súdom stala hlavnou príčinou jeho konca. Tento koniec sa niesol v znamení masovej emigrácie významných predstaviteľov kultúry *strieborného veku* (Z. Gippiusová, D. Merežkovskij, I. Bunin, A. Kuprin, A. Remizov, I. Šmeľov, B. Zajcev, V. Chodasevič, M. Cvetajevová, A. Vertinskij, F. Šalašin, S. Rachmaninov, M. Chagall, V. Kandinskij, A. Pavlovová a mnohí ďalší) a tiež v znamení smrti kultových autorov tohto obdobia, Nikolaja Gumilova (bol popravený v r. 1921), Alexandra Bloka (zomrel v r. 1921), Velimira Chlebnikova (zomrel v r. 1922), Sergeja Jesenina (spáchal samovraždu v r. 1925). Mnohí predstavitelia *strieborného veku* sa po Októbrovej revolúcii 1917 prispôbobi novým podmienkam nového režimu (ako napr. V. Majakovskij, B. Pasternak, S. Gorodeckij, V. Mejercholď a dal.). Vyvrcholením procesu zániku *strieborného veku* sa stalo násilné vyhostenie popredných predstaviteľov ruskej inteligencie, medzi ktorými boli mnohí predstavitelia ruskej religióznej filozofie (N. Losskij, N. Berďajev, L. Karsavin, S. Frank, S. Bulgakov, B. Vyšeslavcev, S. Trubeckoj, sociológ P. Sorokin a ďalší). Viac esteticky zameraný a elitársky *strieborný vek* prišiel po viac eticky, ideologicky a masovejšie zameranom *zlatom veku* a nakoniec bol porazený viac etickým (pravda, s inými predstavami o etickosti), ideologicky (s absolútne inou ideológiou) a masovo zameraným novým sovietskym „*červeným vekom*“.

Strieborný vek, obdobie ruskej kultúry, ktoré trvalo iba zhruba štvrtstoročie, sa svojím významom pokojne vyrovná *zlatému veku*, ktorý trval takmer storočie. To, čo bolo rozložené na celé (19.) storočie, sa na zrýchlenom predapokalyptickom prelome storočí, v predtuche neustálej hrozby konca, muselo zmestiť iba do štvrtstoročia. A to, čo vtedy vzniklo, sa dodnes podieľa na živote ruskej kultúry. „Napätá a zhustená atmosféru“ tohto obdobia veľmi výstižne opísal N. Berďajev v kni-

he *Sebapoznanie* (Samopoznanije, 1949): „v tom čase vládlo opojenie tvorivým nadšením, novosť, napätie, boj, výzva. Tie roky priniesli Rusku veľa darov. Bola to doba, keď sa v Rusku prebúdzalo samostatné filozofické myslenie, doba rozkvetu poézie, zintenzívnenia estetickej vnímavosti, doba náboženského nepokoja a hľadania, záujmu o mystiku a okultizmus. Objavili sa nové duše, nové pramene tvorivého života... pocit zániku a smrti sa tesne prelínal s pocitom znovuzrodenia a nádejou na premenu života. (...) Kultúrna renesancia sa u nás objavila v pred-revolučnom období a sprevádzal ju výrazný pocit blížiaceho sa konca starého Ruska.“¹ To, o čom hovorí Berďajev, sa týka istej časti *strieborného veku*, ktorý delíme na dve obdobia, a to na obdobie syntetických smerov: symbolizmu a akméizmu, približne zodpovedajúcich pojmu *russkij modern* v architektúre, výtvarnom a dekoratívnom umení (u nás tomuto pojmu zodpovedá pojem *secesia*, napr. vo Francúzsku *art nouveau*), a na obdobie avantgardných, deštruktívnych smerov: futurizmu a imažinizmu. Práve o týchto smeroch a ich poslaní hovorí N. Berďajev v knihe *Kríza umenia* (Krizis iskusstva, 1918): „Sme svedkami všeobecnej krízy umenia, najhlbších otrasov umenia v jeho tisícročných základoch. Starý ideál klasickej krásneho umenia definitívne zhasol a zdá sa, že už niet návratu k jeho podobám. Umenie sa horúčkovito usiluje prekročiť svoje hranice. Narušajú sa hranice oddeľujúce jedno umenie od druhého a umenie ako také od toho, čo už umením nie je, čo je viac alebo menej ako umenie. (...) Človek posledného tvorivého dňa chce vytvoriť niečo, čo ešte nikdy nebolo, a vo svojej tvorivej nepríčetnosti prekračuje všetky medze a hranice.“² Hlavný zápas sa v rámci *strieborného veku* odohráva medzi dvoma smermi: symbolizmom ako predstaviteľom šľachtického sveta, žijúceho v očakávaní svojho konca, zmietajúceho sa v predapokalyptických konvulziách, a futurizmom, prispievajúcim ku koncu starého sveta, zameraným na budúcnosť, deštruktívnym a zároveň tvorivým, budujúcim, ako „božský výbuch“ v poéme V. Chlebnikova *Ladomír* (1922), ktorý spája v sebe ničivú a tvorivú silu zároveň. Symbolizmus bol predurčený stať sa labuťou piesňou zanikajúceho sveta šľachtickej kultúry, futurizmus mal na ruinách starého sveta budovať nový svet pre nového človeka.

Takto sú s trochu ironickým podtextom vyjadrené apokalyptické motívy v jednej básni, ktorú v roku 1913 napísal Alexander Kručonych, futuristický básnik a teoretika futurizmu, výrazne sa podieľajúci svojou radikálne experimentálnou tvorbou na konci starej kultúry:

¹ BERĎAJEV, N. *Samopoznanije*. Moskva : Meždunarodnyje otnošenija, 1990, s. 129.

² BERĎAJEV, N. *Krizis iskusstva (Reprintnoje izdanije)*. Moskva : SP Interprint, 1990, s. 93.

Mir gibnet
i nam li ostanavlivať
my li ostanovim opolzň
Gibnet prekrasnyj mir
i ni jedinym slovom ne oplačem
pogibeli jeho...

Svet zaniká
a my to máme zastaviť?
My máme zastaviť lavínu?
Zaniká krásny svet
a ani slovom neoplačeme
jeho zánik...

A v závere básne autor optimisticky konštatuje: „*Mir gibnet i net nam pogibeli*“ – „*Svet zaniká a my zostávame*“.³ Aby sa svet mohol začať odznova, musí najprv zaniknúť a nemá zmysel brániť mu v zániku.

V oveľa radikálnejšej forme zvyrazňuje apokalyptické symptómy konca starej kultúry V. Majakovskij. Jeho poéma *Oblak v nohaviciach* (Oblako v štanach, 1915) sa dá považovať za svojrázny manifest nielen futurizmu, ale aj celého avantgardného hnutia tej doby v rôznych druhoch umenia. Poéma sa pôvodne mala volať *Trinásty apoštol* (Trinadcatyj apostol), cenzúra však tento názov odmietla ako bohorúhačský. V ponímaní Majakovského trinásty apoštol (za ktorého sa vyhlasuje sám autor) mal byť apoštolom ničiteľom, ktorý privedie k zániku starý falošný a zvrátený svet a tým umožní, aby na jeho troskách vznikol nový svet, ktorý sa stane základom novej pravdy, novej krásy a novej viery. Svoj tetraptych (poéma pozostáva zo štyroch kapitol) autor nazýva: „štyri výkriky v štyroch častiach“, štyri revolučné heslá: „Preč s vašou láskou! Preč s vašim umením! Preč s vašim zriadením! Preč s vašim náboženstvom!“ Revolúcia v umení, realizovaná avantgardnými skupinami, bola predzvesťou veľkej revolúcie. Avantgardné umenie pripravovalo nový slobodný jazyk, oblečený do nových slobodných foriem ako jazyk pre nový slobodný svet, ktorý vzíde z ruín revolúciou zničeného starého sveta. Avantgarda v tomto smere robila prvé kroky po novej ceste a pripravovala prvé vzory pre budúci nový svet. Michail Larionov a Natália Gončarovová sa vo výtvarnom umení inšpirujú primitívnym a detským umením, nezataženým nánosmi umenia rozkladajúceho sa starého sveta. Kazmir Malevič na výstave suprematizmu, nového smeru vo výtvarnom umení, nazvanej provokatívne *0,10* (1915) prezentoval svoj *Čierny štvorec*, ktorý sa stal ikonou avantgardného umenia a znamenal krok vpred novým smerom, od stavu nula k bezhraničnej slobode bezpredmetových (abstraktných) foriem. V hudbe bol tým, čo privolával revolúciu, čo v nej videl základ pre začiatok novej éry Alexander Skriabin. Ako píše Viačeslav Ivanov, „Skriabin hlásal, že svetový vývoj sa pohybuje v katastrofických rytmoch. Deštruktívne sily v ich hrôzostrašnej nespútanosti boli preňho okamihmi hlbokkej involúcie (ponorenia sa do chaosu), ktorý je podľa nezvratného prvopočiatočného zákona začiatkom ‚evolúcie‘ (vzostupu k jednote): taká je základná schéma kozmických

³ KRUCHONÝCH, A. *Mir gibnet*. In *Poezija ruskogo futurizma*. V. N. Alfonsov. Sankt-Peterburg : Akademičeskij project, 1999, s. 208 – 209.

epoch, z ktorých naša sa prudko blíži k svojmu koncu, k svojmu revolučnému završeniu, ktoré sa v Skriabinovom jazyku volá Mystérium“.⁴ Mystérium (na ktorom Skriabin začal pracovať v r. 1903) malo znamenať koniec tohto sveta a začiatok skutočnej božskej existencie človeka, celkom iného stavu bytia, ktorý sa dosiahne syntézou všetkých druhov umenia a následnou liturgickou pretvárajúcou extázou. Mystérium sa malo stať akousi Noemovou archou, ktorá zachráni ľudský druh pred apokalypsou a vyvedie ho na vyšší stupeň bytia. Skriabin žil v očakávaní revolúcie, veľkej katastrofy dejín, brán, ktorá otvorí človeku cestu k vyššiemu bytiu.

Práve na prelome storočí takisto opäť oživa staroverecká apokalyptická legenda z konca 18. storočia o bájnom meste Kitež, ktoré pohltili vody posvätného jazera Svetlojar, aby ho ochránili pred vojakmi mongolského chána Batua a ich nivočením. Mesto opäť povstane zo dna jazera pred druhým príchodom Krista a pred jeho Posledným súdom. Nie je náhoda, že legenda, ktorú v polovici 70. rokov 19. storočia spopularizoval prozaik P. I. Meľnikov-Pečerskij v románe *V lesoch* (V lesach, 1874), našla ohlas v prostredí ruskej tvorivej inteligencie⁵ práve na prelome 19. a 20. storočia, práve v čase silnejúcich eschatologických očakávaní, v čase, keď sa stále viditeľnejšie ukazoval koniec starého šľachtického Ruska, koniec sveta svätej pravoslávnej Rusi, zmietajúcej sa v predapokalyptickej agónii a prehrávajúcej zápas s novým, rýchlo sa kapitalizujúcim, čoraz revolučnejším Ruskom. V atmosfére očakávania blížiacej sa katastrofy, zániku duchovných a kultúrnych tradícií starého Ruska dávala legenda o meste Kitež Rusku nádej svetlej apokalypsy, ktorá privedie krajinu k očisteniu a znovuzrodeniu. Kitež je symbolom starej (predpetrovskej) Moskovskej Rusi. Legenda zároveň upozorňuje na fakt, že na rozhraní storočí sa Rusko ocitlo na rázcestí a opäť stálo pred dilemou, akou cestou ísť ďalej: cestou slavianofilstva alebo cestou západníctva, ísť cestou návratu k duchovným hodnotám starej Svätej Rusi alebo pokračovať v ceste Petra I. a preberaní hodnôt pragmatického, racionálneho Západu. Túto dilematickú predapokalyptickú situáciu výstižne vyjadruje bizarná scéna z novely Alexeja Remizova *Sestry v kríži* (Krestovyje siostry, 1910). Hlavný hrdina Peter Marakulin vojde do pracovne svojho priateľa zo školských čias, kupca Plotnikova, a vidí takúto absurdnú situáciu: „Pracovňa bola rozdelená na dve polovice, na dve oddelenia: na jednej strane kópia Nesterovovho obrazu a na druhej klietky s opicami. Medzi Svätou Rusou a opicami sedel Plotnikov v alkoholickom opojení, ktovie prečo celý zamazaný medom a ponorený do akéhosi ťažkého pustovníckeho smútku.

⁴ IVANOV, V. Skriabin i duch revolucii. In *Rodnoje i vselenskoje*. V. Ivanov. Moskva : Respublika, 1994, s. 386.

⁵ Téma bájneho mesta Kitež rezonovala napr. v tvorbe ruských hudobných skladateľov: S. Vasilenko napísal operu *Rozprávnie o meste Kitež a tichom jazere Svetlojar* (1903), tejto téme sa takisto venuje N. A. Rimskij-Korsakov v opere *Rozprávanie o neviditeľnom meste Kitež a panne Fevrónii* (1907). O meste Kitež a jazere Svetlojar písali M. Gorkij, Z. Gippiusová, M. Prišvin, V. Korolenko, M. Vološin.

Na stole sa povalovali prázdne fľaše – fľaše boli pod Svätou Rusou aj všade okolo opíc.⁶ Obraz V. V. Nesterova Svätá Rus (Sviataja Rus, 1901 – 1906) je vyjadrením viery ruského národa vo Svätú Rus ako Božie kráľovstvo. Túto ideu rozvíjali napr. sv. Sergij Radonežskij a neskôr slavianofili a na prelome storočí, v predtuche blížiacej sa katastrofy, sa ideál Svätej Rusi ako nádeje na spasenie ruského národa opäť stáva aktuálnym. Remizov však nie je idealista a ukazuje reálny stav vecí, jeho vízia je apokalyptická. Predstaviteľ ruského národa, opitý kupec Plotnikov, ktorý sa nachádza medzi Svätou Rusou, obklopenou fľašami, a klietkou s opicami (opice by sa dali interpretovať ako symbol „opičenia“ po západných vzoroch), tiež obklopenou fľašami, nedáva príliš veľa dôvodov na optimistické perspektívy. Obraz Plotnikova je vyjadrením reálneho stavu národa, ktorý zostal stáť medzi dvoma cestami vývoja a ani jednu nevyužil vo svoj prospech. K čomu sa nakoniec ruský národ prikloní, ktorú cestu si vyberie, Remizov ukáže vo svojom *Slove o zániku ruskej zeme* (Slovo o pogibeli ruskoj zemli, 1917). V tomto diele, ktoré pripomína skôr modlitbu alebo srdcervúci plač nad osamelým národom, autor oplakáva svoju Rus, ktorú pohltila strašná apokalypsa a Posledný strašný súd sa stal realitou. Opice boli vypustené z klietok a teraz dovršujú dielo skazy: „Počujem len opičí rev. Rusko vzbĺklo, Rusko horí, padajú ohorené brvná... Bezbožní ľudoborci, ktorí snívajú o raji na zemi, zobrali ľuďom vieru. (...) Čas prestal existovať, nie je, čas sa skončil. (...) A z hĺbín vychádza anjel zla – je strašný a nad hlavou mu žiari päťcípá hviezda so siedmimi lúčmi. (...) Hore i dolu je tma. Nebo sa zvinulo ako zvitok. A Boha niet. Schoval sa do zvitku spolu s hviezdami, slnkom a mesiacom. Čierna hlbina sa roztvorila hore i dolu. (...) Čoskoro nastane posledná hodina, čoskoro odbije posledná hodina. Trištvrte na dvanásť. Počujete? Nič nie je, ani Kremeľ, ani Rusko – len hladina.“⁷ Po obrazoch apokalypsy sa v závere tejto pasáže Remizov odvoláva na už spomínanú legendu o Kiteži. Duchovná, Svätá Rus-Kitež sa ponorila na dno a keď nastane Svetlý deň, „nová Rus, krásna a slobodná opäť povstane z dna jazera“.⁸ Ale zatiaľ na reálnom povrchu reálneho Ruska sa v Remizovovom slove-plači dovršuje obraz apokalyptickej skazy: „Všetko je spustošené, priestor je prázdny, zostal len stôl veľkosti človeka. Zbezočivení s opičím vreskotom a chochotom chamtivo trhajú na kúsky koláč, ktorý kedysi upiekla nebohá Rus – rozlúčkový, zádušný koláč. Trhajú, hlcú, dusia sa. A s krvavými očami hryzú stôl ako hladný kôň jasje. Snažia sa dočista zožrať všetko, kým prídu hostia, budúci páni zeme, ktorí sa usadia na širej ruskej zemi.“⁹

⁶ REMIZOV, A. Krestovyje siostry. In *Carevna Mymra*. A. Remizov. Tula : Priokskoje knižnoje izdanije, 1992, s. 100.

⁷ REMIZOV, A. Slovo o pogibeli ruskoj zemli. In *Sobranije sočinenij v desiati tomach. Tom 5. Vzvizhrionnaja Rus*. A. Remizov. Moskva : Russkaja kniga, 2000, s. 404 – 409.

⁸ REMIZOV, A. Slovo o pogibeli ruskoj zemli. In *Sobranije sočinenij v desiati tomach. Tom 5. Vzvizhrionnaja Rus*. A. Remizov. Moskva : Russkaja kniga, 2000, s. 409.

⁹ REMIZOV, A. Slovo o pogibeli ruskoj zemli. In *Sobranije sočinenij v desiati tomach. Tom*

Závěrečná epizoda *Slova*, symbolizujúca víťazstvo antikristových síl, svojou apokalyptickou atmosférou pripomína obraz Remizovovho súčasníka, avatgardného maliara Pavla Filonova *Hostina kráľov* (Pir korolej, 1913), ktorý je strašnou predtuchou katastrofy, blížiac sa na Rusko. Tajná hostina kráľov, ktorých zvlášť ne, mŕtvolné tváre akoby prezrádzali ich záhrobný pôvod, signalizuje, že všetko je spečatené, že koniec je blízko a tajná hostina je hostinou smrti. V Remizovovom *Slove* sa tragickú osud Ruska naplnil. Apokalypsa sa zhmotnila v revolúcii. Rusko, ktoré sa zmietalo medzi duchovnou pravoslávnu starou Rusou a opicou, ako okrem iného aj symbolom nepredvídateľnosti, živelnosti, agresivity a zverskosti, sa teraz priklonilo k tomu druhému. O tom bolestivo prorocky hovorí Remizov aj v ďalšej novele *Piata morová rana* (Piataja jazva, 1912). Stav, v akom autor zachytáva ruský národ, je stavom predsmrtnej agónie. Je to posledné štádium rozkladu spoločnosti a rozpadu človeka ako osobnosti. Spitý, stratený, demoralizovaný a pološialený ruský národ už cestu späť nevidí a cesta vpred je cestou do záhuby a možno ku krvavému očisteniu.

Katastrofy sú nevyspytateľné a ich výsledky sú nepredvídateľné. Hlavný hrdina Remizovových *Sestier v kríži* Marakulin na konci novely vypadne z okna a keď leží s rozbitou hlavou v kaluži krvi, ako zo dna studne počuje hlas, ktorý mu hovorí: „Doba dozrela, čaša hriechu sa naplnila, trest je blízko.“¹⁰ Tieto slová by mohli byť leitmotívom nielen spomínaných Remizovových diel, ale aj mnohých ďalších diel ruských spisovateľov prelomu storočia, ktorí zobrazovali rozklad a dehumanizáciu dobovej spoločnosti, chaos, zmätenosť, amorálnosť, šialenstvo, radikálny pokles hodnoty ľudského života a pod. Diel, ktoré hovoria o dozrievaní doby smerom ku katastrofe, k veľkej premene, o naplnení čaše hriechu, o blížiac sa veľkej masovej smrti, o blížiacom sa konci veľkej epochy. „Je to smrť historická,“ píše D. Mirskij, „smrť kultúrneho formovania, kultúrneho tela. Pocit, predtucha smrti sa v literatúre r. 1894 – 1917 podobala fyziologickej predtuche fyzickej smrti. Tá predtucha nežila v čistej substancii jednotlivých duší, ale v tkanive kultúrneho tela ruskej spoločnosti. Samozrejme, ten pocit nebol príčinou, ale symptómom predsmrtného rozkladu petrohradského Ruska.“¹¹

Takýmito symptómami predapokalyptického rozkladu sa okrem už spomínaných diel A. Remizova vyznačuje próza mnohých ďalších ruských spisovateľov obdobia predrevolučného strieborného veku. Je to napríklad rozkladajúci sa svet položivých, polomŕtvych, pološialených pololudí, sústredených okolo diablom posadnutého učiteľa gymnázia Ardaliona Peredonova, hlavnej postavy románu smrťou fascinovaného symbolistu Fiodora Sologuba *Malý bes* (Melkij bes, 1907); sú to apokalyptické expresionistické novely Leonida Andrejeva, zvestujúce blížiaci-

5. *Vzvichionnaja Rus*. A. Remizov. Moskva : Russkaja kniga, 2000, s. 410.

¹⁰ REMIZOV, A. Krestovyje siostry. In *Carevna Mymra*. A. Remizov. Tula : Priokskoje knižnoje izdanije, 1992, s. 127.

¹¹ MIRSKIJ, D. *O literature i iskusstve. Statji i recenzii 1922 – 1937*. Moskva : NLO, 2014, s. 159.

cu sa katastrofu a jej dôsledky, *Život Vasilija Fivejského* (Žizň Vasilija Fivejskogo, 1904) či *Červený smiech* (Krasnyj smech, 1905) – znak krvavého chaosu a generálnej skúšky Posledného súdu pred skutočným predstavením a zúčtovaním; sú to ľudské beštie, z ktorých v predtuche konca vylieza všetka ich zvieracia podstata, napr. v poviedke *Hrôza* (Užas, 1905) od Michaila Arcybaševa, ktorý v mnohých ďalších prózach s naturalistickou drsnosťou a neľútostne zobrazuje rôzne podoby násillia a smrti (vraždy a samovraždy) fyzickej a duchovnej, spojenej s množstvom krvi, mŕtvych, tiel, morálneho úpadku a pod. (napr. poviedky *Šťastie* [Sčastie], *Krvavá škvrna* [Krovavoje piatno], *Revolucionár* [Revolucioner], román *Na poslednej hranici* [U poslednej čerty, 1910 – 1912]), je to epochálny román Andreja Belého *Peterburg* (1913), ktorý v ruskej literatúre završuje jednu etapu petrohradskej témy a zároveň v obraze Petrohradu, zmietajúceho sa v chaose a deštrukcii, ukazuje celé petrovské ruské impérium na pokraji eschatologickej katastrofy.

K nárastu apokalyptických nálad na prelome 19. a 20. storočia a ich odrazu v literatúre výrazne prispievala rozporuplná ekonomická a spoločensko-politická situácia v Rusku, prudká industrializácia a rastúci vplyv buržoázie na jednej strane a robotníckeho hnutia na strane druhej, hladomor a roľnícke nepokoje na ruskom vidieku a upadajúci význam ruskej šľachtickej vrstvy (a kultúry vôbec), zväčšujúca sa priepasť medzi modernizujúcimi sa mestami ako priemyselnými centrami s patriarchálnou, archaickou dedinou. V mestách apokalyptickú atmosféru dotvárali silnejúce vrstvy lumpenproletariátu, zločinecké skupiny, tuláci, prostitútky, žobráci a pod. Po celej krajine prudko vzrastá záujem o mysticismus a okultizmus (hlavne v prostredí inteligencie), v predtuche konca sa aktivizujú sektárske skupiny: staroverci, chlystovia (pozri román A. Belého *Strieborný holub* [Serebrianyj golub, 1909]), skopci, duchoborci, sobotníci, ktoré už v Rusku mali bohatú tradíciu, ale vznikajú aj celkom nové sekty: tolstojovci (nasledovníci nábožensko-etického učenia L. N. Tolstého), dobroľubovci (zakladateľom sekty bol ruský dekadentný básnik A. Dobroľubov¹², sekta sa riadila princípmi kresťanského anarchizmu), dyromoli (modlili sa k diere v stene alebo v zemi, špeciálne vytvorenej na tento účel) či rýdzo apokalyptická Červená smrť, ktorej vodcovia vyhlásili rok 1900 za rok konca sveta a okolo sto členov sekty sa z tohto dôvodu upálilo (čo pripomína vlnu samoupálení starovercov v r. 1666, na ktorý bol vyhlásený koniec sveta a príchod Antikrista).

Koncom 19., ale najmä začiatkom 20. storočia v Rusku značne stúpol počet samovrážd. Len v literárnych kruhoch si za pomerne krátke obdobie vzal život celý rad mladých autorov, napr. Nadežda Lvovová (1913), Viktor Gofman (1911), Ivan Ignatiev (1914), Vsevolod Kňazev (1913), Vasilij Komarovskij (1914), Alexej Lozina-Lozinskij (1916) (pozri Čchartišvili 1999). K posilneniu depresívnej atmosféry v krajine prispeli aj rozmáhajúce sa pogromy židov v západných a ju-

¹² Viac o A. Dobroľubovovi pozri: KUPKA, V. *Ruská avantgarda*. Bratislava : Slovart, 2013, s. 70 – 73.

hozápadných častiach impéria, ale predovšetkým katastrofická porážka Ruska v rusko-japonskej vojne 1904 – 1905 a prvá ruská revolúcia 1905 – 1907, ktorá bola istou generálkou blížiacej sa apokalypsy – veľkej revolúcie. Samozrejme, táto atmosféra sa odrážala aj v literárnych dielach dobových autorov (o niektorých z nich už bola reč), a často v „zhustenej“, hyperbolizovanej (ako je to už pre ruskú literatúru typické) podobe.

V ruskej literatúre však majú svoju hlbokú a dlhodobú tradíciu aj spisovatelia, ktorí nielenže vedia objektívne reagovať na podnety svojej doby, ale vďaka silne vyvinutej intuícii mnohé udalosti predvídať a predpovedať. Z pohľadu apokalyptického strieborného veku, ktorého jednou z charakteristík bol kritický, prehodnocovací návrat do minulosti, si môžeme všimnúť, že rad signálov a prorockých varovaní sa objavoval v ruskej literatúre ešte v prvej polovici 19. storočia. Tak napríklad iba šesťnásťročný M. J. Lermontov v r. 1930 vo svojej básni *Predpoved'* (Predskazanije) takmer doslova predpovedal, čo sa v Rusku stane v októbri 1917 a hlavne v nasledujúcich strašných rokoch občianskej vojny. Predpovedal pád cárskych koruny, pád systému, smrť, krv, epidémie a hladomory, predpovedal príchod človeka s vysokým čelom a rozviatym plášťom:¹³

Nastane god, Rossii čornyj god,
 Kogda carej korona upadot;
 Zabudet čerň k nim prežňuju ljubov,
 I pišča mnogich budet smerť i krov;
 Kogda detej, kogda nevinnych žon
 Nizvergnutyj ne zaščitit zakon;
 Kogda čumy ot smradnych miornyh tel
 Načňot brodiť sredi pečalnych sel,
 Čtoby platkom iz čižin vyzvyvať,
 I stanet glad sej bednyj kraj terzať;
 I zarevo krasit volny rek:
 V toto deň javitsia moščnyj čelovek,
 I ty jego uznaeš – i pojmjioš,
 Začem v ruke jego bulatnyj nož:
 I gore dľa tebia – tvoj plač , tvoj ston
 Jemu togda pokažeštsia smešon;
 I budet vsio užasno, mračno v ňom,
 Kak plašč jego v vozvyšennym čelom.

Nadíde rok, pre Rusko čierny rok
 korunu cárov zhltnie bahno stók,
 ľud nechá lásku, čo k nim cítil prv,
 a stravou mnohých bude smrť a krv,
 posvätný kódex hodia na oheň,
 už neochráni deti a češť žien,
 od mŕtvych tiel sa bude šíriť mor,
 v dedinách neobíde jeden dvor
 s cieľom z chýž ďalších šatkou privolať,
 nebohatý kraj začne súžiť hlad,
 červená žiara sfarbí rieky, súš.
 Vtedy sa náhle zjaví mocný muž
 a ty ho spoznáš, len sa pozrieš naň,
 pochopíš, prečo nôž mu zvieria dlaň.
 No beda! Na tvoj úbohý ston, plač
 sa iba zaškerí jak posmievač
 a všetko na ňom bude desiť, miasť,
 vznešené zamračené čelo, plášť.

Preložil Ján Zambor

¹³ LERMONTOV, M. J. *Izbrannyje proizvedeniya*. Leningrad : OGIZ, 1946, s. 31.

Podobne ako Lermontov prorockými vlastnosťami iste disponovali napr. básnik-filozof F. I. Ťutčev, F. M. Dostojevskij, V. Soloviov, K. Leontiev, N. Fiodorov. Básnik Fiodor Ťutčev, ktorý ako diplomat strávil na Západe dvadsaťtri rokov, bol zásadne proti rôznym vplyvom Západu na Rusko. V štúdiu *Rusko a Revolúcia* (Rossija i Revolucija, 1848) varoval pred jednou z vymožeností Západu – pred revolúciou ako najvyšším nepriateľom kresťanstva, pre pravoslávne Rusko cudzím a neprijateľným javom, ktorý môže priviesť krajinu do záhuby. Ťutčev ako človek, vedomý si obrovskej živeľnej sily svojho národa, ktorej ničivú a nevyspytateľnú energiu môže uvoľniť práve budúca možná revolúcia, predvídal, že sila tejto explózie môže mať tragické dôsledky pre celé ľudstvo. V spomínanej štúdiu *Rusko a Revolúcia* Ťutčev, ktorý akoby cítil z diaľky prichádzajúce záchvevy pôdy, symptómy budúceho zemetrasenia, vysielal Západu varovanie: „Oddávna v Európe existujú iba dve reálne sily: Rusko a Revolúcia. Tieto dve sily stoja dnes proti sebe a môže sa stať, že zajtra sa do seba pustia. Nie sú medzi nimi možné žiadne štandardné dohody. Život jednej z nich znamená smrť tej druhej. Od výsledku zápasu medzi nimi, najväčšieho zápasu, aký svet kedy videl, bude po celé stáročia závisieť všetka politická a náboženská budúcnosť Ruska.“¹⁴ Pritom si treba uvedomiť, že Ťutčev vnímal Rusko ako kresťanskú pravoslávnu krajinu a v jej pravosláví videl jej perspektívnu budúcnosť, ktorú by však mohla narušiť revolúcia ako prvok absolútne neruský a ako fakt bezbožného Západu. Skeptickejšie a zrejme aj oprávnené realistickejšie tieto perspektívy Ruska vnímal Ťutčevov súčasník filozof Konstantin Leontiev, ktorý v článku *Nad Pazuchinovým hrobom* (Nad mogiloj Pazuchina, 1891) píše: „Europeizmus a liberalizmus silne otriasli našimi základmi. (...) V našej mysli stále vládne zmätok, dušu máme unavenú a bezradnú. Naša vôľa je slabá, ideály sú príliš nejasné. Najbližšia budúcnosť Západu je záhadná a strašná... Náš národ pije, klame a podvádza...“¹⁵ Ďalej Leontiev v nadväznosti na predchádzajúcu charakteristiku stavu ruského národa takmer prorocky konštatuje, že ak sa v Rusku nenastolí prísny poriadok, „o nejaké polstoročie, nie viac, sa z ruského národa ‚bohonositeľa‘ postupne, tak, že si to ani sám nevšimne, stane národ ‚bohoborec‘ a dokonca možno oveľa skôr než nejaký iný národ. Pretože náš národ je naozaj schopný vo všetkom zachádzať do krajnosti. (...) a ktovie? (...) možno z útrov nášho štátu... porodíme antikrista“.¹⁶ Leontievove pesimistické vízie vychádzali z predpokladu, že príliš rýchly pokrok, zrýchlená industrializácia, prudká kapitalizácia spoločnosti (štátneho zriadenia) môže viesť k tomu, že Rusko bude nepripravené na pokojnú, evolučnú výmenu vládnucich vrstiev (šľachtic-

¹⁴ ŤUTČEV, F. I. Rossija i Revolucija. In *Polnoje sobranije sočinenij i pisma v šesti tomach. Tom tretij. Publicističeskije sočinenija*. F. I. Ťutčev. Moskva : Klassika, 2003, s. 144.

¹⁵ LEONTIEV, K. Nad mogiloj Pazuchina. In *Izbrannye statji. Cvetuščaja složnosť*. 1992, s. 291.

¹⁶ LEONTIEV, K. Nad mogiloj Pazuchina. In *Izbrannye statji. Cvetuščaja složnosť*. 1992, s. 291.

kej a kapitalistickej spoločenskej vrstvy) a že z chaosu ešte sa len formujúcej novej spoločensko-politickej hierarchie sa môže vykryštalizovať vrstva, ktorá bude mať výrazne deštruktívny a dehumanizačný charakter. Na čele tejto spoločenskej vrstvy môže stáť človek antikrist, ktorý jej dá chlieb a vezme slobodu, ktorý sa bude opierať o jej deštrukčnú silu, a pritom tou vrstvou bude opovrhovať, podobne ako prorocký obraz Veľkého inkvizítora v románe F. M. Dostojevského (ktorého Dmitrij Merežkovskij nazval prorokom revolúcie) *Bratia Karamazovci* (pozri *Legendu o Veľkom inkvizítovi*) alebo obraz manipulátora Nikolaja Stavrogina v Dostojevského *Besoch*, čo by pre Rusko mohlo znamenať začiatok konca sveta, začiatok apokalyptickej katastrofy a ničím nekontrolovaného, ľuďmi nad ľuďmi vykonávaného posledného súdu.

Atmosféru predapokalyptického nepokoja Ruska na prelome 19. a 20. storočia svojim neobyčajným dielom dopĺňa idealistický filozof a básnik symbolista Vladimir Soloviov. Ide predovšetkým o jeho posledné dielo, o jeho filozofický závet *Tri rozhovory o vojne pokroku a konci svetových dejín. S krátkym rozprávaním o Antikristovi...* (Tri razgovora o vojne, progresse i konce istorii, so včlúčenijem Kratkoi povesti o Antichriste, 1900). *Tri rozhovory...* sú Solovioovou polemikou so sebou samým (ide o prehodnotenie predchádzajúcej vlastnej filozofie) a taktiež s názormi a konaním L. N. Tolstého, podanou v humornej forme. *Rozprávanie o Antikristovi*, pripojené k *Trom rozhovorom*, je akýmsi prirodzeným vyústením rozhovorov o zmysle vojny a pokroku a vyjadrením tragického nepokoja z toho, kam tento svet (aj vďaka týmto fenoménom ľudských dejín) smeruje. Soloviov v predtuche vlastného konca (zomrel v r. 1900) oveľa intenzívnejšie vníma blížiacu sa svetovú katastrofu, blížiaci sa koniec svetových dejín, kataklizmu, ktorá má uzavrieť jednu dejiny, postavené na lži a na chronickej viere v lož, a ktorá sa má stať akýmsi očistením pre iný začiatok, pre nový, radikálne iný stupeň dejín. Rozprávanie sa končí druhým príchodom Krista, víťazstvom nad Antikristom, vzkriesením mŕtvych. „Všetci ožili a zavládli s Kristom na tisíc rokov.“¹⁷ V. Soloviov bol nielen filozof, ale bol aj básnik s vysokou úrovňou senzitivity a zrejme oveľa vnímavejšie ako ostatní cítil zatiaľ ešte vzdialené deštruktívne pohyby, symptómy konca, a bol presvedčený, že historický proces smeruje k svojmu rozuzleniu.

Vo svojich tragických, apokalyptických víziách na V. Soloviova nadväzuje básnik mlad-symbolista Alexander Blok, ktorý bol na začiatku svojej tvorby výrazne ovplyvnený Solovioovou poéziou a niektorými jeho filozofickými ideami. Sám autor priznával, že hlavnou témou jeho poézie je téma Ruska. Všetko, čo sa s Ruskom dialo, vnímal veľmi intenzívne a prežíval hlboko tragicky. Apokalyptické nálady, ktoré v krajine vládli na prelome storočí, pocit, že svet sa ženie do záhuby, sa

¹⁷ SOLOVIOV, V. Tri razgovora o vojne, progresse i konce istorii, so včlúčenijem Kratkoi povesti o Antichriste. In *Sočinenija. Tom 2.* V. S. Soloviov. Moskva : Mysľ, 1988, s. 761.

odzrkadlili už v ranej Blokovej poézii, v ktorej básnik vidí, ako sa stane svedkom zániku vesmíru, jeho vlasti:¹⁸

Uvižu ja, kak budet pogibať
Vselennaja, moja otčizna...
1900

Uvidím, ako bude zanikať
Vesmír, moja domovina...

A v inej básni¹⁹ už autor ukazuje strašný obraz samotnej apokalypsy:

Ne utolonnaja krovavymi strujami,
Bezmolstvujet zemľa.
Idu vperiod pospešnymi šagami,
Ičšu ot žertv svobodnyje poľa.

Neukožená prúdmí krvi
mlčí zem.
Idem dopredu náhlivými krokmi,
hľadám polia, kde neležia obeť.

No kak v temnice uznik zaključonnyj,
Išču naprasno: krov i mrak!
Liš tam, v čerte zari okrovavlonnoj
Tainstvennyj, ješčo nevňatnyj znak.
1900

A ako väzeň vo väzení temnom
zbytočne hľadám: všade krv a tma!
Len tam v obrysoch zory skrvavenej
tajomný vidieť, ešte nezreteľný znak.

Blok predvídal zánik starého Ruska, podobne ako pred ním ešte v r. 1894 v básni *Panmongolizmus* (Panmongolizm) pád tretieho Ríma (Moskvy) predpovedal V. Soloviov: „padne dvojhľavý orol“ („oriol dvuglavyj sokrušon“) a „tretí Rím už leží v prachu a štvrtý už nikdy nebude“ („I tretij Rim ležit vo prache / A už četviortomu ne byt“). Soloviov predvída blížiacu sa apokalyptickú dobu, Blok už vo svojej básni-vízii opisuje apokalypsu samotnú. A tieto jeho výjavy evokujú stav Ruska v porevolučnom období bratovražednej občianskej vojny.

Podobné predtuchy sa objavujú aj u Valerija Briusova, napr. v básni *Izolovaní* (Zamknutyje, 1901), kde lyrický hrdina cíti, že úbohý a unavený svet stojí nad priepasťou, že sa opäť rozdelí na dve nepriateľské hordy a opäť sa rozpúta šialenstvo bitiek a krvi: „Nastanet snova bred i krov i sraženij / Vnov razdelitsia mir na vražjich dve ordy“.²⁰ Svoju predstavu o hroziacej apokalypse a jej príčinách vyjadril Briusov aj v antiutopickej novele *Republika Južného kríža* (Respublika Južného Kresta, 1905), kde šťastný život Hviezdneho mesta, hlavného mesta Repub-

¹⁸ BLOK, A. *Stichotvorenija. Kniga pervaja* (1898-1904). Sankt-Peterburg : Severo-zapad, 1994, s. 54.

¹⁹ BLOK, A. *Stichotvorenija. Kniga pervaja* (1898-1904). Sankt-Peterburg : Severo-zapad, 1994, s. 58.

²⁰ BRIUSOV, V. *Izbrannyje stichotvorenija. Liričeskije poemy*. Moskva : Moskovskij rabočij, 1983, s. 62.

liky Južného kríža, naruší rýchlo sa šíriaca epidémia vírusu protirečenia: „Tento názov choroba získala preto, že ľudia postihnutí týmto vírusom si neustále proti-rečia, chcú jedno, hovoria druhé (vedecký názov choroby je mania contradicens). (...) Postihnutý namiesto áno hovorí nie, chce povedať milé slová a namiesto toho zasype človeka nadávkami a tak ďalej. (...) zároveň si chorý začne protirečiť aj v konaní: chce ísť doľava, odbočí doprava... reč chorého sa stáva nezrozumiteľnou a konanie nezmyselným.“²¹ Prejavy ochorenia boli najprv pomerne komické: sprievodca namiesto toho, aby od cestujúcich vyberal peniaze za cestovné lístky, cestujúcim platil, návštevník galérie pootáčal všetky obrazy k stene a pod., avšak čím ďalej, tým boli prejavy choroby strašnejšie: učiteľky v škôlke podrezali hrdlo štyridsaťjeden deťom, mestskí policajti pozabíjali množstvo pokojne sa prechádzajúcich ľudí, strojvodca zasiahnutý vírusom protirečenia vykoľajil vlak plný cestujúcich. Mesto sa postupne stávalo arénou chaosu, zločinu, masového vraždenia, šialenstva a absolútneho úpadku mravov. „Zdraví sa prestali odlišovať od chorých. Začali sa strašné orgie zúfalých ľudí. (...) Kultúrnosť, ako tenká kôra, ktorá sa utvárala celé tisícročia, z týchto ľudí opadla a odhalil sa divoký človek v nich, človek zvier. (...) Vytratila sa akákoľvek predstava o práve – uznávala sa iba sila.“²² Hviezdne mesto sa stalo dejiskom apokalypsy: „Všade boli tie isté hrôzostrašné scény, všade boli orgie, bitky, neludská zábava, neludská zloba... V tom čase Hviezdne mesto bolo obrovskou čiernou debnou, kde bolo niekoľko tisíc ešte živých, človeku podobných bytostí vhozených do smradu stoviek tisíc hnijúcich mŕtvol, kde medzi živými nebol jediný človek, ktorý by si uvedomoval svoju situáciu. Bolo to mesto bláznov, gigantický bláziniec. (...) A títo blázni sa navzájom likvidovali, zabíjali sa dýkami, prehrýzali si hrdlá, zomierali od šialenstva, od hrôzy, zomierali od hladu a rôznych chorôb, ktoré ovládli nakazený vzduch.“²³ V závere novely autor ukazuje výsledky skazy zapríčinennej vírusom. Z kedysi prekvitajúceho mesta zostali len ruiny a v nich len malá časť tých, čo prežili, a aj tí sú všetci psychicky chorí. Záchrancovia, ktorí vstúpili do mesta, uvideli hrôzostrašné výjavy reálneho pozemského posledného súdu: „Všade boli strašne znetvorené mŕtvoly: ľudia, čo zomreli od hladu, ľudia uškrtení a umučení, ľudia dobití na smrť šialencami v záchvate zúrivosti a nakoniec aj napoly ohlodané telá. Mŕtvoly sa nachádzali na tých najnečakanejších miestach: v tuneloch metra, v kanalizácii, v komorách, v kotloch – obyvatelia, ktorí prišli o rozum, hľadali záchranu pred

²¹ BRIUSOV, V. Republika Južného Kresta. In *Ognennyj angel. Roman, povesti, rasskazy*. V. Briusov. Sankt-Peterburg : Severozapad, 1993, s. 68.

²² BRIUSOV, V. Republika Južného Kresta. In *Ognennyj angel. Roman, povesti, rasskazy*. V. Briusov. Sankt-Peterburg : Severozapad, 1993, s. 76.

²³ BRIUSOV, V. Republika Južného Kresta. In *Ognennyj angel. Roman, povesti, rasskazy*. V. Briusov. Sankt-Peterburg : Severozapad, 1993, s. 77.

všadeprítomnou hrôzou kde sa len dalo.“²⁴ Túto apokalyptickú víziu, ktorú Briusov vytvoril v r. 1905, by sme mohli vnímať ako zhmotnenie symptómov, prichádzajúcich už z neďalekej budúcnosti, v ktorej sa reálne udeje to, čo autor zrejme iba tušil a možno predvídal, keď Októbrová revolúcia otvorí Pandorinu skrinku a vypustí z nej strašný vírus protirečenia. Avšak katastrofická vízia konca sveta v Briusovovej antiutopickej novele sa končí príchodom nových ľudí, ktorí začnú zničenému, mŕtvemu Hviezdnemu mestu vdychovať nový život.

Nádej na nový postkatastrofický začiatok, podobne ako u Briusova, zaznieva aj v predchádzajúcich apokalyptických textoch-víziách. U A. Bloka v citovanej básni je to „V obrysoch zory skrvavenej / Tajomný, ešte nezreteľný znak“, u A. Skriabina je to Mystérium, u K. Maleviča Čierny štvorec, u A. Remizova je to nádej, že pre ruský národ „nastane Svetlý deň“, že z popola „povstane nová Rus, krásna a slobodná“. Zánik otvára priestor pre nový začiatok, nádej, že tentoraz to bude správna cesta, na ktorej človek konečne nájde a pochopí seba samého.

V r. 1915 avantgardný básnik egofuturista Vasilisk Gnedov vydal pre umenie evolučnú knihu *Smrť umeniu. Pätnásť poém* (Smrť umeleckému. Piatnásť poém), v ktorej poslednou, pätnástou poémou bola apokalyptická *Poéma konca*. Pozostávala z čistého listu. Biele, čisté nič, smrť, koniec umenia, ale zároveň priestor pre všetko, pre nový život nového umenia. Októbrová revolúcia, ktorej katastrofické symptómy zobrazovala senzitívna ruská literatúra strieborného veku, bola smrťou, koncom starého sveta a nádejou, čistým listom pre svet nový. Tragédiou pre rodiaci sa nový svet však bolo, že sa jeho nový text začal písať krvou.

Literatúra

BERĎAJEV, N. *Krizis iskusstva (Reprintnoje izdanije)*. Moskva : SP Interprint, 1990.

BERĎAJEV, N. *Samopoznanije*. Moskva : Meždunarodnyje otnošenija, 1990.

BLOK, A. *Stichotvorenija. Kniga pervaja (1898 – 1904)*. Sankt-Peterburg : Severo-zapad, 1994.

BRIUSOV, V. *Izbrannye stichotvorenija. Liričeskije poemy*. Moskva : Moskovskij rabočij, 1983.

BRIUSOV, V. *Respublika Južnogo Kresta*. In *Ognennyj angel. Roman, povesti, rasskazy*. V. Briusov. Sankt-Peterburg : Severozapad, 1993, s. 64 – 81.

ČCHARTIŠVILI, G. *Pisatel' i samoubijstvo*. Moskva : Novoje literaturnoje obozrenije, 1999.

IVANOV, V. *Skriabin i duch revolucii*. In *Rodnoje i vselenskoje*. V. Ivanov. Moskva : Respublika, 1994, s. 384 – 387.

KRUČONYCH, A. *Mir gibnet*. In *Poezija russkogo futurizma*. V. N. Alfonsov. Sankt-Peterburg : Akademičeskij project, 1999, s. 208 – 209.

LEONTIEV, K. *Nad mogiljoj Pazuchina*. In *Izbrannye stat'ji. Cvetuščaja složnosť*. 1992, s. 280 – 292.

LERMONTOV, M. J. *Izbrannye proizvedenija*. Leningrad : OGIZ, 1946.

²⁴ BRIUSOV, V. *Respublika Južnogo Kresta*. In *Ognennyj angel. Roman, povesti, rasskazy*. V. Briusov. Sankt-Peterburg : Severozapad, 1993, s.80.

- LERMONTOV, M. J. Predpoved. Preložil Ján Zambor. In *Démon. Ludia a vášne. Kňazná Ligovská*. M. J. Lermontov. Bratislava : Tatran, 1984, s. 30.
- MIRSKIJ, D. O literature i iskusstve. Staťi i recenzii 1922 – 1937. Moskva : NLO, 2014. REMIZOV, A. Krestovyje siostry. In *Carevna Mymra*. A. Remizov. Tula : Priokskoje knižnoje izdanije, 1992, s. 23 – 127.
- REMIZOV, A. Slovo o pogibeli ruskoj zemli. In *Sobranije sočinenij v desiati tomach. Tom 5. Vzvičionnaja Rus*. A. Remizov. Moskva : Russkaja kniga, 2000, s. 404 – 410.
- SOLOVIOV, V. Tri razgovora o vojne, progresse i konce istorii, so vključenijem Kratkoj povesti o Antichriste. In *Sočinenija. Tom 2*. V. S. Soloviov. Moskva : Mysľ, 1988, s. 635 – 762.
- ŤUTČEV, F. I. Rossija i Revolucija. In *Polnoje sobranije sočinenij i pisma v šesti tomach. Tom tretij. Publicističeskije sočinenija*. F. I. Ťutčev. Moskva : Klassika, 2003, s. 144 – 157.

FIODOR ŤUTČEV O RUSKU A REVOLÚCII

Ján ŠAFIN

ŠAFIN, Ján. Fiodor Ťutčev about Russia and Revolution. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2017, vo. 17, no. 2, p. 57 – 65.

The Author analyses opinions and considerations of one Russian intellectual of 19th century linked with problematic of position of Russia in Europe. He describes dissection of mutual relations of these two worlds in political and clerical way, together with differences between Catholic and Orthodox Church. He received their activities in context of political development as a strife in which he defines revolution as anti Christianity.

Key words: Fiodor Ťutčev, Russia, history, Revolution.

V roku 1849 Fiodor Ťutčev začal písať francúzsku knihu: „**Rusko a Západ**“. Táto kniha nebola nikdy dokončená. Z toho, čo si Ťutčev naplánoval, sa mu podarilo spracovať iba dve témy, a to v samostatných statiach, ktoré ale publikoval v zahraničí. Až po Ťutčevovej smrti Ivan Aksakov vydal z pomocných domácich zošitov Ťutčevovou vlastnou rukou urobené jednotlivé náčrty a poznámky k tejto knihe. Mimochodom, nevydal všetko z toho, čo sa zachovalo. No stačí to na to, aby sa dal obnoviť a uhádnuť obecný zámer spisovateľa.¹

Ťutčev písal pod dojmom nedávnych udalostí. Bolo krátko po Februárovej revolúcii. Sotva sa celá Európa zachvela v revolučných krčoch. Zdalo sa, že sa začína nový vek, nový historický eón. Zdalo sa to nielen samotnému Ťutčevovi a nielen pred ním samotným sa to takto všetko javilo. Mnohí vtedy zmýšľali a prorokovali rovnako. Z ruských mysliteľov stačí pripomenúť Herzena.

¹ AKSAKOV, I. – ŤUTČEV, F. I. *Russkij Archiv*. 1873, samostatne Moskva 1874. V tom istom „Ruskom Archive“ za 1874 rok sú reedigované aj Ťutčevove state, neskôr zahrnuté do jeho zobraňných spisov. Sú tri: „Rossija i Germanija“, prvotne, podľa všetkého, v Augsburgu Allgemeiner Zeitung za rok 1844. „Rossija i Revolucija“, vydaná v samostatnej brožúre pod názvom: Mémoire présenté à l'empereur Nicolas, depuis la révolution de Février, par un Russe, employé euperieur aux affaires étrangères, v Paríži 1849; Rossiji i Rimskij vopros, prvotne v Revue des deux Mondes, 1849. V „Ruskom Archive“ je daný aj ruský preklad, reprodukován aj vo vydaniach spisov. Listy k manželke, z ktorých Aksakov uvádzal výťahy, sú vydané v plnosti: Pisma F.I. Ťutčeva k jeho vtoroj žene. urožd. bar. Pfeffel, St. Peterburg 1914 a 1915 (z časopisu „Starina i Novizna“). Por. moju stáť: The Historical premonitions of Tjeutchev in Slavonic Review; veľmi podstatné opravy je potrebné urobiť v stati L. Grossmana, Ťutčev, sumerki monarchij. In zborní Tri Sovremennika. Moskva 1923. Por. ešte zaujímavú stať KAZANOVICH, E. *Iz mjunchenskuch vstreč F.I. Ťutčeva, – Urania, Ťutčevskij almanach*. Leningrad 1928, s. 125 – 171.

Veľký nazerateľ tajomstiev prírody Ľutčev aj v histórii zostával anticipátorom budúcnosti, až takmer prorokom. Politické udalosti boli pre neho tajnými znakmi, symbolmi skrytých procesov, prebiehajúcich niekde v hĺbiniach. Z nich lúštil posledné tajomstvá historického osudu... História sa pre neho menila na Apokalypsu. „*Hospodin píše ohnivými znakmi na nebesiach šcernejúcich od búrok...*“ V tomto ohľade bol Ľutčev skôr západným človekom. K de Maistrovi je psychologicky bližšie než napríklad k Chomjakovovi. Jeho ruskí súčasníci, starší slavianofilovia ešte nezažívali apokalyptické znepokojenie, ešte nepoznali onú metafyziku revolúcie, o ktorej s takou neskromnou smelosťou na Západe už dávno „prorokoval“ hlavne spomínaný de Maistre... Práve de Maistra Ľutčev celý čas tak pripomína...

Ľutčev vychádzal zo zaujímavej antitézy – Revolúcia a Rusko: „*V Európe už dávno existujú iba dve skutočné dŕžavy: Revolúcia a Rusko. Tieto sily teraz stoja proti sebe a zajtra je celkom možné, že sa zrazia. Ani dohovor, ani súhlas nie sú medzi nimi možné. Život jednej z nich je smrťou pre druhú. Od toho, ako dopadne zápas medzi nimi – najväčší zápas, akého kedy bol svet svedkom – na mnohé storočia závisí politická a religiózna budúcnosť človečenstva.*“ Dve dŕžavy, dve vlády, moci, dve sily – deux puissances réelles... Toto nie sú iba politické a empirické sily. Proti sebe stoja a medzi sebou bojujú dva duchovné počiatky, dva metafyzické princípy. Zápas prebieha v hĺbiniach a na povrch sa iba prediera... Ľutčev kládol Rusko proti revolúcií nie preto, žeby v ňom videl záštitu reakcie či nejaký kontrarevolučný útes a pevnosť absolutizmu. Ľutčev absolutistom určite nebol. A k tomu, „čo sa oficiálnym jazykom nazýva Ruskom“ sa vždy správal s neskrývaným odmietaním, s trpitelským podráždením a hnevom. O ňom, o tomto oficiálnom Rusku sa vždy vyjadroval rázne: „*Toto je nezmysel, strašlivý a smiešny zároveň, všetko tu úplne ohlúplo – tout s'est crétinisé d'ensemble... Vedomie sa tu uzavrelo do akéhosi magického kruhu... Myslenie stuhlo... Všetko otupelo... Je stratené pociťovanie a ponímanie historických podaní...*“

Nikolajevské Rusko sa pred Ľutčevom odhaľovalo v obraze Ezechiellovho videnia. „*Celé pole je pokryté suchými kosťami. Či tieto kosti ožijú. Ty vieš, Hospodine. A jedine dýchanie Božie ich môže oživiť, dýchanie búrky...*“ Nie, nie o tomto zdanlivom Rusku („ce faux peuple“) premýšľal a hovoril Ľutčev. No za prízračnou dekoráciou videl a predpovedal iné a pravé Rusko – „*kraj (zem) príbuznú veľkej trpezlivosti...*“ A toto Rusko on poznal a videl ho „*v podobe služobníka, ktorý ako Kráľ Nebeský vychádzal, požehnávajúc...*“ Toto je Rusko ruského národa. Ale Rusko kresťanské, v samotných hĺbiniach a tajomstvách svojho bytia...

Ľutčeva zo všetkého najmenej môžeme nazvať národníkom. Sociálne motívy slavianofilstva nemajú v jeho schémach veľký význam. Jeho historický šibolet vôbec nie je „obec“, ale **Impérium**... Avšak toto Impérium Ľutčev predvída práve v národnom Rusku. „*Svet rusko-byzantský, v ktorom život a bohoslužba vytvárajú jeden celok... Toto Rusko zatiaľ existuje ako potencia, ešte sa len utvára, ešte čaká*

na svoju chvíľu... Práve toto Rusko, ktoré ešte len malo prísť a utvoriť sa, Ťutčev kládol proti revolučnému Západu... A revolúcia je pre Ťutčeva nielen faktom empirickým, národnou vzburou či sebaupevnením, nielen „slobodomilovným úsilím.“ *Revolúcia je predovšetkým ‚idea‘, duchovná realita*“ – v tomto Ťutčev iba opakuje de Maistra... Ťutčev vždy píše slovo Revolúcia s veľkým písmenom – La Révolution... Nehovorí o revolúciách, nie o jednotlivých revolučných vzplanutiach či hnutiach, nie o akýchkoľvek miestnych prípadoch a náhodách... „*Revolúcia ako princíp či duchovná podstata nie je vyčerpávaná svojimi empirickými prejavmi... Revolúcia je antikresťanstvo,*“ definoval ju Ťutčev – a v tomto je prameň jej vlády či moci vo svete. Protikresťanský duch je dušou Revolúcie, v tomto je jej základný odlišujúci príznak – *l’esprit anti-chrétien est l’ame de la Révolution...* Ale na Západe nejde o nejaký náhodný, izolovaný fenomén. Toto je posledné slovo Západu – krajná hranica, konzekventný záver západnej civilizácie... Navyše toto je celý Západ. Ťutčev trvá na tomto zovšeobecnení. „*Všetko nové myslenie, od doby odpadnutia od Cirkvi.*“ To jest: od dôb Reformácie. Ťutčev tu opäť opakuje de Maistra, Revolúciu derivuje z Reformácie, prirovnáva a stotožňuje tieto dve povstania. Je potrebné pamätať, že tu sa Ťutčev zhoduje nielen s de Maistrom, ale aj Saint-Simonom, ktorý vo svojom „**Novom kresťanstve**“ so všetkou priamosťou zblízuje tieto dva akty revolučného sebaupevnenia ľudského „Ja“.

Toto bola obecná organická antitéza postavená voči novej či „romantickej epoche, proti kritickej téze predchádzajúceho storočia...“ A za Saint-Simonom kráča August Comte...

No Ťutčev šiel ešte ďalej, až na druhú stranu. Pre neho sa Revolúcia na Západe nezačína v roku 1789, dokonca ani nie v časoch Martina Luthera. Pretože samotnú Reformáciu Ťutčev odvádza z pápežstva (v tomto ho opakoval Alexeja Chomjakova).²

A tak dostávame jedinú a nepretržitú revolučnú tradíciu. Najnovšia revolučná škola iba robí posledný záver, krajnú generalizáciu... „*Celý západ je Revolúcia, je vzburou a apoteózou ľudského ‚Ja‘... V tomto je Západ jednotný... A toto je jednotou Revolúcie.*“ Západ či Európa sa pred Ťutčevom odhaľujú ako veľká duchovná jednota, a to nehladiac na všetky rozdelenia a spory. „*Revolúcia, ktorá nie je ničím iným ako apoteózou toho istého ľudského ‚ja‘, ktoré dosiahlo svoj najplnší rozkvet, nezaváhala uznať za svojich a privítať ako dvoch svojich slávnych predkov aj Gregora VII. a Luthera. Rodná krv v nej prehovorila a ona prijala jedného, nehladiac na jeho kresťanské názory a takmer učinila bohom druhého, hoci bol aj pápežom...*“ A to znamená, že na Západe niet a nemôže byť piliera proti revolúcii.

² Alexej Chomjakov bol neobyčajne rozhladený v teologickej a historickej literatúre. Výsledkom jeho bádania je okrem iného tvrdenie, že za prvého reformátora v Cirkvi považuje pápeža Gregora VII. Hildebrada (1073 – 1085), známeho svojím bojom o investitúru, autorstvom „Dictatus papae“ a zavedením povinného celibátu v Cirkvi.

Akékoľvek protivenie sa Revolúcii, akákoľvek reakcia či reštaurácia na Západe je len sebaklamom a mystifikáciou. Na prvý pohľad rozdelený Západ je jediný a solidárny v ideii... Západ je Revolúcia, hlavne preto, že Západ je Rím. Starý, pohanský Rím, „*podanie rímskeho impéria*“, predierajúce sa navonok cez kresťanské storočia. A preto tu existuje akýsi falzifikát namiesto pravého Christovho Kráľovstva... Toto je Cezar, večne nepriateľsky naladený voči Christovi: *c'est la le César qui sera éternellement en guerre avec le Christ...*

„*Idea Impéria vždy bola dušou histórie Západu*,“ domnieval sa Ľutčev, no ihneď vysvetľoval: „*Avšak impérium na Západe nikdy nebolo ničím iným ako uchmatnutím moci, či uzurpáciou.*“ Zákonné impérium od Konštantína – na Východe – pre Ľutčeva je toto rozhodujúci „kresťanský fakt“, ktorý odvrhuje pohanský – *c'est la donée chrétienne que la donnée payenne cherche a nier...* Preto je na Západe „Impérium“ čosi násilné a protiprirodzené. V podstate Impérium na Západe je nerealizovateľné, všetky pokusy „vybudovať“ ho tam vychádzajú navnívoč... Toto bola korisť, ktorú si pápeži podelili s nemeckými cézarmi; z toho pochádzajú ich konflikty. Zákonité Impérium zostalo pripevnené k dedičstvu Konštantína...

História Západu sa celá točí okolo „rímskej otázky“ a v nej sú sústredené všetky protirečenia a všetky „nemožnosti“ západného života... Pápežstvo sa pokúsilo „*organizovať kráľovstvo Christovo ako svetské kráľovstvo*“, a západná cirkev „*sa zmenila na inštitúciu, stala sa štátom v štáte*“, ako by „*rímskou kolóniou v dobytej krajine*“.

Odtiaľto pochádza onen „*bezbožný a svätokrádežný súboj*“ s „Impériom“. Tento historický súboj je vyriešený dvojakou katastrofou: cirkev je odvrhovaná v reformácii v mene „*človečenského osobného Ja*“; zatiaľ čo štát je odmietaný v revolúcii. Napriek tomu podivným a nečakaným spôsobom – sila tradície zostane pritom tak pružnou, že samotná revolúcia sa usiluje zorganizovať do impéria, akoby zopakovať počín Karla Veľkého. Avšak tento revolučný imperializmus mohol byť jedine paródiou.

Napoleon sa vo svojom „Impériu“ pokúšal „*pomazať olejom*“ či „*posvätiť*“ Revolúciu („*sacrer*“) – takýto bol zámer tohto „kentaúra“, ktorého jednou polovicou je Revolúcia. „*Bol pozemským, nie Božím plameňom...*“ Toto je už priamy a otvorený návrat k pohanskému Rímu. Svetská sila sa otvorene obracia v mene sekularizácie proti Christovi a udiera po poslednom z pilierov, „*ktorý ešte ako-tak, no predsa len podporuje na Západe ruiny kresťanskej budovy, ktoré sa zachovali celé po veľkej katastrofe 16. storočia a zborením, ktoré nastalo potom.*“ To jest: proti Rímskej cirkvi... západná cirkev odpadla a vystúpila zo všeobecnej jednoty, „*vytvárajúc svoj vlastný osud*“. Nie Cirkev sa rozpadla či rozdelila – veď Cirkev je jediná a katolícka. No dva svety, „*dve človečenstvá, tak povediac*“ sa osamostatnili, izolovali, rozišli vo svojom historickom úsilí. Rím „*zACLONIL pred Západom ekumenickú cirkev, konfiškoval vo svoj prospech ekumenické podanie*“ a týmto učinil

nemožným usporiadaním západného sveta: Impérium je spojené s **ekumenickou** Cirkvou. Rím svojou svojvôľou spustil rozklad ekumenickej jednoty.

Pokus pohltiť do „*svojho rímskeho ja*“ celú Cirkev je počiatkom onoho západného autonomizmu, ktorý sa potom obracia práve proti Rímu. „*Pretože medzi autokraciou ľudskej vôle a zákonom Christa je dohovor nemysliteľný...*“ A hľa, teraz sa završuje bezvýchodiskový kruh deštruktívnych konzekvencií počiatkovej svojvôle. A bezmocný i bezbranný stojí v súčasnosti kresťanský Rím pod údermi bezbožného romanizmu...

„*Západ hynie, všetko sa rúca, všetko sa prevaluje do prahlbiny vo všeobecnom rozpálení – Európa Karla Veľkého a Európa dohôd roku 1815, rímske pápežstvo a všetky západné monarchie, katolíctvo a protestantizmus, viera, dávno stratená, a rozum, privedený do hlúposti – poriadok odvtedy nie je možný a sloboda je už nerealizovateľná – a nad všetkými týmito rozvalinami, práve ňou nahromadenými, civilizácia skončuje so sebou samovraždou...*“

Toto sú takmer tie isté slová, ako aj u Herzena, ktoré sa prederú v tom istom historickom čase. To isté vystrašené a znepokojené vzdanie sa... No nie s nenávisťou a škodoradosťou, nie s hnevливou výčitkou pozoruje Ťutčev zánik Západu. Jeho srdce sa trpiteľský a mučivo rozpaľuje, v hlbokom a sústrastnom zármutku. Ťutčev žiali nad tou osudovou bezmocnosťou, do ktorej je Západ uvrhnutý vekmi rímskeho „*svätokrádežného poručníctva*“. Západ sa síce spamätal, no nemôže prekonať dedičnú otravu. „*Ale kde je východ (únik)...*“

Podobne ako Herzen, aj Ťutčev sa obracia k Východu. Nezastavuje sa na rozčarovaní, nekončí beznádejným rozsudkom.

„*Nie, takýto hrozný, taký protiprirodzený stav nemôže dlho trvať. Či je to trest, alebo skúška?! – no či je mysliteľné, aby Hospodin vo svojom milosrdenstve ešte na dlho opustil rímsku cirkev, obklopenú takýmto ohnivým kruhom, a neodhalil cestu, neukázal únik – únik znamenitý, žiarivý, nečakaný... Nebude to malý plamienok, nie krátku dobu trvajúci požiar, ktorý pohltí a spopolní celé storočia márnivých nárokov a protikresťanského nepriateľstva, a nakoniec zničí osudovú priehradu, zacláňajúcu vytúžený únik.*“

Pred tvárou prebiehajúcich udalostí, pred tvárou novej organizácie zla, chytrejšej a hrozivejšej, než kedykoľvek predtým, pred týmto svetom mohli ľudia vidieť v plnej zbroji povstanúce zlo, s jeho cirkvou neverectva, s jeho vzbúreneckou vládou. Azda je už zobratá od kresťanov nádej, že Hospodin požehná uvedenie do rovnováhy, prispôbi sily svojej Cirkvi k tomuto novému zápasu pri duchovnom zdokonaľovaní, ktorý jej určil?!

Či už je azda zobratá nádej, že v predvečer pripravovaného boja On ráci vrátiť jej plnosť síl a kvôli tomu v Ním určenom čase On Sám Svojou milosrdnou Pravicom vylieči ranu na jej tele, spôsobenú ľudskou rukou, ktorá už osem storočí nepretržite krváca... Pravoslávna cirkev nikdy nestrácala nádej, že k tomuto vyliečeniu dôjde...

Nehľadiac na mnohoveké rozdelenie, nehľadiac na všetky ľudské predsudky, cirkev neprestala uznávať, že kresťanské prvenstvo nezmizlo v rímskej cirkvi, že je v nej silnejšie ako zablúdenie a ľudská vášeň. Cirkev vie, že ako počas mnohých storočí, tak aj teraz sa osud kresťanstva na Západe ešte stále nachádza v rukách rímskej cirkvi; a ona sa neochvejne nádeja, že v deň veľkého znovuzjednotenia rímska cirkev túto posvätnú zálohu vráti nepoškodenú...

Ľutčev tieto slávnostné riadky končí spomínaním na návštevu Ríma imperátorom Nikolajom v roku 1846: *„Objavenie sa v chráme svätého Petra pravoslávneho cisára, vrátiaceho sa do Ríma po toľkých storočiach neprítomnosti...”*

Ľutčev spomína: *„Je pamätné elektrické chvenie, ktoré prebehlo po dave, keď on podišiel, aby sa pomodlil pri hrobe apoštolov. Šlo o zákonité vzrušenie: na kolenách klačiaci cár nebol jediný – spolu s ním tam bolo celé Rusko, a to ono sa poklonilo tvárou až k samotnej zemi... A je potrebné sa nádejať, že nie daromne sa vznášala modlitba Ruska pri svätých ostatkoch (relikviách)...”*

Impérium a pápežstvo... Pápežstvo je zachraňované Ruským impériom a Rusko od znovuzjednotenej Cirkvi získa nové sily. Toto bol zámer Vladimíra Solovjeva – a my vidíme, že ho predstihol a anticipoval Ľutčev... *„Existuje iba jediná svetská moc (vláda), opierajúca sa o všeobecnú (ekumenickú) Cirkev, ktorá by mohla premeniť pápežstvo, nepoškodiac pritom Cirkev. Na Západe takejto vlády nikdy nebolo a ani byť nemohlo.“* A niet takejto moci v súčasnosti ani na Východe. No na Východe je ona možná, musí byť a aj bude... Nie je to Rusko. Je to ono *„Veľké Grécko – ruské pravoslávne impérium“*, na ktoré sa Rusko musí premeniť či odhaliť – *„quelque chose de formidable et de définitif“*. Impérium je ona historická medza, ku ktorej Rusko smeruje. A pokiaľ ju nedosiahne, potom aj zahynie... Celý zmysel a základná téma ruskej histórie je pre Ľutčeva sústredená v zhromažďovaní *„pravoslávneho cárstva“*, *„obrovské znovuzriadenie“* – a zhromažďovanie slovanstva.

„Toto je,“ myslel si Ľutčev, *„najorganickejšie a najzákonnejšie z tých udalostí, ktoré prebiehajú v dejinách“*. A východný imperátor je hlavne a predovšetkým *„všeslovanský cár“*. Slovanstvo je *„živel“* („element“) Východného impéria – no iba podľa miery svojho pravoslávia slovanské národy vyplňajú toto svoje prorocké poslanie. A strata pravoslávia znamená zároveň stratu národnej (a slovanskej) tváre: pokatolíčené krajiny sú práve týmto rozpúšťané v rasovo cudzom Západe.

V tomto Ľutčev videl tragédiu Poľska: *„Ty si padol, orol rovnakej rasy, na očisťujúcu horiacu hranicu.“* Nádej Česka videl v husitstve, nakoľko ono udržiava v dobrom stave *„empatické spomínanie na východnú Cirkev“*.

Impérium je jediné, pretože toto je princíp – a preto je nerozdeliteľné. *„Impérium je jediné“*; jeho dušou je pravoslávna Cirkev, jej telom je – slovanské plemeno. Preto iba zhromaždiac sa do východnej Cirkvi *„do nemilosti sveta upadnúce“* slovanské plemeno sa stane a aj sa môže stať panovníckym *„národom“*...

Úloha histórie spočíva v realizácii impéria... Ako idea a princíp je Impérium pri striedaní sa mocnárov nesmrteľné. No tento princíp v rôznej miere a rôznom zmysle môže byť prejavom historickej skutočnosti. V dejinách „Impéria“ sú pozorovateľné zatmenia a prerušenia... „A hľa, po štyroch starých monarchiách sa od Konštantína ,začína piate, Impérium kresťanské, a to „Impérium posledné“ (définitif). Súčasnosť Ťutčev apercepuje a identifikuje ako jedno z takýchto prerušení v dejinách Impéria. Odtiaľto pochádza jeho katastrofické naladenie, jeho apokalyptické znepokojenie... Neodvažuje sa priamo tvrdiť, že Impérium sa rodí a prichádza na svet. „Je možné, že Rusko zahynie...“

Avšak pozrime sa na čom trvá Ťutčev: po prvé, „od roku 1815 impérium Západu už nie je na Západe“; a po druhé, nastal rozhodujúci moment – Európa sa všupla do dilemy: víťazstva a zahynutia... V každom prípade Rusko je „ochrancom Impéria“, *dépositaire de l'Empire*...

„Nezačína sa vojna a politika – celý svet stále vzniká a vyskladáva sa – a predovšetkým musí získať svoje stratené svedomie...“ Toto je zápas a bitka Východu a Západu – zrážka dvoch princípov a dvoch silových ideí. „Rozhodná bitka celého Západu s Ruskom,“ takto Ťutčev definoval zmysel Krymského ťaženia. „Bijeme sa s mŕtvolami, ktoré boli vzkriesené pre nové pohreby... Je možné, že Rusko zahynie.“ No toto bude aj pre samotný Západ neúspechom. Pretože Rusko a Západ sú nerozdeliteľné.

„Európsky Západ,“ myslel si Ťutčev, „je iba jedna polovica veľkej organickej jednoty; ťažkosť, podľa všetkého nerozriešiteľná, zakúšaná Západom, budú vyriešené iba v jeho druhej polovici.“ Rusko je pre Ťutčeva „druhá Európa“ („l'autre Europe“). Východ v Európe je rovnako organický, ako aj Západ... Teraz sú v extrémnej roztržke a spore. Celý Západ povstal proti Rusku – toto nie je spojenectvo, ale sprisahanie. „Pokiaľ by Západ bol jediný, zaiste by sme zahynuli. No sú dva Západy: Červený – a ten, koho Červený musí pohltiť. Štyridsať rokov sme odoberali od Červeného túto korisť – a hľa, sme na pokraji priepasti a teraz Červený nás na oplátku práve zachraňuje.“

V týchto slovách v žiadnom prípade netreba vyrozumieť empatiu revolučnému „chaosu“. Ťutčev jednoducho iba ukazuje na ono rozdvojenie Západu, ktoré zbavuje nepriateľa jeho síl. Revolúcia nič nevytvára; no deštruujúci Západ, zároveň dočasne pomáha Východu. Odstraňuje priehradu z ruskej púte, rozkladá západné surrogáty Impéria. Padajú západné monarchie, rozkývava sa vratká, kvôli neverectvu, pápežská stolica – a toto uľahčuje východnú úlohu: „znovuzjednotenie oboch cirkví“ a „vytváranie Grécko-Slovanského Impéria...“ Pokiaľ Rusko zvíťazí, potom bude zachránený aj Západ. Toto bude obecný mier a uzmierenie.

„Rozľahne sa blahá zvesť do celého sveta víťazných snečných lúčov...“

Rusko a Revolúcia, pre Ťutčeva sú toto dva metafyzické princípy, dva zákony, „dve jednoty“, dve „moci (vlády)“ („empires“). Teraz to znamená Východ a Západ.

No znamená to aj iné: Christos a Antichrist... Ľutčev v tej dobe pocítil apokalyptické chvenie. A veľmi sa znepokojoval tým, že príliš málo tých, ktorí rozlišujú tieto „*apokalypticky jasné znamenia približujúceho sa konca...*“

„**Impérium**“ – toto je základná téma a základná kategória Ľutčevovej historiozofie. Stopuje v dejinách osudy kráľovstiev – niet osudu Cárstva, ale je cárstvo pozemské... V tomto „**pravoslávnom imperializme**“ Ľutčeva je obsiahnutý všetok svojráz jeho myslenia, ale aj jeho ohraničenosť.

Dokonca už Ivan Aksakov súhlasil s tým, že Ľutčev „žil mimo Cirkvi“. Tiež samotný Ľutčev zdôrazňoval, že nie Východ bol domovinou jeho duše – „*nie tento kraj ľudoprázdny*“. Ani pravoslávie nebolo pre Ľutčeva natoľko živou realitou, ako skôr logickou koncepciou... „Imperializmus“ oddeľuje a odlišuje Ľutčeva od starších slavianofilov.

No týmto pri charakterizovaní západných vierovyznaní či konfesií nie je oslabovaná Chomjakova blízkosť k nemu. Veď aj „Niekolko slov“ Chomjakova bolo napísaných hlavne ako odpoveď na kritickú brožúru Lorainsa proti Ľutčevovej stati o „Rímskej otázke“... Existuje veľká blízkosť k slavianofilom pri očakávaní slobodného slova od Ruska – „*a povie tajomstvo slobody*“ u Chomjakova. Impérium Ľutčeva veľmi pripomína aj to „*všeludstvo*“, ktoré odstraňuje únavnú clivotu „*európskych protirečení*“, v ktorom Dostojevskij videl ruské predurčenie, „náš údel medzi národmi árijského plemena“. A aj vo všeobecnosti veľmi mnohé spríbuzňuje Ľutčeva a Dostojevského v ich historických domýšľaniach a domnienkach. U oboch je ruský osud tesne spojený s riešením východnej otázky, s „*naším Konštantínopolom*“.

A pokiaľ sa v prípade Ľutčeva temná prirodzenosť Západu odhalila počas krymského ťaženia³, tak Dostojevskij ju pochopil zo skúsenosti rokov 1877 a 1878. Toto porovnanie sa dá ešte viac prehĺbiť. V historických dumkách Dostojevského obraz Impéria sa taktiež vrysováva veľmi jasne a vnímavo. Aj osud Západu sa stále „rozlušťuje“ práve z „*Rímskej idey*“. „*Impérium*“ je syntézou starovekého sveta, jeho centrálnou „*religióznou ideou*“. A táto idea prežila krach samotného starovekého sveta a stala sa vo všeobecnosti „*ideou európskeho ľudstva*“. A hľa, proti sebe stoja Impérium a Cirkev. Dostojevskij to náhle dopovedal: Apolón a Christos – „*človeko-boh stretol Bohočloveka...*“

³ V septembri roku 1854 sa anglicko-francúzsky výsadok objavil pod Eupatoriou. Začala sa krymská vojna – jedna z najkrvavejších v 19. storočí. Na strane anglicko-francúzskej koalície vystúpila Sardínia (časť terajšieho Talianska), Rakúsko-Uhorsko, krátko predtým zachránené bajonetmi ruských vojakov pred rozpadom, aj Prusko, oslobodené od Napoleonovskej nadvlády Alexandrom I. Všetci títo postavili svoje vojská k ruským hraniciam. Fakticky celý Západ vystúpil proti Rusku. Podobne ako v r. 1812, v r. 1941 (rozsah účasti „okupovaných krajín“ – takých ako Francúzsko, Belgicko, Slovensko, nehovoriac už o spojencoch Nemecka – Taliansku, Maďarsku, Španielsku – vo Veľkej vlasteneckej vojne presvedčivo narysoval V. V. Kožinov).

Na Západe Impérium všetko do seba pohltilo a samotná cirkev či pápežstvo je priamym „*pokračovaním starej Rímskej ríše v novom vtelení*“. Aj Vatikánsky katedrálny chrám v Dostojevského očiach vyzeral ako víťazstvo Juliána Apostatu. „*Toto je Rím Juliana Odpadlíka, no nie porazený, ale akoby sám poraziaci Christa v novom a poslednom boji...*“ Nové prevtelenie tej istej „Rímskej idey“ Dostojevskij vybádal v socializme... Téma a obraz „Impéria“ u Dostojevského sotva pochádzajú od Ťutčeva. No myšlienky Ťutčeva sa taktiež vplietli do tkaniva jeho historiozofických premýšľaní.⁴

No oveľa hlbšie a intímnejšie než Dostojevskij bol s Ťutčevom spojený vo svojich religiózno-historiozofických konštrukciách Vladimír Solovjev.

⁴ Por. brožúrku „*Dostojevskij a Európa*“. In Slovanská Bibliotéka II. Sofia 1922 (bulharsky).

ROK 1917 A RUSKÉ VÝTVARNÉ UMĚNÍ

Julie JANČÁRKOVÁ

JANČÁRKOVÁ, Julie. The year 1917 and Russian fine art. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2017, vol. 17, no. 2, p. 66 – 79.

The Russian fine art lived before 1917 in its own way of life. In Moscow and Saint Petersburg there existed art schools, a lot of art associations, creative evenings were organized, painters exhibited their works in expositions, which were visited by many collectors, admirers and art critics. The year 1917 changed this arranged art life in very crucial way. The Author described very in detail how social and political changes in Russia in 1917 affected Russian fine art. First months of 1917 were very busy in auction halls in Saint Petersburg and Moscow. Despite tense political situation, performers were very productive and autumn expositions of Saint Petersburg association of performers were prepared. The attendance of this exhibition was very high and a lot of piece of arts was sold. But in a few weeks Bolsheviks took power in the country and changed in essential way art life of Russia. According to Author of this paper, 1917 was the last year in which the art life in Russia was the same as years before.

Key words: fine art, Russia, 1917.

Ruské výtvarné umění po léta žilo zaběhlým a uspořádaným životem – v Moskvě a v Petrohradě existovaly renomované umělecké školy, fungovaly spolky a probíhaly tvůrčí večery, uskutečňovaly se četné studijní cesty malířů a jejich výstavy, které navštěvovali diváci, sběratele a umělečtí kritikové. Rok 1917 změnil ruskou historii a kardinálně proměnil celý svět. Jak to, co se stalo, se odrazilo na výtvarném umění, na jeho obsahu, stylu a způsobech fungování? Odrazilo se vůbec? První solidní pokus o vytvoření představy o uměleckém životě Moskvy a Petrohradu v roce 1917 pochází z roku 1983. Velice přínosná kniha V. P. Lapšina, sestavená na základě zpracování údajů periodického tisku, je aktuální dodnes.¹ V roce stoletého jubilea ruské revoluce kolektiv pracovníků Státní Tretjakovské galerie v Moskvě připravil výstavu s názvem *Někdo 1917* nebo *Kdosí 1917* (*Некто 1917*).² Velká expozice nám rok 1917 představila v obrazech, které byly částí tehdejšího života. Vždyť i střelba v centru Petrohradu, i salonní dílo na stojanu v ateliéru, nacházejícím se v centru této střelby, jsou jen různými stránkami jednoho života. Podívejme se na celkovou situaci v ruské kultuře a výtvarném umění v roce 1917, na to, jak se během roku pod vlivem politických údalostí měnila, zmíníme

¹ ЛАПШИН, В. П. *Художественная жизнь Москвы и Петрограда в 1917 году*. Москва 1983. Z této knihy budeme čerpat údaje o výstavách, kradežech v palácích a schůzkách na petrohradské AVU.

² Výstava byla doprovázena katalogem: КАРПОВА, Т. Л. (отв. ред.) – ВАКАР, И. А. (научный ред.). *Некто 1917, ГТГ*. Москва 2017.

některá umělecká díla – i ta stěžejní, částečně z moskevské výstavy, ale i ta, co se dochovala v České republice.

Umělci v 19. a na začátku 20. století měli v Rusku hodně zakázek a žili vcelku blahobytně. Sezona výstav se tradičně konala od podzimu do jara, v teplých letních měsících se naopak pracovalo, aby potom bylo co vystavovat a prodávat. V lednu roku 1917 byla sezona již plně v rozběhu, noviny konstatovaly, že pro umělce je velmi „úrodná“, že zájemců o díla je dost a ti právě s chutí navštěvují dílny a ve velkém kupují obrazy. Charakteristickým rysem doby bylo také to, že ceny na uměleckou produkci značně vzrostly a stoupaly i nadále.³ V lednu 1917 se o výstavě Svazu ruských umělců psalo: „*Po celou dobu v sálech byl dav lidí, ukončení výstavy co do počtu navštěvníků připomínalo vernisáž. Za tři dny výstavu navštívilo 15 000 lidí. Skoro všechno bylo koupeno. (...) Korovin, Žukovskij, Vinogradov, Krymov, Maljavin prodali všechno vystavené. Korovin – ještě před zahájením výstavy. Mnoho věcí bylo prodáno v dílnách a doputovalo na výstavu již s cedulkou prodáno.*“⁴ Petrohradské noviny v únoru informovaly: „*Dubovskoj prodal v Moskvě všechny obrazy, Bogdanov-Bělskij – prodal v dílně 15 pláten, a Korovin, Juon, Krymov a Pasternak – prodali všechno před zahájením výstavy, profesor Vladimir Makovskij a akademik Pochitonov – ,nejdražší‘ z našich umělců...*“⁵ Na začátku roku 1917 bohatší lidé obzvlášť intenzivně ukládali do umění peníze, které prudce ztrácely na hodnotě, a média hlásila na všechny strany: *Vzrostla poptávka na umění v moskevské společnosti! Zvětšily se nákupní schopnosti! Publikum hořlivě nakupuje umělecká díla na výstavách!*

Už tehdy bylo jasné, že se v ruské společnosti zjevil nový typ kupujícího – člověk horlivě vyhledávající umění soudobé i staré.⁶ Novináři konstatovali, že během několika měsíců se v Rusku „narodili“ milionáři, kteří vydělávali za války na zásobování – na nákupech a překupech zboží, potřebného na frontě, za krátkou dobu zbohatli zubní lékaři, prodavači aspirinu, zinku, železa, jodu a hřebíků. „*Kulaci válečné doby nakupovali obrazy jako dřivi nebo cukr. Oni samozřejmě umění nerozumí, to je nová a pro ně cizí oblast. Umění není litinou, ani sukнем pro oděvy vojáků, není ani hřebíkem.*“⁷

Lapšinův závěr plyne z reflexe dobového tisku: pro první měsíce roku 1917 byla pro společnost hlavních ruských měst – Moskvy a Petrohradu – typickou zvýšená aktivita aukčních síní, kde se prodávala nejen jednotlivá plátna, ale i celé

³ ЛАПШИН, В. П. *Художественная жизнь Москвы и Петрограда в 1917 году*. Москва 1983, с. 47.

⁴ ЛАПШИН, В. П. *Художественная жизнь Москвы...*, с. 308.

⁵ ЛАПШИН, В. П. *Художественная жизнь Москвы...*, с. 48.

⁶ ЛАПШИН, В. П. *Художественная жизнь Москвы...*, с. 49.

⁷ ЛАПШИН, В. П. *Художественная жизнь Москвы...*, с. 50.

kolekce. Poptávka po porcelánu, nábytku, obrazech a sochách od umělců jak žijících, tak i zemřelých, ruských a zahraničních, nadále rostla.

Za této situace v okolí Moskvy působil 45-letý umělec Vladimir Sokolov. Jeho jméno zde zmiňujeme v souvislosti s tím, že ve sbírce GVUN je tento méně známý grafik představen souborem s názvem *Autorské litografie Vladimira Sokolova s úvodní statí Sergeje Glagolja*.⁸ Je to čtrnáct volných litografických listů, vydáných vlastním nákladem autora v Moskvě v roce 1917.

Vladimir Ivanovič Sokolov (1872 – 1946) byl krajinářem, žákem I. I. Levitana, D. V. Polenova a V. A. Serova na Moskevském učilišti malířství. V roce 1917 už 15 let pracoval jako vedoucí tvůrčích dílen užitého umění v malém městě Sergijev Posad, které leží cca 70 km od Moskvy. Právě zde se nachází jeden z nejvýznamnějších ruských klášterů – Trojicko-Sergijevská Lavra. V období od 90. let 19. století se v Rusku aktivně stavěly železnice, proměňující krajinu. To začalo být obzvláště v historických městech velmi problematické. Proto v lednu 1917 se v budově AVU konala schůzka za přítomnosti profesorů D. V. Ajnalova, N. P. Syčjova aj., kde se projednávala otázka vytvoření komise na ochranu novgorodských památek v souvislosti s výstavbou železniční tratě. Vědci vedli boj s nastupujícím technickým pokrokem. Po skončení války se plánovalo postavit moderní tramvajovou dráhu i v Sergijevem Posadu. Kromě toho se počet obyvatel zde zvyšoval a dřevěné domečky, svým vzhledem hodně připomínající architekturu 17. století, dožívaly poslední měsíce. Namísto nich měly přijít kamenné domy s pevnými železobetonovými konstrukcemi. Ze strachu, že se Segijev Posad a Lavra brzy změní k nepoznání, se Sokolov rozhodl o zachycení posledních okamžiků. Na barevných litografiích pozorujeme jak chrámy, tak krámký s ikonami a kupujícími, brány a zdi Lavry se schůdky, městské uličky s vozíky, taženými koňmi. Všechno jako by se nacházelo v absolutním poklidu, v tichu, jako by se kolem nedělo vůbec nic. Petrohrad a Moskva se od počátku roku potýkaly s problémy se zásobováním potravinami, dlouhé fronty v mrazivém počasí se staly součástí městské krajiny. Na podzim, v prosinci 1916 a v lednu a únoru 1917 kreslí malíř rezidenci metro-políty a Uspenský chrám, zapadaný sněhem.

Záliba v kochání se kouskem vlastní historie v podobě dvorečků či náměstíčka – v krajonomalbě – byla na začátku století na svém vrcholu. Jde o čistou lyriku, o poezii. V ruchu – válečném, politickém, technickém – byly takovéto obrazy jakousi oázou. V pohledech na malebné domky a milé siluety zvoníc či chrámových schodišť lidé viděli středověkou minulost, která se stala nositelem klidu, přinášejícím duši odpočinek.

⁸ Publikováno: JANČÁRKOVÁ, J. *Ruská malba, kresba i grafika od 19. do poloviny 20. století ze sbírky Galerie výtvarného umění v Náchodě*. Praha : Arbor vitae, 2015, s. 247 – 255.

Dodejmě ještě, že barevná litografie – náročná technika tisku na kameni – nebyla v Rusku v roce 1917 rozšířená a nacházela se teprve ve svých počátcích. Sokolov tak byl jedním z prvních umělců, kdo ji zkoušel.

V souvislosti s grafickým cyklem Vladimíra Sokolova musíme zdůraznit, že mnoho umělců nevnímalo politické dění jako hlavní nebo jedinou realitu, nerozumělo mu nebo ani rozumět nechtělo, nesnažilo se o zobrazení povstání či demonstrací a žilo si svým vlastním životem. Například významná ruská malířka Zinaida Serebrjakovová, která ve státních sbírkách České republiky není zastoupena ani jediným dílem, ve vlastní usedlosti Neskučnoje v Kurské gubernie věnuje rok 1917 vytvoření skic výzdoby stavějícího se Kazaňského nádraží v Moskvě a také malování velkého obrazu *Bělení plátna* (Státní Tretjakovská galerie). Jsou na něm znázorněny čtyři mladé krásné a silné venkovánky, jež se zabývají odbarvováním neboli bělením lněné tkaně. Monumentální postavy, zdůrazněné linkou nízkého horizontu, neuspěchaný rytmus a jasná barevnost svou nadčasovostí připomínají umění vrcholné renesance. *Spící venkovanka* (1917, soukromá sbírka, Petrohrad) patří do stejného období a též nás odkazuje do světa umění klasického, ze kterého její tvorba čerpá. Serebrjakovová patřila do rodiny Benois – Lansere, z níž pocházela řada známých umělců a uměleckých kritiků. Na konci ledna 1917 byla Zinaida navržena kandidátkou Akademie výtvarných umění v Petrohradě. Volby byly naplánovány na říjen 1917. To se ovšem neuskutečnilo, neboť říjen přinesl úplně jiné starosti.

Samotný umělecký život Moskvy a Petrohradu se na začátku roku 1917 příliš od předchozích dob nezměnil.⁹ Otevíraly se a zavíraly výstavy, vycházely knihy, konaly se přednášky a vedly se diskuze. Na výstavě Světa umění v Petrohradě v prvním čtvrtletí roku ohromoval Nikolaj Rerich, který v roce 1917 hodně cestoval a také Boris Grigorjev, který představil kresby a velký portrét V. E. Mejercholda. Kuzma Petrov-Vodkin vystavoval dílo s názvem *Na přední linii* (Na linii ognja), kterým jako jeden z nemnoha malířů reagoval na válku a které sklídilo obdiv. Válka jinak nebyla pro umělce zajímavým tématem.

25. února se v petrohradském Alexandrinském divadle uskutečnila kulturním publikem očekávaná premiéra hry M. J. Lermontova *Maškaráda*, v režii V. E. Mejercholda, a na scéně Alexandra Golovina – dlouhodobý kulturní projekt nesmírné důležitosti. Za pět let práce Golovin vytvořil až 300 skic, Mejerchold zorganizoval 200 zkoušek, dva roky skládal A. K. Glazunov hudbu k tomuto představení. Skvostná hra se stala poslední hrou carského Ruska. Základními barvami dekorací byly červená a černá. Když nadšení diváci, odnášející si silný zážitek, opouštěli prostory divadelní budovy, situované v centru města, na vlastní oči spatřili revoluci. Na ulicích se místy střílelo, foukal silný vítr a bylo chladno. Hned dalšího

⁹ ЛАПШИН, В. П. *Художественная жизнь Москвы...*, с. 53.

dne se ve Společnosti pro podporu umění poblíž Zimního paláce konala aukce, kde hodně holohlavých, vykrmených a draze oblečených lidí nakupovalo obrazy ruských a evropských umělců.

26. a 27. února byli v ulicích Petrohradu zavražděni první důstojníci a policisté.¹⁰ 27. února byl dobyt Tauridský palác, kde se ustavil Prozatímní výbor IV. Státní dumy (předseda M. Rodzjanko) a Sovět petrohradských vojenských a dělnických zástupců (předseda N. Čcheidze, místopředseda A. Kerenskij). Po celém Rusku vznikaly ze zástupců lidu revoluční rady, tzv. sověty, které tvořily paralelní systém vládní moci. Car Mikuláš II. (1868 – 1918) se 3. března vzdal trůnu ve prospěch svého bratra Michala, který ho však odmítl převzít. 2. března, ještě před formální abdikací cara, zvolil Prozatímní výbor Státní dumy Prozatímní vládu (již byli předseda rady ministrů kníže G. Lvov, o něco později A. Kerenskij), která měla zorganizovat volby do Ústavodárného shromáždění. To mělo rozhodnout o formě vlády. Po vyhlášení některých politických svobod se Rusko najednou stalo nejsvobodnější zemí světa. Rudé vlajky vlály všude. Jimi byly přikryty sochy představitelů dynastie Romanových. Panovalo nadšení. Tuto revoluci jednoznačně doprovázel romantismus, od kterého se automaticky očekává, že nadchne umělce, aby zobrazovali okamžik, přinášející tak dlouho očekávanou svobodu – pojem, do něhož si každý vkládal svůj vlastní smysl. Naprostá většina umělců únorovou revolucí horlivě uvítala. Slovo „štěstí“ se stalo v březnu v Rusku hodně používaným, a to bez ohledu na to, že se potraviny a zejména chléb přidělovaly na lístky a ekonomická situace ve státě se zhoršovala s každým dnem. „*Jaké štěstí máme v našem životě. Ani nemůžu uvěřit... Jaké štěstí,*“ nadšeně psal Ilja Repin.¹¹ „*Jsem neuvěřitelně šťastný, že jsem se dožil do těchto dnů!*“ tvrdil V. Polenov.¹² U Polenova ovšem zaznamenáváme názorovou nejistotu. V řadě dopisů umělec s radostí mluví o pozitivních revolučních změnách, ale ve svých dalších sděleních přátelům situaci kritizuje.¹³ Tyto epistolární dokumenty z období jara roku 1917 jsou pro nás důležité, poukazují na to, že se Polenov v politice absolutně neorientoval. Jeho případ je pro malíře typický.

Hned po revoluci na dobu několika týdnů se v Petrohradě zastavil veškerý umelecký život, výstavy byly zavřeny, na Akademii výtvarných umění se nevyučo-

¹⁰ Údaje o historických udalostech viz: GAGEN, S. Ruská emigrace v historickém kontextu. In *Vášeň pro barvu. Filipp Andrejevič Maljavin (1869-1940). Vědecký katalog prací Filippa Andrejeviče Maljavina ve veřejných a soukromých sbírkách v České republice*. Ed. Jaroslava Jančárková. Náchod 2018, v tisku.

¹¹ ЛАПШИН, В. П. *Художественная жизнь Москвы...*, с. 68.

¹² ЛАПШИН, В. П. *Художественная жизнь Москвы...*, с. 69.

¹³ Výbor z dopisů viz: М. С. Валова – О. В. Ментюкова – Н. З. Сидлина (сост.), *1917 – 1918 годы в дневниках, письмах и воспоминаниях современников*. Т. Л. Карпова (отв. ред.) – И. А. Вакар (научный ред.). Некто 1917, с. 254 – 255.

valo. V oblasti umění se okamžitě začaly řešit problémy likvidace starých a vzniku nových struktur, které měly oblast umění řídit. Spustil se doslova nekonečný potok diskuzí, schůzek, porad a hádek. Na AVU se od května až do 1. září uskutečnilo 40 zasedání, jejichž cílem bylo řešit otázku reorganizace. Ve znamení reformy institucí, spojených s uměním se odehrává veškerý další kulturní život v Petrohradě a v Moskvě.

Po pádu monarchie řada carských paláců najednou zůstala opuštěna. Nejen Romanovci, ale i další představitelé šlechty a bohatí lidé jako např. baletka Matilda Kšesinská ze strachu opustili vlastní obydlí. Tyto domy zůstaly prázdné a svým přepychem lákaly jako žárovky ve tmě. Mnoho z nich hned podlehl rabování. Vzniklo velké nebezpečí, že v ohni změn zahyne celá řada překrásných uměleckých děl. Ze strany státu následovalo několik opatření, které avšak tuto situaci nevyřešily. S cílem zabránit devastaci parket, starobylého nábytku, krásných obrazů, soch a nádobí byla 13./26. března založena Zvláštní komise v otázkách umění, jejíž předsedou byl zvolen spisovatel M. Gorkij. Komisi se proto říkalo jednoduše – Komise Gorkého. Do ní vstoupili představitelé spolku Svět umění A. N. Benois, N. K. Rerich a další. Sovět dělníků a vojenských delegátů nahlížel na tento útvar kladně, jako na základ budoucího ministerstva umění. Začaly se sestavovat seznamy chráněných památek. V březnu Alexandr Benois urgentně vykonal prohlídku Petergofu a Oranienbaumu. Byly zhotovené velké plakáty s texty *Tato budova patří lidu, chraňte ji!* Takhle probíhalo vzdělávání negramotných vrstev, které v prvních jarních měsících vládly ulici.

Na vznik Komise Gorkého reagovali představitelé četných uměleckých spolků Ruska ovšem vesměs negativně, jelikož považovali za nesprávné, že představitelé spolku Svět umění najednou dostali moc a mají rozhodovat o otázkách kultury. Jako protiklad Komise byl založen Svaz činitelů umění, jehož cílem bylo vytvoření programu organizace ruského uměleckého života na základě nových, demokratických principů. Svaz měl složitou strukturu a sjednotil ve svých řadách kolem 200 představitelů různých spolků. V březnu v Moskvě začala fungovat komise, která měla převzít do evidence kremelské carské paláce a dvorní chrámy, které se staly státními. Akademie výtvarného umění vypsala konkurz na vytvoření obrazu, zobrazujícího Petrohrad v době Velké ruské revoluce.

3. nebo 16. dubna se do Petrohradu z vyhnanství vrátil V. I. Lenin, který hned z nádraží směřoval do elegantního secesního paláce M. Kšesinské na Petrohradské straně hlavního města, zabraného stranou bolševiků vzápětí po jejím útěku z domova. Hvězda baletu se o několik měsíců později vrátí a rozhodnutím soudu dokonce získá svůj dům zpátky, což bolševiky nebude respektováno. Ve státě ale nebude fungovat reálná síla, která by byla schopna rozsudek soudu vykonat. Po tomto neúspěchu Kšesinská mávne rukou nad ztraceným majetkem a odjede na jih Ruska, odkud emigruje do Francie.

Ve stejný den, kdy Lenin přijel do Petrohradu, byla v hlavním městě zahájena výstava finského umění, na vernisáži byl dokonce osobně přítomen významný finský umělec A. Gallen-Kallela se synem. Konal se slavnostní oběd, na němž se hodně mluvilo o svobodě a demokracii. Situace v Petrohradě ovšem byla napjatá a tato výstava příliš velký úspěch nesklidila.

Připomeňme, že zanedlouho, prvního září 1917, Prozatímní vláda vyhlásí republiku. Alexandr Fjodorovič Kerenskij (1881 – 1970), absolvent právnické fakulty Petrohradské univerzity, člen IV. Státní Dumy, liberál, který aktivně propagoval pád monarchie, představitel a lídr politické strany eserů, se stal během doby od února až do podzimu 1917 velmi populárním politikem. V březnu byl zvolen ministrem spravedlnosti Prozatímní vlády a hned vyhlásil amnestii politickým vězňům, přiznal nezávislost Polska, vrátil z vyhnanství do Petrohradu „babičku ruské revoluce“ Jekatěrinu Breško-Breškovsku. Za Kerenského se začal rychle rozpadat soudní systém státu a mnoha soudcům a soudním úředníkům bez udání důvodů byl ukončován pracovní poměr. Na jaře se Kerenskij stal ministrem obrany a námořnictví, jeho popularita v květnu stoupla do své špičky – „rytíř revoluce“, „lví srdce“, „prorok“, „hrdina revoluce“ – říkají mu lidé a novináři. Byl výborným řečníkem, měl herecký talent, a co do zjevu – zdárně se stylizoval do brutálního a asketického vojína – nosil poloválečný frenč, ačkoli nikdy v armádě nesloužil a byl nakrátko ostříhán. Kerenskij byl oblíbencem u žen. Iraida Čirkinová, ruská emigrantka, která jako dítě přijela s rodiči do Československa, později vzpomínala: „V době Prozatímní vlády většina našich známých – dam – byla nadšená Sašou Kerenským a sbírala jeho fotografie.“¹⁴

V GVUO se dochoval zajímavý portrét, namalovaný I. Repinem technikou akvarelu, který je označen jako mužská podobizna. Dílo má vlastní historii. Popiska, nalepená na zadní straně, hlásí: „*Tym-to stverdzuje, že jsem prodal panu D-ru A. Přecechtel obraz Ilje Repina Portrat diktatora Kerenského za cenu 5000 Kč (pet tysic) který obdržal. Za identičnost originala ručim osobne. V. Levi, Mistek 19. 4. 1934.*“ Tato špatná čeština patřila Vasilu Levimu, umělci a podnikateli, žákovi Ilji Repina, který v Československu organizoval řadu prodejních výstav. V roce 1934 Repin byl již 4 roky po smrti a dílo zřejmě patřilo jeho rodině, která i samostatně, i přes Leviho se obrazů zbavovala a prodávala je. Ostravský *Portrét Kerenského* je přípravnou prací k velké podobizně, která byla vystavena na výstavě *Někdo 1917*.¹⁵ Kerenskij byl zobrazen Repinem právě na vrcholu své popularity, v létě 1917. Politik pózoval malířům – vedle Repina i I. I. Brodskému – v Zimním paláci, přímo

¹⁴ «Все, что я помню». Воспоминания Ираиды Белорусс-Белошевской о бегстве из России. Публикация Ю. Янчарковой, С. Гагена, Д. Гашковой. In *Культурное и научное наследие оусской эмиграции в Чехословацкой республике : документы и материалы*. Москва – Санкт-Петербург 2016, с. 21.

¹⁵ Publikováno: Т. Л. Карпова (отв. ред.) – И. А. Вакар (научный ред.). *Некто 1917*, с. 149.

v kabinetu Mikuláše II. Na akvarelu i na plátně vidíme krátký sestřih, à la vojenské oblečení, ze záklonu hlavy a pohledu očí je patrná – citlivým malířem dobře zachycená – Kerenským cíleně pěstovaná osobitost a mužnost, která se mnoha lidem zdála tak atraktivní.

Repin v roce 1917 stále žil ve své vilce v Penátech, ale do Petrohradu jezdil a účastnil se různých zasedání a schůzek. V dílně na jeho malířském stojanu bylo znovu upevněno plátno, které umělec započal skoro před 40 lety, ještě v době svého návratu ze studijní cesty do Francie v roce 1876. Byla to velká věc – *Křížové procesí v dubovém lese. Zázračná ikona* – kterou teď chtěl malíř dokončit a představit v sezoně na výstavě Společnosti kočovných umělců. Tehdy, na konci 70. let Repina nadchla barevnost a živé emoce procesí, které byly nedílnou součástí pravoslavného života. Největší ruský realista se hned ponořil do vyhledávání typů a do vytváření obrazu valčího se davu lidí, kteří jsou strženi tradicí a vírou. Teď se ovšem malíř nacházel ve Finsku, daleko od tohoto živlu, díval se na něj jaksi z dálky, ze své dílny, a tak se na jeho plátně původní konkrétní procesí postupně proměnovalo na obraz procesí, stavající se symbolem nekdejšího Ruska.

Vraťme se k červnu roku 1917. Na začátku léta se bolševici pokusili o uchopení moci, putč ovšem ztroskotal a Lenin urychleně odjel do Švýcarska. Marina Cvetajeová 5. července konstatovala: „Byla jsem včera večer na Tverské. Ohromný dav lidí pískem vyháněl bolševiky. (...) Moskva – jak jsem ji viděla včera – byla překrásná. Politika ale, horší toho nejhoršího.“¹⁶ Listky v létě byly zavedeny už nejen na chléb, ale i na všechny kroupy a od července – na maso. Od léta přibývalo případů, kdy se z paláců za hranice Ruska začaly dostávat skutečně skvostné obrazy a celé unikátní sbírky. Vzácné ikony a cenné církevní předměty mizely z chrámů. Poté, co 27. června 1917 byla ukradena řada uměleckých děl z paláce bývalého velkoknížete Alexandra Michajloviče, Prozatímní vláda zřídila komisi, která měla přijmout do evidence veškeré vybavení petrohradských paláců. Ta se do října zabývala zařízením Zimního paláce. Zachraňovat památky v této situaci nebylo jednoduchým úkolem.

Měsíc červenec v kulturním dění byl poznamenán diskuzí mezi historikem umění A. N. Benoisem a kulturním činitelem A. V. Amfiteatrovým, která byla započata ještě na jaře. Týkala se otázky, jak teď naložit s památkami carského Ruska, zničit je jako nepotřebné – na tomto trval Amfiteatrov, nebo chránit je a umísťovat do muzejních depozitářů – což byl názor Benoise. Ten druhého července napsal: „Začínat nové zničením všeho starého je nepromyšlené a naprosto hloupé, jako pálit starý dům, aniž bychom postavili nový... Budeme raději umění sbírat

¹⁶ Dopis, adresovaný J. J. Efrogové. Viz: *Цветаева Марина Ивановна. Письма 1905 – 1923.* Л. А. Мнухин (сост., подгот. текста). Москва 2012, с. 241.

než ztráčet. Tento druh šetrnosti je součástí demokracie.“¹⁷ Ve stejný den noviny *Nový život* umístily na svých stránkách řadu karikatur, včetně těch na Mikuláše II. a na monarchii. Na tomto umělecko-politickém poli aktivně působila řada významných umělců a literátů jako A. A. Radakov, V. V. Majakovskij, V. V. Lebeděv.

V létě se prudce zesiluje negativní vnímání dynastie Romanových. V České republice se dochoval jeden vzacný artefakt, který je toho potvrzením – soubor karikatur, skládající se z 19 listů.¹⁸ Dílo pravděpodobně začalo vznikat v létě roku 1917 a za rok, v létě 1918, bylo dokončeno. Jeho autorem je Dmitrij Ivanovič Melnikov (1889 – 1964), grafik a karikaturista. V roce 1917 tento malíř teprve absolvoval Moskevské učiliště malířství, sochařství a architektury a stál na začátku své profesní dráhy. Karikatury Melnikov pravděpodobně nakreslil za účelem publikování, my ovšem nevíme, zda k tomu došlo či ne.

Zaměříme se blíže na některé vybrané kresby série. Prvním jejím listem je *Heřmánek. Rodokmenový strom Romanovců*. Autor zobrazil oplocený pozemek se dvěma vztyčenými strašáky – jeden v mnišském rouchu, druhý má na sobě uniformu četníka. Uprostřed pozemku stojí láhev s vodkou, v ní zastrčen heřmánek a u každého jeho květu je napsáno jméno osoby z dynastie Romanovců. Rodokměn končí carem Mikulášem II., jeho bratrem Michalem a následníkem trůnu carevičem Alexejem. Tyto tři kvítky jsou odstříhnuty nůžkami. Heřmánek má dvě uschlé, přivázané větvičky, symbolizující carevny, které se za členy rodiny Romanových provdaly. Jedna z nich je Kateřina I., manželka Petra I. Jí je věnován vlastní list série, znázorňující otylou panovnici uprostřed hospody s korbelem piva v pravé ruce a s atributem moci – jablkem – v levém podpaží.

Další ženskou postavou souboru je dcera Petra I. a Kateřiny I., carevna Alžběta (1741 – 1761). A. N. Benois napsal: „*Její vláda byla po stránce umělecké pro Rusko skoro tímtéž, co vláda Ludvíka XIV. pro Francii.*“¹⁹ Ve svém díle Melnikov vychází z obrazu od Valentina Serova *Petr II. a carevna Alžběta na lovu se psy* (1900, Státní Ruské muzeum). Serovova Alžběta je mladá a půvabná osoba, která ve společnosti imperátora Petra II. (1727 – 1730) skáče na krásném bílém koni za větrného dne. Melnikov ovšem zobrazuje Alžbětu jako obézní, šerednou ženu.

Ještě více než Kateřině I. a Alžbětě se autor karikatur vysmívá Kateřině II. (1762 – 1796), která je v podání Melnikova symbolem absolutního rozvratu. Imperátor Alexandr III. (1881 – 1894) se také stal objektem malíře. Car, v jehož obličejích jsou

¹⁷ ЛАПШИИ, В. П. *Художественная жизнь Москвы...*, с. 379.

¹⁸ Publikováno: JANČÁRKOVÁ, J. *Ruská malba, kresba i grafika od 19. do poloviny 20. století ze sbírky Galerie výtvarného umění v Náchodě*. Praha : Arbor vitae, 2015, s. 170 – 178. O této serie též: JANČÁRKOVÁ, J. *carská dynastie z pohledu bolševické ideologie. Romanovci v karikatuře*. In *Ruské imperiální myšlení v historii, literatuře a umění*. H. Ulbrechtová (ed.). Praha 2015, s. 111 – 130.

¹⁹ BENOIS, A. *Ruská škola malířská*. Přeložil V. Prach. Praha 1921, s. 5.

patrné rysy degenerace, stojí v uniformě četníka, dívá se přímo na nás a má ruce v bok. Přesně takový pohled na osobnost tohoto monarchy bude podávat o něco později, v roce 1926 *Velká Sovětská encyklopedie*: „*Alexandr, podle tradice, kterou dodržovali potomci imperátora Pavla, byl jako druhý syn připravován na vojenskou dráhu. Částečně se to také vysvětlovalo špatnými předpoklady k učení. Obr ve fyzickém smyslu, tlustý, zvadlý, apatický, mající v rodině přezdívku mops a býček, byl výjimečně špatným žákem pro své učitele...*“²⁰

Předposledním listem série je karikatura Mikuláše II. (1894 – 1917). Car získal dobré vzdělání, hovořil pěti jazyky, státnický talent ovšem postrádal. Poté, co v březnu 1917 abdikoval, byl uvězněn, společně s manželkou a dětmi odvezen do Tobolsku a poté do Jekatěrinburgu. Zde byla v červenci roku 1918 celá rodina povražděna. Na karikatuře má poslední ruský imperátor, oblečený do kožichu z hranostaje, bryndák a dudlík na provázku.

Na náhodských karikaturách pozorujeme prostitutku Kateřinu I., rozvratnici Kateřinu II., *mopsa a býčka* Alexandra III., dospělého Mikuláše II. s chrastítkem atd. Těsně po pádu ruské monarchie negativní pohled na dynastii Romanovců vrcholil, ale i ve dvacátých letech 20. století nebude žádný z Romanovců ušetřen ostré kritiky. Tento proces byl spojen s nastupující novou bolševickou ideologií, orientovanou na světovou revoluci, tj. na zničení všech předchozích hodnot – po říjnové revoluci bude výuka dějin Ruska v sovětských školách do roku 1935 nahrazena politickým vzděláváním, na univerzitách přestanou existovat obory jako filosofie, práva, filologie a historie. Brzy bude započala likvidace mnoha vědeckých institucí, řadu vědců ze státu vyhostí, část z nich bude popravena. Je třeba poznamenat, že orientace na světovou revoluci ovšem nebude trvat dlouho, její konec přijde v první polovině dvacátých let 20. století, po skončení občanské války. V roce 1922 vznikne SSSR. Stalin, který vystřídá Lenina, začne postupně formovat novou ideologii, jejíž součástí bude i vztah k vlastní historii. Stát musí mít své hrdiny, a tak bude pohled na celou řadu dříve kritizovaných osobností přehodnocen. Zmíněných zde Romanovců se to však nedotkne. Série náhodských karikatur dokumentuje svou dobu – dobu po únorové až k říjnové revoluce a následující měsíce roku 1917 a 1918.

My se ovšem vrátíme do letního období roku 1917. V červenci se v Petrohradě často střílelo, ale i za takovýchto okolností se výstavy konaly a plánovaly do budoucna. V polovině července se Konstantin Korovin vrátil z Krymu a začal pracovat na divadelních projektech, Lunačarskij ve velkém produkoval stati a veřejně vystupoval – mluvil o umění proletariátu a socialistické propagandě, Stepan Uvarov, umělec-cestovatel, pronášel v domě č. 2 v Pantelejmonovské ulici přednášku *Láska, umění a lid*.

²⁰ *Большая Советская энциклопедия, т. 2. Москва 1926, с. 161.*

V souvislosti s jeho jménem se na chvíli přenesme do budoucna – do srpno-
vých dnů roku 1920 v Praze. „*Ruský hrabě, akademický malíř, profesor Akademie
výtvarných umění v Petrohradě Štěpán Uvarov-Skitalec,*“ tak se bude představovat
stařec „patriarchálního zjevu“. Skitalec – umělecké jméno, znamená v překladu
z ruštiny *tulák, poutník*. Cíl Uvarova bude vysoký – „osvěta“ bratrského českoslo-
venského lidu. Tady bude vlastně pouze pokračovat v tom, co předtím léta dělal
v Rusku – cestovat po městech a vsích, pořádat výstavy ruského umění a tvůr-
čí dílny pro děti a zájemce, prodávat své obrazy. Uvarov bude tvrdit, že kdysi
v Rusku založil *Lidový přenosný chrám ruského umění* a ten, poničený ve válkách
a v ohni revoluce, míní v Praze vzkřísit. První výstava se uskuteční na podzim
roku 1922 v Obecním domě. Zde budou kromě fotografií a reprodukcí obrazů,
knih a ikon vystaveny i Uvarovovy vlastní obrazy – perokresby a akvarely. Čes-
ké publikum spatří u vchodu na výstavu v secesní budově nedávno postaveného
Obecního doma „izbušku“, zjednodušenou a stylizovanou imitaci lidové staro-
ruské architektury, v ní bude sedět prodavačka v kroji, která každému nabídne
ke koupi katalog v češtině s názvem *Krátká historie ruského umění od XI. – XX.
století* a samotné obrazy s cenami od 400 do 3000 korun československých, ale
občas se objevuje i suma kolem 20 000 Kč. Štěpán Uvarov plně využije toho, že
v slavjanofilských Čechách bude panovat zájem o ruskou kulturu. V roce 1933
v Československu vyjde VII. díl Masarykova slovníku naučného, který na straně
510 představí osobnost Štěpána Uvarova těmito slovy: „*Kočovní apoštol praktické
etiky, po rus. převratu žije v ČSR a pořádá putovní výstavy svých obrazů.*“ Málokdo
z početné skupiny ruských emigrantů, mezi kterými bylo hodně špičkových věd-
ců z různých oborů, se dostal na stránky tohoto vydání. Dlouhých 16 let – do své
smrti v roce 1936 – malíř bude v nové vlasti malovat jednoduché krajiny, poroučet
sekretářům, přednášet a předstírat, že je profesor a hrabě. Dokonce navzdory čet-
ným přestupkům a porušením zákonů bude úspěšný – zde, v malém provinčním
Československu najde publikum i své obdivovatele. V létě roku 1917 Štěpán Uva-
rov neví o své budoucnosti a vykládá v Petrohradě. Protože Breško-Breškovskaja,
která se také ocitne v Československu, je právě také v hlavním městě Ruska pří-
tomná, sejde se i s ní.

V srpnu noviny hlásily, že bylo vykradeno muzeum Novomichajlovského pa-
láce, existující již několik let. Samotný palác byvalého velkého knížete Michaila
Nikolajeviče, syna Mikuláše I., státního činitele a dlouhodobého předsedy Státní
rady, se nacházel v centru Petrohrada – na Palácovém nábřeží a nebyl chráněn.
Bylo z něj odcizeno množství šperků za neuvěřitelně vysokou částku přes 5 mi-
lionů rublů. Zmizely též obrazy, sbírky medailí, zbrání, stříbrná socha apod. Po re-
voluci se v tomto krásném, ve stylu eklektiky postaveném domě, na léta zabydlí
Komunistická akademie.

Celé léto 1917 Boris Grigorjev kreslil a maloval v okolí Petrohradu četné skicy rolníků a rolnic – tak vznikal cyklus *Raseja* – řada obrazů a kreseb. Tato jeho velká práce se vztahovala k tématu Ruska, které se v ruském umění sformovalo jako téma již na konci 90. let 19. století. Rusko „se zbesile smálo a tančilo“ z obrovských pláten F. A. Maljavina, Rusko „oplývalo něhou“ v poklidných a barevných obrazech Borisa Kustodijeva, I. A. Archipov maloval ruské vesnické ženy v krojích, které se na diváka radostně dívaly, zmíněné *Bělení plátna* Z. Serebrjakovové – také zobrazovalo téma Ruska a Natalija Gončarovová se též věnovala zachycení práce ruských rolnic na poli. Boris Grigorjev představí cyklus *Raseja* na výstavách Světa umění v letech 1917 a 1918, ten vyvolá odpor svou ošklivostí a beznadějností.

1. září Kerenskij vyhlásil Ruskou republiku a první podzimní měsíc přinesl hodně starostí všem, kdo měl umění rád nebo kdo vyloženě v této oblasti působil. Z důvodů nebezpečí ze strany Němců, kteří mohli ovládnout Petrohrad, bylo rozhodnuto o evakuaci muzejních cenností a Ermitáž, Ruské muzeum a Akademie výtvarného umění se začaly připravovat k evakuaci. Na odvoz do Moskvy připravovaly své poklady i příměstské paláce. Ve městě vládla neklidná nálada. Malíř N. N. Kuprejanov napsal: „Šel jsem v těchto dnech kolem Akademie výtvarného umění – viděl jsem, jak vynášejí velké bedny a umísťují je na nákladní auta. Evakuují. Ermitáž také odvázejí. Srdce se mi svírá.“²¹

12./25 září přišla další rána, co se týče zachování sbírek – bylo vyloupeno muzeum bývalého úřadu carské konírny, ukradeny byly cenné kameny a barokní vozy careven Kateřiny a Alžběty.

Na podzim začínala pro umělce a pro diváky očekávaná výstavní sezona a nikdo netušil, že bude poslední. První výstavou se stala Podzimní výstava Petrohradské společnosti umělců. Byla zahájena v sálech petrohradské Společnosti pro podporu umělců. Návštěvníků přišlo hodně a obrazy se jako v předchozích měsících prodávaly velmi aktivně, zájemci též objednali množství autorských variant již prodaných pláten. Kritikové se divili, že malíři teměř nereagují na politické dění: „Výstava je apolitická, ani jeden obraz není věnován soudobým motivům, ani náznak, ani stín. Těžko se tomu věří, ale ve vulkanické atmosféře, která nás obklopuje, se umělci mohou zabývat takovými hloupostmi.“²² I. A. Vakar píše: „Ruská revoluce – při vším svém rozsahu – neporodila Přísahu Horatiů, Maratovu smrt (J. L. David), ani Svobodu na barikádách (E. Delacroix), Goyovy hrůzostrašné fanatazie a beznadějně ‚dokumenty‘ Daumiera.“²³ Rysy romantismu umělci nevnímali, protože tomuto dění nerozuměli. Výsledkem bylo, že revoluci na plátnech skoro nenajdeme. V roce 1917 nevzniklo žádné velké dílo na revoluční téma, ani rok

²¹ ЛАПШИН, В. П. *Художественная жизнь Москвы...*, с. 398.

²² ЛАПШИН, В. П. *Художественная жизнь Москвы...*, с. 402.

²³ ВАКАР, И. А., с. 9.

1918 se od předchozího moc nelišil. Další praktické vysvětlení bylo – kdo by takové obrazy kupoval?

Repin v polovině října poslal vedení Spolku kočovných umělců dopis, ve kterém sdělil, že jeho *Procesí* ještě pořad není dokončeno a v souvislosti s nejasnou situací nabízel pro tento rok výstavu odložit.²⁴

V říjnu byla v Moskvě ukončena stavba budovy Kazaňského nádraží – rozsáhlý a drahý projekt carského Ruska pod vedením architekta A. V. Šcuseva. Současně bylo ukončeno i vytvoření skic výzdoby, na němž pracovalo mnoho umělců – A. N. Benois, J. J. Lansere, N. K. Rerich, Z. J. Serebrjakovová aj.

Během podzimu v uměleckém oddílu moskevského Sovětu dělníků a vojenských delegátů přičiněním malíře K. S. Maleviče vznikl návrh tzv. Lidové akademie, jejíž cílem mělo být podle organizátora propagování umění. 14./27. 10 byl Malevič zvolen předsedou spolků Kárový spodek. Avantgardisté, jejichž obrazy se zrovna neprodávaly dobře, obzvláště vítali politické změny ve státě a připravovali se na nový krásný život plný svobody.

V noci z 25. na 26. října po smluveném signálu z křižníku *Aurora* obklíčili revoluční námořníci a vojáci, včetně čtyř set rudoarmějců, Zimní palác. Pod hrozbou ostřelování z děl Petropavlovské pevnosti rudoarmějci zatkli ministry Prozatímní vlády. Kerenskij z Petrohradu utekl. Bolševický převrat, který byl v roce 1927 v SSSR oficiálně pojmenován Velká říjnová socialistická revoluce, měnil světovou historii, kulturu, kulturní identitu lidí a umělecký život v Rusku, a to zásadním způsobem. Ale i v tomto období nová bolševická vláda byla ruskou společností pojmána jako dočasná, protože se stát připravoval na volby Ústavodárného shromáždění. Tento legitimní orgán státní moci byl zvolen v listopadu 1917. Poprvé v dějinách Ruska a Evropy se voleb zúčastnily ženy a národnostní menšiny.

Na konci roku 1917, 26. listopadu, se v Petrohradě slavilo výročí Repinovy tvůrčí činnosti. Před 45 lety, tehdy ještě jako student, představil na AVU svou diplomovou práci – *Vzkříšení Jairovy dcery* (Státní Ruské muzeum), obraz se stal začátkem dlouhé a plodné umělecké cesty, rychlé a snadné kariéry profesora a rektora AVU a ruské umělecké legendy jménem Ilja Jefimovič Repin. Akce za přítomnosti mnoha lidí se konala ve foyeru Michajlovského divadla, v centru města. Repin přijel z Penat s dcerou, po četných vystoupeních měl umělec proslov a poděkoval kolegům a publiku, slavnostní večer byl ukončen obědem.

5. a 6. ledna 1918 bolševická vláda rozpustí Ústavodárné shromáždění a zlikviduje tak první demokraticky zvolenou instituci v Rusku. Svaz činitelů umění odmítne spolupráci s A. V. Lunačarským a s výtvarným oddělením Lidového komisariátu pro osvětu. Za rok se Svaz rozpadne, nezůstane po něm ani stopa, stej-

²⁴ ЛАПШИН, В. П. *Художественная жизнь Москвы...*, с. 407 – 408.

ně jako po ušlechtilé myšlence demokratického uspořádání uměleckého života.²⁵ Na jaře 1918 bude statut hlavního města ruského státu předán Moskvě, na konci roku 1918 bude svobodný antikvární a umělecký trh ze zákona zakázán a tak nová sezona pro malíře a sběratele ve své dřívější podobě nezačne, výstavní činnost bude znárodněná, většina spolků přestane existovat a jejich majetek bude zabaven státem. Toto, nikoliv politické názory jako takové, bude hlavní příčinou emigrace mnoha umělců z ruského státu. Revoluční rok 1917 byl tedy v dějinách Ruského imperia posledním, kdy byť i ve složitých podmínkách války a politických změn, se umělecký život odehrával tak, jako to bylo zavedeno léta před tím.

²⁵ СЕВРЕЮХИН, Д. *Старый художественный Петербург. Рынок и самоорганизация художников*. Санкт-Петербург 2008, с. 469.

SITUÁCIA V BIELORUSKU V ROKU 1917

Luciána HOPTOVÁ

HOPTOVÁ, Luciana. The situation in Belarus in 1917. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2017, vo. 17, no. 2, p. 80 – 90.

The fall of the Romanov dynasty in Russia in 1917 triggered a wave of national movement processes. During the year of 1917 several organizations of national character were conceived in Belarus, but their activities were not successful. In December 1917 the first All-Belarusian congress was held in Minsk, which should decide on the future direction of the country. The purpose of the paper is to analyze the political development in Belarus in 1917.

Key words: Belarus, The political development, 1917.

Februárová revolúcia zvrhla z trónu posledného ruského cára Mikuláša II. Správy o konci viac ako 300-ročnej vlády Romanovovcov dorazili do Bieloruska, ktoré bolo integrálnou súčasťou Ruského impéria, začiatkom marca 1917 a vyvolali medzi obyvateľmi nadšenie. Vláda Mikuláša II. a jeho predchodcov nebola v Bielorusku populárna a zanechala po sebe aj neľahké dedičstvo. Bieloruský ľud utrpel straty spoločensko-politického i kultúrneho charakteru, ale predovšetkým straty na ľudských životoch. „*Bieloruský ľud slúžil ako hradba vo všetkých hlavných vojnových konfliktov, ktorých sa zúčastnilo cárske Rusko. Len v priebehu prvej svetovej vojny stratil 1,2 milióna obyvateľov.*“¹

Februárová revolúcia sa stala udalosťou, ktorá zaktivizovala vnútropolitickú scénu a zároveň vyústila aj do novej etapy bieloruských dejín. Revolúcia umožnila rôznym politickým stranám a spoločenským organizáciám, aby obnovili svoju činnosť, resp. začali pôsobiť legálne. Svoju činnosť tak obnovila *Bieloruská socialistická hromada*², ktorá zohrala dôležitú úlohu v ďalšom politickom vývoji Bielo-

¹ SAHANOVIČ H. – ŠYBIEKA Z. *Dějiny Běloruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 144.

² Bieloruská socialistická hromada zohrala dôležitú úlohu vo vnútropolitickom vývoji Bieloruska. Prvý zjazd Bieloruskej socialistickej hromady sa uskutočnil už v roku 1903, druhý v roku 1906. Od roku 1907, kedy bola strana fakticky zakázaná, sa jadro Bieloruskej socialistickej hromady sústredilo okolo novin Naša Niva. V novinách predstavitelia formujúceho sa bieloruského národného hnutia uverejňovali články a príspevky, v ktorých odsudzovali vstup cárskeho Ruska do vojny. Svoju činnosť obnovila Bieloruská socialistická hromada až v roku 1917. V roku 1918 sa predstavitelia strany rozhodujúcou mierou podieľali na vytvorení prvého bieloruského štátu v dejinách – Bieloruskej národnej republiky.

ruska, ale sformovali sa aj nové strany, ako *Bieloruská národná strana socialistov*³ či *Bieloruská kresťanská demokracia*⁴.

Na jar 1917 bola politická situácia v Bielorusku zložitá. V priebehu niekoľkých dní boli na území Bieloruska vytvorené dva orgány moci – soviety robotníckych a vojenských poslancov, a tiež gubernské a újazdné výbory dočasnej vlády v Petrohrade. Špecifikom bolo to, že na území Bieloruska existovala aj tretia sila – bieloruské národné hnutie, reprezentované predovšetkým, už spomenutou, Bieloruskou socialistickou hromadou.

Dôležitými faktormi, ktoré mali v roku 1917 vplyv na formovanie bieloruského národného hnutia, boli zjazdy predstaviteľov politických strán a hnutí. Prvý takýto zjazd, širokého politického spektra od ľavice až po pravicu, sa konal 25. – 27. marca 1917 v Minsku a zúčastnilo sa ho 150 delegátov. V priebehu rokovania sa delegáti zhodli na vytvorení výkonného výboru zjazdu *Bieloruského národného výboru*. Výbor, ktorý sa vyhlásil za najvyššiu inštitúciu v krajine, pozostával z 18 členov, predstaviteľov rôznych národno-demokratických strán a hnutí, pričom najväčšie zastúpenie, až desať členov, mala Bieloruská socialistická hromada.⁵ Za predsedu Bieloruského národného výboru bol zvolený R. A. Skirmunt.⁶ Delegáti zjazdu sa zhodli na viacerých skutočnostiach, napríklad na vypracovaní ústavy, na autonómii Bieloruska či otvorení bieloruských škôl. Tieto svoje požia-

³ Predstavitelia tejto strany presadzovali autonómiu Bieloruska v sústave Ruskej federatívnej demokratickej republiky, pričom zákonodarnou mocou mala podľa nich disponovať Bieloruská oblastná rada, ktorá mala byť zvolená na princípe všeobecného, rovného a priameho volebného práva. K ďalším požiadavkám patrilo aj bezplatné školstvo v rodnom jazyku či široké občianske slobody. Existencia strany nebola dlhá, nakoľko došlo k jej zániku a jej predstavitelia sa stali členmi iných strán a hnutí. In СУВАЛОВА, Е. И. – ПОМАЛЕЙКО, О. Л. *История общественных движений и политических партий: ответы на экзаменационные вопросы*. Минск : ТетраСистемс, 2009, с. 65.

⁴ Bieloruská kresťanská demokracia bola sformovaná vo februári 1917. Vo svojom politickom programe spočiatku presadzovali jej predstavitelia ideu autonómie Bieloruska v sústave Ruska, neskôr bojovali za uznanie nezávislosti Bieloruskej národnej republiky vyhlásenej v roku 1918. In СУВАЛОВА, Е. И. – ПОМАЛЕЙКО, О. Л. *История общественных движений и политических партий: ответы на экзаменационные вопросы*. Минск : ТетраСистемс, 2009, с. 65.

⁵ КРУТАЛЕВИЧ Вадим Андреевич. *История Беларуси : становление национальной державности (1917 – 1922 гг.)*. In КРУТАЛЕВИЧ Вадим Андреевич. *Очерки истории государства и права Беларуси*. Минск : Право и экономика, 2007, с. 26.

⁶ R. A. SKIRMUNT (1868 – 1939) – politik, bývalý člen Štátnej dumy, jeden z lídrov bieloruského národného hnutia. V marci 1917 sa stal predsedom Bieloruského národného výboru, v roku 1918 bol členom Rady Bieloruskej národnej republiky a neskôr aj predsedom Národného sekretariátu Bieloruska. R. Skirmunt sa orientoval na spojenectvo Bieloruskej národnej republiky s Nemeckom. In КОХАНОВСКИЙ, А. Г. *История Беларуси : полный курс : учебное пособие*. Минск : Юнипресс, 2010, с. 287.

davky sa predstavitelia výboru⁷ snažili predstaviť aj dočasnej vláde v Petrohrade, avšak tam s nimi nikto nechcel rokovať.⁸

Už v lete 1917 sa konal druhý zjazd zástupcov bieloruských národných strán a organizácií. Na druhom zjazde v Minsku v dňoch 8. – 10. júla 1917 sa jeho delegáti zhodli na tom, že Bieloruský národný výbor bude nahradený novou inštitúciou, a to *Ústrednou radou bieloruských organizácií*, ktorá prebrala vedúcu úlohu bieloruského národného hnutia. Do čela výkonného výboru Ústrednej rady bieloruských organizácií bol zvolený I. JU. Liosik⁹ a rozhodujúce postavenie v nej mala Bieloruská socialistická hromada. Zjazd ale poznačili spory medzi delegátmi politických strán a hnutí, čo malo za následok, že Ústrednú radu bieloruských organizácií opustili predstavitelia Bieloruskej strany národných socialistov a od rady sa taktiež izolovali aj kresťanskí demokrati, čím hlavný orgán bieloruského národného hnutia ovládli ľavicové sily.¹⁰

Prvé zasadnutie Ústrednej rady bieloruských organizácií sa uskutočnilo v dňoch 5. – 6. augusta 1917 v Minsku. Na zasadnutí sa zišli predstavitelia 23 bieloruských organizácií, zastupujúci cca 23 000 svojich členov¹¹, ktorí prijali uznesenie potvrdzujúce Ústrednú radu bieloruských organizácií ako vedúci orgán bieloruského národného hnutia. Ďalej sa delegáti uzniesli na tom, že do svojich radov príjmu iba také organizácie, ktoré sa hlásili k požiadavke autonómie Bieloruska. Okrem toho rada žiadala otvorenie bieloruských škôl, rozvoj rodného jazyka i národnej kultúry, ale aj zmeny vo formovaní orgánov miestnej správy Bieloruska

⁷ Požiadavky autonómneho postavenia Bieloruska mali byť predstavené Dočasnej vláde v Petrohrade prostredníctvom päťčlennej delegácie predstaviteľov Bieloruského národného výboru, ktorú viedol R. A. Skirmunt.

⁸ ЦВИКЕВИЧ, А. *Беларусь : политический очерк*. Берлин : Издание Чрезвычайной дипломатической миссии БНР, 1919, с. 18.

⁹ I. JU. LIOSIK (1884 – 1940) – politik, spisovateľ, jazykovedec, autor učebníc bieloruského jazyka. Bol členom Bieloruskej socialistickej hromady a redaktorom novín *Volnaja Belarus*, ktoré boli tlačovým orgánom Bieloruského národného výboru. I. JU. Liosik sa v roku 1917 stal predsedom Rady Celobieloruského zjazdu a neskôr bol aj členom Rady Bieloruskej národnej republiky. V roku 1930 bol zatknutý a v roku 1940 zomrel vo väzení. V roku 1958 bol rehabilitovaný. In *История Беларуси : учебное пособие для вузов, колледжей, гимназий, лицеев и школ*. Минск : Беларусь, 1997, с. 261.

¹⁰ САХАНОВИЧ, Н. – ШЫБІЕКА, З. *Дэ́жыны Бэ́лоруска*. Прага : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 145.

¹¹ КОВКЕЛЬ И.И. – ЯРМУСИК Э.С. *История Беларуси : с древнейших времен до нашего времени*. Минск : Аверсэв, 2010, с. 303.

či zmeny v bieloruských vojenských formáciách.¹² Dočasná vláda v Petrohrade ale tieto požiadavky a návrhy zamietla.¹³

Druhý zjazd Ústrednej rady bieloruských organizácií sa konal v dňoch 15. – 21. októbra 1917. Rokovaní sa zúčastnili aj predstavitelia *Ústrednej bieloruskej vojenskej rady*, ktorá bola sformovaná na zjazde bieloruských vojenských predstaviteľov.¹⁴ Na zasadnutí sa rozhodlo, že Ústredná rada bieloruských organizácií sa premenuje na *Veľkú bieloruskú radu* a že jej členmi sa stanú aj predstavitelia Ústrednej bieloruskej vojenskej rady.¹⁵ Novokonštituovaná Veľká bieloruská rada sa tak koncom roka 1917 stala reálnou ústrednou politickou silou bieloruského národného hnutia.

Mimoriadne dôležitým medzníkom, ktorý zásadným spôsobom ovplyvnil ďalší politický vývoj v Bielorusku, boli októbrové udalosti v roku 1917 a následné prebratie moci bolševikmi. Vývoj udalostí v Petrohrade neostal bez odozvy ani v Minsku. Už 25. októbra 1917 bol vytvorený Minský sovieta robotníckych a vojenských poslancov. V prvý deň svojej existencie vydal sovieta rozkaz č. 1, v ktorom sa uvádzalo, že v Minsku prešla moc do rúk sovieta robotníckych a vojenských zástupcov, ktorí oslovili všetky revolučné organizácie a politické strany i hnutia s návrhom okamžite začať rokovania o vytvorení revolučnej vlády.¹⁶

Proti Minskému sovieta robotníckych a vojenských poslancov vystúpil 27. októbra 1917 *Výbor pre záchranu revolúcie*¹⁷, v ktorom mali zastúpenie menševici,

¹² РЕЗНИК, А. Н. *Первый Всебелорусский съезд : (декабрь 1917 года)*. Минск : Энциклопедикс, 2007, с. 8.

¹³ K nedostatkom rady patrila skutočnosť, že si na svoju stranu nedokázala získať národnostné menšiny a že sa nevenovala otázke prebratia moci a spôsobu vládnutia. Ústredná rada bieloruských organizácií teda skôr predstavovala kultúrno-národnú inštitúciu ako vedúcu organizáciu bieloruského národného hnutia.

¹⁴ Zjazd bieloruských vojenských predstaviteľov sa konal 18. – 24. októbra 1917. V Minsku sa stretli bieloruskí vojaci západného frontu, ako aj zástupcovia bieloruských organizácií rumunského, juhozápadného a severného frontu a námorníci Baltského flotu. Delegáti zjazdu sa zhodli na tom, že je potrebné brániť bieloruskú krajinu a ruskú demokraciu. Spomedzi seba delegáti zvolili Ústrednú bieloruskú vojenskú radu. Predsedom rady sa stal S. Rak-Michajlovskij. In РЕЗНИК, А. Н. *Первый Всебелорусский съезд : (декабрь 1917 года)*. Минск : Энциклопедикс, 2007, с. 8.

¹⁵ ГОЛУБОВИЧ, В. И. – БОХАН, Ю. М. *История Беларуси : в контексте мировых цивилизаций. Учебно-методическое пособие*. Минск : Экоперспектива 2011, с. 216.

¹⁶ *Приказ № 1 Исполкома Минского Совета о переходе всей власти в его руки к населению гор. Минска и его окрестностей* [online]. [cit. 2017-12-3]. Dostupné na internete: <http://www.pravo.by/pravovaya-informatsiya/pomniki-gistoryi-prava-belarusi/kanstytutsyynae-prava-belarusi/akty-rsfsr-adnosna-belarusi-1917-1918-gg/prikaz-1-ispolcoma-minskogo-soveta-o-perekhode-vsey-vlasti-v-ego-ruki-k-naseleniyu-gor-minska-i-ego/>.

¹⁷ Výbor pre záchranu revolúcie bol podobnou organizáciou ako Výbor pre záchranu vlasti a revolúcie. Obe organizácie boli vytvorené po októbrových udalostiach v Petrohrade a ich

eseri, židovské a bieloruské národné strany a organizácie. Výbor pre záchranu revolúcie, ktorého predsedom bol T. M. Kolotuchyn, odmietol uznať sovietsku moc a pokúsil sa o presun vojsk západného frontu na pomoc Petrohradu a A. F. Kerenskému.¹⁸ Výbor zakázal, aby na území Bieloruska boli vykonávané príkazy Rady ľudových komisárov, ako aj príkazy nového revolučného orgánu – *Vojenského revolučného výboru západného frontu*, vytvoreného 27. októbra 1917.¹⁹

Proti boľševickej vláde na území Bieloruska vystúpila aj Veľká bieloruská rada. Tá 27. októbra 1917 vydala vyhlásenie – *List bieloruskému ľudu*, „v ktorom označila boľševický prevrat za prejav anarchie a vyzvala k zjednoteniu národa pod jej vedením“.²⁰

Vyhlásenia Výboru pre záchranu revolúcie vyvolali medzi boľševikmi pobúrenie. Na pomoc Vojenskému revolučného výboru západného frontu prišli v noci z 1. na 2. novembra 1917 ozbrojení vojaci, výsledkom čoho bola likvidácia Výboru pre záchranu revolúcie. Následne 4. novembra 1917 sa Minsk ocitol v rukách boľševikov. 5. novembra 1917 Vojenský revolučný výbor západného frontu oficiálne rozpustil Výbor pre záchranu revolúcie a jeho príkazy vyhlásil za nevynútiiteľné a nesankcionovateľné.

S cieľom upevniť pozície boľševikov v Bielorusku, Vojenský revolučný výbor západného frontu rozhodol o uskutočnení zjazdov, ktoré by deklarovali ich víťazstvo. Na prelome októbra a novembra 1917 boľševici potvrdili svoje pozície vo Vitebsku, Polocku, Orše, Gomeli a iných miestach Bieloruska. V dňoch 18. – 25. novembra 1917 v Minsku zase boľševici zvolali tri zjazdy – oblasťný zjazd Sovietov robotníckych a vojenských poslancov, oblasťný zjazd roľníckych poslancov a frontový zjazd. Delegáti všetkých troch zjazdov sa vyslovili za nastolenie boľševickej moci v Bielorusku. Faktické potvrdenie sovietskej moci v Západnej oblasti²¹

cieľom bolo uskutočniť povstanie proti boľševikom.

¹⁸ Bližšie pozri: КОВКЕЛЬ, И. И. – ЯРМУСИК, Э. С. *История Беларуси : с древнейших времен до нашего времени*. Минск : Аверсэв, 2010, с. 307 – 308.

¹⁹ Vojenský revolučný výbor západného frontu bol dočasný revolučný orgán, ktorý mal uskutočniť ozbrojené povstanie na území Vilenskej, Vitebskej, Mogilevskej, Minskej gubernie a území západného frontu. Vytvorený bol z iniciatívy Minského sovietu robotníckych a vojenských poslancov, ako aj iných organizácií, ktoré podporovali boľševikov. Vojenský revolučný výbor západného frontu existoval do 26. novembra 1917, teda do kreovania Výkonného výboru Sovietov robotníckych, vojenských a roľníckych poslancov Západnej oblasti a frontu.

²⁰ SAHANOVIČ, H. – ŠYBIEKA, Z. *Dějiny Běloruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 147.

²¹ Západná oblasť – administratívno-teritoriálna jednotka v sovietskom Rusku v rokoch 1917 – 1918. Vytvorená bola v máji 1917 a jej centrom sa stalo mesto Minsk. Po októbri 1917 ju tvorili Vilenská, Vitebská, Mogilevská, Smolenská a Minská gubernia. V októbri 1918 bola premenovaná na Západnú komúnu. K jej zániku došlo v čase vytvorenia Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky v roku 1919.

bolo završené 26. novembra 1917, kedy bol sformovaný *Výkonný výbor Sovietov robotníckych, vojenských a roľníckych poslancov Západnej oblasti a frontu – Obliskomzap*. Išlo tak o prvý zákonodarný orgán sovietskej moci na území Bieloruska, ktorý od svojho začiatku vystupoval proti bieloruskému národnému hnutiu.²² Za predsedu Výkonného výboru Sovietov robotníckych, vojenských a roľníckych poslancov Západnej oblasti a frontu bol zvolený N. V. Rogozinskij²³, ktorého vo funkcii neskôr vystriedal A. F. Miasnikov²⁴. Do výboru boli zvolení poslanci pod dozorom boľševikov. Zároveň došlo aj k sformovaniu *Sovietu ľudových komisárov Západnej oblasti a frontu*²⁵, ktorý predstavoval výkonný orgán Obliskomzapu, ktorý viedol K. I. Lander²⁶.

Lídri Veľkej bieloruskej rady chápali Výkonný výbor Sovietov robotníckych, vojenských a roľníckych poslancov Západnej oblasti a frontu ako výnimočne vytvorený frontový orgán moci, v ktorom mali zastúpenie iba vojenski činitelia nebieloruského pôvodu žujúci v Bielorusku zhruba rok, nepoznajúci pritom život bieloruského ľudu či jeho reč.²⁷

²² Výkonný výbor Sovietov robotníckych, vojenských a roľníckych poslancov Západnej oblasti a frontu – Obliskomzap vykonával svoju činnosť od 26. novembra 1917 do 2. januára 1919.

²³ N. V. ROGOZINSKIJ (1886 – 1941) – politik, štátnik. Bol predsedom Vojenského revolučného výboru západného frontu. Zastával viacero funkcií v Ruskej komunističkej strane (boľševikov). V rokoch 1930 – 1932 bol obchodným zástupcom Sovietskeho zväzu v Nórsku. In *История Беларуси: учебное пособие для вузов, колледжей, гимназий, лицеев и школ*. Минск : Беларусь, 1997, s. 269 – 270.

²⁴ A. F. MIASNIKOV (1886 – 1925) – politik, štátnik. Bol členom Výkonného výboru Sovietov robotníckych, vojenských a roľníckych poslancov Západnej oblasti a frontu. Neskôr bol členom vedúcich orgánov Komunistickej strany (boľševikov) Bieloruska a v roku 1918 sa stal predsedom Ústredného výboru Komunistickej strany (boľševikov) Bieloruska. Podieľal sa na založení časopisu *Zviazda*, bol vedecky činný v oblasti marxistickej teórie, histórie a armádnej literatúry. Zomrel pri leteckej nehode 22. marca 1925. In *Энциклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 5. Г. П. Пашкоў і інш.* Минск : БелЭн, 1999, s. 250.

²⁵ Soviet ľudových komisárov Západnej oblasti a frontu bol výkonným orgánom Obliskomzapu. Existoval od 26. novembra 1917 do 14. apríla 1918. Čelnými predstaviteľmi sovietu, ktorý tvorilo 12 komisárov, boli K. I. Lander a M. I. Kalmanovič. Po druhom zjazde sovietov Západnej oblasti (apríl 1918) boli jeho funkcie postúpené Obliskomzapu.

²⁶ K. I. LANDER (1883 – 1937) – politik, štátnik. K. I. Lander bol predsedom Minského sovietu robotníckych a vojenských poslancov, po októbri 1917 bol predsedom Vojenského revolučného výboru Západného frontu, Sovietu ľudových komisárov Západnej oblasti a frontu. Od mája 1918 pracoval vo viacerých funkciách v sovietskom Rusku. Negatívne sa postavil k realizácii idey vytvorenia bieloruskej štátnosti. In MIRONOWICZ Eugeniusz. *Białoruś. Historia państw świata w XX wieku*. Warszawa : Wydawnictwo TRIO, 2007, s. 403.

²⁷ SAHANOVIČ, H. – ŠYBIEKA, Z. *Dějiny Běloruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 147.

Avšak po voľbách do Celoruského ústavodarného zhromaždenia Ruska v novembri 1917, v ktorých získali bieloruské strany a hnutia len 0,3 %, a boľševici získali viac ako polovicu, boli bieloruské strany a hnutia nútené uznať sovietsku moc.²⁸ Hoci Veľká bieloruská rada rešpektovala Leninovu vládu v Petrohrade, naďalej však odmietala uznať moc Výkonného výboru Sovietov robotníckych, vojenských a roľníckych poslancov Západnej oblasti a frontu. Koncom novembra 1917 vydala Veľká bieloruská rada spoločne s Ústrednou bieloruskou vojenskou radou vyhlásenie *K všetkému bieloruskému ľudu*, v ktorom vyzvali Bielorusov, aby vzali moc vo svojej krajine do vlastných rúk. Vo vyhlásení bolo ďalej uvedené, že Bielorusko sa má stať demokratickou republikou a že výkonnou mocou má disponovať Oblastná rada, ktorá mala byť zvolená tajne, na základe rovného a porporcionálneho hlasovania.²⁹

V súlade s tým sa ukazovalo, že vyriešiť uvedené úlohy môže iba orgán, ktorý vzíde a bude zvolený celým bieloruským národom. Hlavnou úlohou, ktorú tak pred sebou mala Veľká bieloruská rada, bolo zvolanie celobieloruského zjazdu, na ktorom by sa definitívne vyriešila otázka bieloruskej štátnosti.

S iniciatívou zvolať celobieloruský zjazd vystúpil koncom roka 1917 aj *Bieloruský oblastný výbor*³⁰, ktorý bol ustanovený v novembri 1917 v Petrohrade z predstaviteľov bieloruských gubernií na Celoruských zjazdoch roľníckych poslancov a z poslancov Celoruského ústavodarného zhromaždenia a ďalších organizácií.³¹ Bieloruský oblastný výbor vystupoval s požiadavkou autonómie Bieloruska a zastával prosovietske pozície. Hlavným predstaviteľom výboru bol E. S. Kančer³².

²⁸ SAHANOVIČ, H. – ŠYBIEKA, Z. *Dějiny Běloruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 148.

²⁹ РЕЗНИК, А. Н. *Первый Всебелорусский съезд : (декабрь 1917 года)*. Минск : Энциклопедикс, 2007, с. 9.

³⁰ Bieloruský oblastný výbor existoval od novembra 1917 až do začiatku roka 1918. Vystupoval s požiadavkou autonómie Bieloruska v rámci sovietskeho Ruska. Začiatkom roka 1918 sa neúspešne pokúsil o zvolanie Druhého celobieloruského zjazdu. Bližšie pozri: КАНЧЕР, Е. С. Из истории общественных, национальных и революционных движений белорусов. In *Неман*, 1993, № 1, с. 138 – 167.

³¹ КРУТАЛЕВИЧ, В. А. *История Беларуси : становление национальной державности (1917 – 1922 гг.)*. Минск : Право и экономика, 1999, с. 24.

³² E. S. KANČER (1882 – 1979) – politik, historik, publicista. Bol predsedom Bieloruské oblastného výboru, jeden z iniciátorov zvolania Prvého celobieloruského zjazdu v roku 1917. V roku 1918 upustil od myšlienky zvolania Druhého celobieloruského zjazdu a v tomto roku sa stal členom Bieloruského národného komisariátu. V roku 1923 napísal prácu, v ktorej sa venoval ekonomickej a geografickej otázke Sovietskej socialistickej republiky Bieloruska. V roku 1937 napísal prácu *Z histórie občianskej vojny v Bielorusku v rokoch 1917 – 1920*. Koncom 30. rokov 20. storočia bol prenasledovaný a v roku 1938 bol zatknutý. In *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. Т. 4. Г. П. Пашкоў і інш.* Мінск : БелЭн, 1997, с. 358.

Bieloruský oblastný výbor vo svojej politickej línii predstavoval organizáciu, ktorá odzrkadľovala požiadavky bieloruského roľníctva. Jeho lídri hľadali podporu pre realizáciu svojich ideí, predovšetkým v sovietskej vláde. Bieloruský oblastný výbor sa koncom novembra 1917 obrátil k ústredným orgánom sovietskeho Ruska s prosbou, aby sa vyriešila bieloruská otázka a aby sa povolila realizácia celobieloruského zhromaždenia. Sovietska vláda povolila zvolanie Prvého celobieloruského zjazdu, ale pod podmienkou, že zjazd legalizuje sovietsku moc v Bielorusku a potvrdí pozície Výkonného výboru soviетov robotníckych, vojenských a roľníckych poslancov Západnej oblasti a frontu.³³

Vedenie Bieloruského oblastného výboru si pred zvolaním celobieloruského zhromaždenia stanovilo úlohy, medzi ktorými bolo: protestovať proti tomu, aby Veľká bieloruská rada podpísala dohodu s Nemeckom o odtrhnutí Bieloruska od Ruska; vyhnáť nemeckých okupantov z Bieloruska; posilniť sovietsku moc v Bielorusku; diskutovať o budúcom štátnom zriadení Bieloruska ako súčasť Ruska.³⁴ Hlavnú úlohu, ktorú mal pred sebou E. S. Kančer ako predseda Bieloruského oblastného výboru, bola legalizácia bolševickej moci v Bielorusku.

O budúcnosti Bieloruska a jeho ďalšom smerovaní sa tak malo rozhodnúť na zjazde, ktorého sa mali zúčastniť politickí predstavitelia, zástupcovia samospráv, vojenský činitelia a predstavitelia národných spolkov a organizácií, teda predstavitelia celého bieloruského národa. Začiatkom decembra 1917 Veľká bieloruská rada zvolala do Minska Prvý celobieloruský zjazd.

Prvý celobieloruský zjazd sa začal 5. decembra 1917. V prvý deň zjazdu však do Minska pricestovalo iba 300 delegátov, preto bolo rozhodnuté, že je potrebné počkať na ďalších delegátov. O dva dni neskôr bol ustanovený program zjazdu a za najdôležitejšie považovali delegáti stanoviť: cieľ a úlohy zjazdu; charakterizovať politický stav a osud Bieloruska; prerokovať otázku utečencov a demobilizácie armády.³⁵ Prvý celobieloruský zjazd bol oficiálne zahájený až 15. decembra 1917, kedy sa začal zaoberať hlavnou otázkou – organizáciou územnej moci a úlohami bieloruského národa.³⁶

³³ Začiatkom decembra 1917 V. I. Lenin dokonca rozhodol o poskytnutí nenávratnej pôžičky v prospech zjazdu – 50 000 rubľov na organizáciu zjazdu. Predstaviteľom bieloruského národného hnutia bolo prisľúbené, že rozhodnutia prijaté na zjazde budú odobrené vládou V. I. Lenina.

³⁴ ПЛАТОНОВ, Р. П. – СТАШКЕВИЧ, Н. С. Тернистый путь к свободе. In *Неман*. 1992, № 10, с. 131.

³⁵ КРУТАЛЕВИЧ, В. А. *История Беларуси: становление национальной державности (1917 – 1922 гг.)*. Минск : Право и экономика, 1999, с. 26.

³⁶ ВИШНЕВСКИЙ, А. Ф. – ДОВНАР, Т. И. *История государства и права Беларуси (1917 – 1996 гг.)*. Минск : МВД РБ, 1996, с. 10.

Prvého celobieloruského zjazdu sa celkovo zúčastnilo 1 872 delegátov, 1 167 z nich disponovalo rozhodujúcim hlasom a 705 delegátov poradným hlasom.³⁷ Zo sociálneho hľadiska boli na zjazde zastúpení predovšetkým roľníci, robotníci, stredná a nižšia inteligencia. Z hľadiska národnostného prevažovali na zjazde Bielorusi.

Delegáti Prvého celobieloruského zjazdu boli rozdelení do dvoch táborov. Prvý tábor predstavovali zástupcovia národno-demokratického hnutia, požadujúci realizáciu práva národov na sebaurčenie podľa vzoru európskych štátov. Túto požiadavku presadzovala väčšina delegátov zjazdu. Druhý tábor delegátov zjazdu sa prikláňal k boľševikom a videl svoju budúcnosť v autonómii v rámci sovietskeho Ruska.³⁸ Skupinu delegátov, ktorá zotrvala na sovietskej platforme, tvorilo 118 delegátov; a politicky v nej boli zastúpení eseri, boľševici, členovia Bieloruskej sociálno-demokratickej robotníckej strany³⁹.

Z pohľadu sovietskeho Ruska mala byť hlavným cieľom zjazdu legalizácia boľševickej moci v Bielorusku a uznanie moci Výkonného výboru Sovietov robotníckych, vojenských a roľníckych poslancov Západnej oblasti a frontu. Väčšina delegátov zjazdu však nesúhlasila s tým, že ústrednou mocou v krajine má disponovať práve tento výbor. Zároveň títo delegáti odmietali aj hlavného predstaviteľa výboru A. F. Miasnikova, ktorému vyčítali, že nezastupuje záujmy Bielorusov, ale záujmy sovietskeho Ruska.

V dôsledku rozkolu medzi delegátmi prestal zjazd plniť svoju funkciu. A tak Soviet ľudových komisárov Západnej oblasti a frontu v noci zo 17. na 18. decembra 1917 rozhodol zjazd rozpustiť a anulovať všetky jeho rozhodnutia. V nariadení o rozpustení zjazdu, ktoré schválil A. F. Miasnikov a podpísal K. I. Lander, sa uvádzalo: „*Obklúčiť budovu, kde prebieha zasadnutie Bieloruského zjazdu, zatknúť prezídium zjazdu, a taktiež aj ním zvolený orgán oblastnej moci, odčleniť zo zjazdu*

³⁷ Počet delegátov je uvedený vo viacerých publikáciách, štúdiách, článkoch rôzne. Bieloruský historik E. Kolubovič tvrdí, že zjazdu sa zúčastnilo približne 1300 delegátov. J. Zaprudnik zase uvádza, že sa zjazdu zúčastnilo 1915 delegátov, z toho plným hlasovacím právom disponovalo 1167. Väčšina historikov, medzi nimi napríklad A. N. Reznik a V. A. Krutalevič a mnoho ďalších, vo svojich prácach uvádzajú 1872 delegátov, a toto číslo potvrdzujú aj archívne materiály.

³⁸ ВИШНЕВСКИЙ, А. Ф. – ДОВНАР, Т. И. *История государства и права Беларуси (1917 – 1996 гг.)*. Минск : МВД РБ, 1996, с. 10.

³⁹ Bieloruská sociálno-demokratická robotnícka strana bola sformovaná koncom októbra 1917 v Petrohrade. Strana odmietala program Bieloruskej socialistickej hromady. V apríli 1918 na jej základoch bola vytvorená bieloruská sekcia Ruskej komunistickej strany (boľševikov), čo fakticky znamenalo koniec strany ako samostatnej organizácie. In СУВАЛОВА, Е. И. – ПОМАЛЕЙКО, О. Л. *История общественных движений и политических партий: ответы на экзаменационные вопросы*. Минск : ТетраСистемс, 2009, с. 66 – 67.

bolševikov a tých, ktorí boli za sovietsku moc od samého počiatku, a samotný zjazd rozpustiť.⁴⁰

Rozpustením Prvého celobieloruského zjazdu bol poverený N. Krivošejna a špeciálne vyčlenený ozbrojený oddiel, ktorý 18. decembra 1917 o jednej hodine nadránom vtrhol do sály, kde sa konal zjazd. Delegáti zjazdu sa pred ozbrojenými vojakmi zabarikádovali a stihli ešte prijať rezolúciu, v ktorej sa hovorilo o zavedení republikového zriadenia Bieloruska a o zvolení štátneho mocenského orgánu – *Celobieloruskej rady roľníckych, vojenských a robotníckych poslancov*, ktorá mala riadiť krajinu až do zvolania bieloruského ústavodarného zhromaždenia. Rada, ktorú tvorilo 56 členov a ktorej predsedom sa stal I. JU. Liosik, prešla po rozohnaní Prvého celobieloruského zjazdu do ilegality. Rozohnanie zjazdu síce vyvolalo vlnu protestov v Minsku a iných veľkých mestách Bieloruska, ale k ozbrojenému povstaniu proti bolševickej moci nedošlo.⁴¹

Po rozohnaní Prvého celobieloruského zjazdu sa členovia Celobieloruskej rady roľníckych, vojenských a robotníckych poslancov zišli ešte raz tajne v ten istý deň v železničnom depe Libavo-Romenských železníc v Minsku. Na tajnom rokovaní bolo potvrdené, že výkonným orgánom zjazdu je Celobieloruská rada roľníckych, vojenských a robotníckych poslancov. V rámci nej bol na tomto tajnom rokovaní vytvorený aj užší poradný orgán, a to *Výkonný výbor Rady celobieloruského zjazdu*. Za predsedu výboru, ktorý tvorilo 17 členov, bol zvolený I. J. Voronko⁴².⁴³ K hlavným úlohám, ktoré si výbor stanovil, bolo prevzatie moci od bolševikov na bieloruskom území, boj za bieloruskú štátnosť, ako aj vyslanie delegácie na rokovania do Brestu, kde prebiehali rokovania medzi Nemeckom a sovietskym Ruskom.⁴⁴

Na tajnom stretnutí členov Celobieloruskej rady roľníckych, vojenských a robotníckych poslancov bolo prijaté aj vyhlásenie, v ktorom sa uvádzalo: že Prvý celobieloruský zjazd bol násilne rozohnaný; že výkonným orgánom zjazdu sa stala Celobieloruská rada roľníckych, vojenských a robotníckych poslancov, ktorá

⁴⁰ КРУТАЛЕВИЧ, В. А. *История Беларуси : становление национальной державности (1917 – 1922 гг.)*. Минск : Право и экономика, 1999, с. 26.

⁴¹ SAHANOVIČ, H. – ŠYBIEKA, Z. *Dějiny Běloruska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, s. 148.

⁴² I. J. VORONKO (1891 – 1952) – politik, žurnalista, publicista. Zúčastnil sa Prvého celobieloruského zjazdu, bol predsedom prvej vlády Bieloruskej národnej republiky a zároveň vykonával funkciu tajomníka zahraničných vecí. Od roku 1923 pôsobil v Spojených štátoch amerických. In КОХАНОВСКИЙ Александр Геннадьевич. *История Беларуси : полный курс : учебное пособие*. Минск : Юнипресс, 2010, с. 306.

⁴³ ГОЛУБОВИЧ, В. И. – БОХАН, Ю. М. *История Беларуси : в контексте мировых цивилизаций. Учебно-методическое пособие*. Минск : Экоперспектива, 2011, с. 219.

⁴⁴ РЕЗНИК, А. Н. *Первый Всебелорусский съезд : (декабрь 1917 года)*. Минск : Энциклопедикс, 2007, с. 12.

bola doplnená o poslancov roľníkov a iných skupín, ktoré boli delegované svojimi predstaviteľmi do tejto rady; že súčasťou rady zjazdu sa stala aj Ústredná bieloruská vojenská rada, ktorá podlieha Celobieloruskej rade roľníckych, vojenských a robotníckych poslancov; a že je potrebné čím skôr zvolať Druhý celobieloruský zjazd^{45, 46}

Neuznanie už existujúcich orgánov sovietskej moci – Výkonného výboru Sovietov robotníckych, vojenských a roľníckych poslancov Západnej oblasti a frontu a Sovietu ľudových komisárov Západnej oblasti a frontu, následné rozohnanie zjazdu a vytvorenie Výkonného výboru Rady Celobieloruského zjazdu jasne potvrdzovalo skutočnosť, že spolupráca medzi sovietskou mocou a bieloruským národným hnutím v roku 1917 nebola možná. Hektický koniec roka 1917 mal ale rozhodujúci dopad na ďalší politický vývoj Bieloruska, ktorý priniesol v nasledujúcich mesiacoch jednak ďalšie konfrontácie medzi predstaviteľmi bieloruského národného hnutia a boľševikmi, ale aj sformovanie prvého štátneho útvaru v dejinách Bieloruska – Bieloruskej národnej republiky⁴⁷ (marec 1918) či kreovanie Bieloruskej sovietskej socialistickej republiky⁴⁸ (január 1919).

⁴⁵ Druhý celobieloruský zjazd bol zvolaný až v období druhej svetovej vojny. Zjazd sa konal 27. júna 1944 a zúčastnili sa ňom predovšetkým predstavitelia tých politických strán a hnutí, ktorí aktívne spolupracovali s nemeckými okupačnými orgánmi.

⁴⁶ КУЗНЕЦОВ, И. Н. – МАЗЕЦ, В. Г. (сост.). *История Беларуси в документах и материалах*. Минск : Амалфея, 2000, с. 300.

⁴⁷ Blížšie o Bieloruskej národnej republike pozri napríklad: КРУТАЛЕВИЧ, В. А. *На путях самоопределения: БНР – БССР – РБ*. Минск : Право и экономика, 1995, 139 с.; КРУТАЛЕВИЧ, В. А. *История Беларуси : становление национальной державности (1917 – 1922 гг.)*. Минск : Право и экономика, 1999, 385 с.; РЕЗНИК, А. Н. *Первый Всебелорусский съезд : (декабрь 1917 года)*. Минск : Энциклопедикс, 2007, 84 с.; РЕЗНИК, А. Н. *К вопросу о государственности БНР, или Так была ли БНР государством?* Минск : УП Технопринт, 2002, 36 с.; ТИХОМИРОВ Александр Валентинович. *Проблемы белорусско-германских отношений в 1914 – 1922 гг.* In *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2002, № 4, с. 36 – 44.

⁴⁸ Blížšie o Bieloruskej sovietskej socialistickej republike pozri napríklad: GORBUNOV, T. S. *Sjednocení běloruského národa v jednotném sovětském socialistickém státě*. Praha : Slovanské nakladatelství, 1951. 318 s.; КРУТАЛЕВИЧ, В. А. *Рождение Белорусской Советской Республики : Провозглашение Республики, развертывание национально-государственного строительства : ноябрь 1918 – февраль 1919 г.* Минск : Наука и техника, 1979. 334 с.; КРИШТАПОВИЧ, Л. – ФИЛИППОВ, А. *БССР и Западная Белоруссия 1919 – 1939 гг.* Москва : Книжный мир, 2017. 192 с.; ТИХОМИРОВ, А. В. *Взаимоотношения БССР и РСФСР в 1919 – 1921 гг.: противоречивое партнерство*. In *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2003, № 3, с. 46 – 55.

K PROBLEMATIKE PÔSOBENIA POLITICKEJ EMIGRÁCIE Z RUSKA V KRAJINÁCH STREDNEJ EURÓPY V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ¹

Lubica HARBULOVÁ

HARBULOVÁ, Lubica. On the issue of political emigration from Russia in the Central European countries during the inter-war period. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2017, vol. 17, no. 2, p. 91 – 102.

The fall of House of Romanov in Russia in spring of 1917, takeover of power by Bolsheviks and civil war, together with suppression of anti Bolshevik centres of resistance and progression of Bolshevik power into whole Russian territory were the main factors which determined first wave of political emigration from Russia. The presence of Russia's emigrants in European countries in inter-war period was a factor which must solve a lot of states especially countries in Central Europe such as Poland, Czechoslovakia, Austria and Hungary. Russia's emigrant communities were formed in Central European countries in 1920's. Significant role in formation of these communities played their frequency and social structure (larger emigrant communities were presented in Poland and Czechoslovakia). The emigrants were internally differed according to their political competency. Substantial way in life of emigrants was their associational and cultural activities. According to these activities, Russian emigrants were generally known among the inhabitants of Central European countries in interwar period.

Key words: Russia, political emigration, history, 20th century.

Pád Romanovovcov v Rusku na jar 1917, nástup bolševikov k moci, následná občianska vojna, potlačenie protibolševických centier odporu a postupné rozšírenie moci bolševikov na celé teritórium Ruska – to boli faktory, ktoré determinovali vznik prvej vlny politickej emigrácie z Ruska. V dôsledku vnúropolitického vývoja opustilo v rokoch 1917 – 1920 krajinu 2 – 3 milióny jej obyvateľov. Išlo o masový exodus, ktorý na dlhé desaťročia ovplyvnil život tých, ktorí volili emigráciu. Politickí emigranti z Ruska hľadali útočisko v mnohých európskych i mimoeurópskych krajinách. Prítomnosť ruských emigrantov v krajine sa v medzivojnovom období stala faktorom, s ktorým sa museli vyrovnávať mnohé eu-

¹ Príspevok vznikol ako súčasť projektu VEGA č. 1/0672/16 – Život emigrácie z Ruska na území Protektorátu Čiech a Morava a v Slovenskej republike (1939 – 1945).

rópske štáty, krajiny strednej Európy – Poľsko, Československo, Rakúsko a Maďarsko – nevynímajúc.

Do regiónu strednej Európy sa emigranti z Ruska dostávali dvoma smermi. Časť emigrantov si vybrala západný smer – cez Ukrajinu a pobaltské štáty do Poľska, odkiaľ mnohí z nich po dlhšom alebo kratšom čase pokračovali v ceste do ďalších západoeurópskych miest, hlavne do Berlína. Exodus Rusov z Ruska kulminoval na jeseň 1920, keď padla posledná bašta bielogvardejcov, Krym. Evakuácia Krymu prebiehala 11. – 16. novembra 1920, kedy opustilo Rusko na 130 lodiach približne 150 000 vojenských a civilných osôb.² Ich cieľovou stanicou sa stal Istanbul, ktorý v rokoch 1920 – 1922 bol akousi „prestupnou stanicou“ emigrantov z Ruska. Z Istanbulu odchádzali emigranti predovšetkým do krajín strednej a juhovýchodnej Európy – do Kráľovstva Srbov Chorvátov a Slovincov, Bulharska, Rumunska, Maďarska, Rakúska a Československa. Početné skupiny emigrantov týmito krajinami len tranzitovali na ceste do západnej Európy, predovšetkým do Francúzska, no stovky z nich sa rozhodli ostať v stredoeurópskom regióne.

Vytváranie komunit emigrantov z Ruska v európskych krajinách ovplyvnili v rokoch 1921 – 1922 dva dôležité faktory. V roku 1921 sovietska vláda vyhlásila politickú amnestiu pre všetkých emigrantov z Ruska. Akciu pomáhala realizovať organizácia Zväz za navrátenie sa do vlasti (Sojuz vozvraščenija na rodinu), ktorá mala pobočky v jednotlivých emigrantských centrách v Európe. Malá časť emigrantov z rôznych objektívnych i subjektívnych dôvodov sa rozhodla túto možnosť využiť a vrátili sa do sovietskeho Ruska.³ Posledným faktorom, ktorý vplýval na formovanie emigrantských komunit, bolo rozhodnutie sovietskej vlády z jesene 1922, ktorým uväznila a následne vyhostila zo sovietskeho Ruska okolo 200 najvýznamnejších ruských vedcov, pedagógov, spisovateľov a predstaviteľov kultúry. Väčšina z nich bola nalodená a poslaná do cudziny loďami, ktoré vyplávali z Petrohradu a menšia časť z Odesy. Všetci museli podpísať vyhlásenie, že súhlasia s vyhostením a pod hrozbou trestu smrti sa do Ruska nesmeli vrátiť.⁴ Týmto aktom sa dokončilo formovanie medzivojnového Zahraničného Ruska.

Do roku 1924 sa podľa údajov Spoločnosti národov v jednotlivých krajinách strednej a juhovýchodnej Európy usadili takéto počty emigrantov z Ruska: Poľsko – 70 000, Československo – 27 000, Rakúsko – 3 500, Maďarsko – 2 600, Ru-

² NAZAROV, M. *Misija rusckoj emigracii*. Moskva 1994, s. 21.

³ Počas rokov 1921 – 1931, keď sa akcia realizovala, sa do sovietskeho Ruska/Sovietskeho zväzu vrátilo 181 432 ľudí. In PUŠKAREVA, N. L. *Voznikovenije i formirovanije rossijskoj diaspory zarubežom*. In *Otečestvennaja istorija*. 1996, č. 1, s. 65.

⁴ CHAMBERLAINOVÁ, L. *Parník filozofů. Lenin a vyhnání inteligence*. Praha 2008.

munsko – 80 000, Bulharsko – 34 500, Kráľovstvo Srbov Chorvátov a Slovincov – 48 500.⁵ V priebehu 20. rokov 20. storočia sa však tieto počty menili, čo bolo determinované rôznymi faktormi – vnútropolitická situácia v jednotlivých krajinách, postoj oficiálnych miest k emigrantom, postoj majoritného obyvateľstva, pracovné príležitosti, študijné možnosti i celkové sociálne podmienky, ktoré sa im ponúkali po usadení sa v tej ktorej krajine a nezanedbateľným faktorom bola aj častá migrácia, vlastná samotnej emigrantskej komunite. V dôsledku týchto faktorov sa počty emigrantov v jednotlivých európskych krajinách zvyšovali alebo znižovali, čo bolo pre emigrantské komunity symptomatické do polovice 20. rokov 20. storočia. V druhej polovici 20. rokov sa komunity emigrantov z Ruska v jednotlivých krajinách zastabilizovali, vyprofilovali a ich počty sa ustálili.⁶

Život emigrantov z Ruska v stredoeurópskych krajinách bol identicky so životom emigrantom v ostatnými krajinami v Európe. V prvých mesiacoch po príchode prioritnými pre nich bolo vyriešenie základných sociálnych potrieb – nájsť si bývanie a prácu. Ich situáciu v nových domovoch značne sťažovala neujasnenosť ich právneho postavenia. Sovietska vláda rozhodnutím z 15. 12. 1921 pozbavila občianstva všetkých utečencov, bývalých občanov Ruska, ktorí sa do 1. 6. 1922 neprihlásili o sovietske pasy. Týmto aktom sa z emigrantov stali nielen ľudia bez domova, ale aj ľudia bez štátnej príslušnosti, de facto postavení mimo zákon. Nemali platné pasy a bez dokladov boli odkázaní len na milosť či nemilosť jednotlivých krajín. V roku 1922 Spoločnosť národov prijala rozhodnutie o vydávaní špeciálnych dokumentov pre emigrantov. Od októbra 1923 a masovo od roku 1924 začala vydávať ruským emigrantom tzv. Nansenove pasy.⁷ Tento projekt mal stabilizovať právne postavenie tisícok ruských emigrantov v Európe, no v konečnom

⁵ NAZAROV, M. *Misija ruskoj emigracii*. Moskva 1994, s. 34.

⁶ Koncom 20. rokov 20. storočia sa počet emigrantov v stredoeurópskych krajinách ustálil. V Poľsku v roku 1926 ich počet ostával takmer nezmenený 68 000, no v roku 1928 vzrástol na 100 000. V Československu v roku 1926 počet emigrantov kulminoval a dosiahol 30 000 osôb, no v roku 1928 klesol na 24 000. V Rakúsku v roku 1926 sa počet upravil na 2 400, ale v roku 1928 stúpol na 2 500. V Maďarsku v roku 1926 žilo 5 300 emigrantov z Ruska, no v roku 1928 ich tu bolo už len 1200. V Rumunsku bolo v roku 1926 30 000, emigrantov, v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov 27 000 a v Bulharsku 26 000. In VEBER, V. – SLÁDEK, Z. – BUBENIKOVÁ, M. – HARBUĽOVÁ, E. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918 – 1945*. Praha 1996, s. 58.

⁷ Tzv. Nansenov pas bol špeciálnym dokumentom určeným pre ruských emigrantov, ktorý im mal umožniť žiť v zahraničí bez štátneho občianstva. Veľkú iniciatívu pri jeho schválení a zavedení vyvíjal nórsky polárny bádateľ Fritjof Nansen (1861 – 1930), komisár Spoločnosti národov pre záležitosti ruských utečencov a zakladateľ Ženevského výboru medzinárodného centra pre starostlivosť o ruských emigrantov.

dôsledku nebol riešením problému. Pasy nevyriešili otázky súvisiace so získaním pracovných povolení a nezabezpečili emigrantov ani sociálne. Právne postavenie emigrantov aj napriek snahe Spoločnosti národov ostávalo po celé medzivojnové obdobie nezmenné a záviselo od konkrétnych podmienok v jednotlivých krajinách.⁸

Podmienky pre život emigrantov v krajinách strednej Európy a ich právne postavenie – v Poľsku, v Československu, v Rakúsku, v Maďarsku – boli v mnohom identické, no mali aj svoje špecifiká. **Poľsko** pristúpilo k vypracovaniu pravidiel, ktoré mali definovať postoj oficiálnych miest, regulovať príchod emigrantov z Ruska a vymedziť ich právne postavenie až od júna 1921, keď na územie Poľska prišla najpočetnejšia skupina emigrantov z Ruska. Poľské ministerstvo vnútra 8. 6. 1921 rozposlalo všetkým vojvodstvám a komisárovi Varšavy nariadenie o situácii na hraniciach s Ruskom a požiadavky, ktoré majú voči emigrantom z Ruska a osobám, ktoré prišli do Poľska po 12. 10. 1920 uplatňovať.⁹ V roku 1922 vydali poľské oficiálne miesta nariadenie, ktoré povoľovalo emigrantom usádzať sa v oblastiach vzdialených najmenej 150 km od východných hraníc Poľska a zakazovalo im zotrvať v poľských pohraničných oblastiach. Konkrétne sa emigranti nemohli usadiť, napríklad v mestách bývalej Viľnskej gubernie, v Lvovskom, v Ternopoľskom a v Stanislavskom vojvodstve.¹⁰ Emigrantom prichádzajúcim do Poľska sa vydávali azylové alebo pobytové karty. Podľa nariadenia poľského ministerstva vnútra z 5. 12. 1922 utečenci z Ruska, ktorí prišli na územie Poľska po 12. 10. 1920 nelegálne a nedostali politický azyl, museli do 1. 3. 1923 Poľsko opustiť. Na prelome rokov 1922 – 1923 sa v Poľsku pripravoval zákon o právnom postavení cudzincov, podľa ktorého sa ruskí emigranti delili na tri skupiny: 1. Do prvej skupiny patrili Rusi žijúci v Poľsku ešte do prvej svetovej vojny. Tí mali nárok získať poľské pasy. 2. Druhú skupinu tvorili osoby, ktoré prišli do Poľska do 12. 10. 1920. Tí dostávali pobytové karty s platnosťou na jeden rok bez obmedzenia práva pobytu. 3. Do tretej skupiny boli zaradení utečenci, ktorí prišli do Poľska po roku 1920.

⁸ Zmenu v právnom postavení emigrantov z Ruska mala priniesť Konvencia o právnom štatúte ruských a arménskych utečencov, ktorá bola vypracovaná na konferencii v Ženeve v roku 1933. Do platnosti mohla vstúpiť až po ratifikácii všetkými zúčastnenými krajinami. Vstup Sovietskeho zväzu do Spoločnosti národov ovplyvnil postoj európskych krajín k ruským utečencom a konvencia nikdy nenadobudla platnosť. Právne postavenie ruských emigrantov de facto i de jure ostalo nevyriešené až do roku 1945.

⁹ TKACHĚV, S. Rossijskaja emigracija v mežvojennoj Polše. In *Emigracija rosyjska. Losy i idee*. Pod redakcja Romana Bäckera i Zbigniewa Karpusa. Łódź 2002, s. 196.

¹⁰ TKACHĚV, S. Rossijskaja emigracija v mežvojennoj Polše. In *Emigracija rosyjska. Losy i idee*. Pod redakcja Romana Bäckera i Zbigniewa Karpusa. Łódź 2002, s. 197.

Museli preukázať, že sú politickými utečencami a ich pobyt bol sprevádzaný rôznymi obmedzeniami.¹¹ Politický azyl dostávali bývalí bielogvardejskí vojaci a členovia antibolševických politických strán. V niektorých prípadoch si k udeleniu práva na pobyt vyžiadali poľské úrady aj stanovisko Ruského výboru vo Varšave, ktorý mal v kompetencii starostlivosť o emigrantov. Nansenovské pasy dávali poľské úrady emigrantom z Ruska do novembra 1929 len pri vycestovaní z krajiny a po roku 1929 ich začali dávať aj osobám, ktoré boli neurčenej štátnej príslušnosť. Tzv. Nansenové pasy tak začali platiť aj na území Poľska.

Do **Československa** prichádzali ruskí emigranti do roku 1921 ako občania cárskeho Ruska. Po vydaní dekrétu sovietskej vlády, ktorým boli všetci emigranti pozbavení občianstva a stali sa z nich utečenci bez práv, sa právne postavenie emigrantov z Ruska na území Československa začalo riešiť v súlade s projektom Ruskej pomocnej akcie, schválenej československou vládou v júni 1921. Všetci, ktorí prišli do Československa oficiálnou cestou, dostávali od ministerstva zahraničných vecí povolenie k pobytu na území republiky. Československá vláda so zavedením tzv. Nansenových pasov súhlasila, v roku 1923 však vyhlásila, že bude uznávať tieto dokumenty vydané inými štátmi, ale emigrantom žijúcim v Československu bude naďalej vydávať svoje pasy. Prevažná väčšina emigrantov tak žila v Československu na základe preukazov k pobytu a pri vycestovaní z republiky, podobne ako domáci obyvatelia, dostávali cestovné pasy s poznámkou, že ide o emigrantov. Ilegálne prichádzajúci emigranti, ktorých neboli veľké počty, žili v republike na tzv. Nansenové pasy, ak boli ich vlastníckmi, alebo spočiatku bez dokladov a postupne získali československé preukazy k pobytu. Od januára 1930, v súlade s postupom Spoločnosti národov, pristúpili československé úrady k vydávaniu tzv. Nansenových pasov s jednoročnou dobou platnosti. V praxi to znamenalo, že emigranti dostávali pasy s českým textom, na ktoré sa nalepovali Nansenovské kolky v hodnote 5 švajčiarskych frankov. Majitelia týchto pasov mali právo vycestovať z republiky a vrátiť sa, kým im nevypršala platnosť pasu. Takéto pasy boli však pre emigrantov žijúcich v Československu menej výhodne ako pôvodne cestovné pasy, ktoré im umožňovali v prípade núdze obrátiť sa o pomoc na československé vyslanectvo ako československým občanom a preto emigranti radšej ostávali pri pôvodných pasoch. Na právnom postavení ruských emigrantov v Československu sa ani po týchto zmenách dokladov v podstate nič nezmenilo

¹¹ TKAČEV, S. Rossijskaja emigracija v mežvojennoj Polše. In *Emigracja rosyjska. Losy i idee*. Pod redakcją Romana Bäckerera i Zbigniewa Karpusa. Łódź 2002, s. 195.

a emigranti, ktorí sa chceli usadiť v Československu natrvalo, sa snažili získať československé štátne občianstvo.¹²

Rakúsko začalo s vydávaním tzv. Nansenových pasov už od januára 1923. Pasy vydávali emigrantom policajné orgány vo Viedni, ale aj v jednotlivých rakúskych regiónoch. Spočiatku museli emigranti k žiadosti priložiť aj odporúčanie od Vrchného splnomocnenca komisára Spoločnosti národov pre záležitosti ruských utečencov so sídlom vo Viedni. Po niekoľkých mesiacoch však rakúske úrady vydávanie pasov začali centralizovať a eliminovali aj vplyv miestnych ruských emigrantských organizácií na tento proces. Vydávanie tzv. Nansenových pasov na území Rakúska bolo možné len so súhlasom vrchného policajného komisára vo Viedni. Všetky žiadosti o tzv. Nansenové pasy museli byť zaregistrované na policajnom komisariáte vo Viedni, bez ohľadu na to, či mali, alebo nemali odporúčanie od vrchného splnomocnenca alebo ruských emigrantských organizácií.

Právne postavenie emigrantov z Ruska sa v **Maďarsku** začalo riešiť v roku 1924, dovtedy žili emigranti na maďarskom území ako občania bez štátnej príslušnosti. Na rokovaní medzi zástupcom Maďarska grófom Ambrózom a predstaviteľom vrchného splnomocnenca komisára Spoločnosti národov pre záležitosti ruských utečencov so sídlom vo Viedni Henrim Raymondom v novembri 1924 sa dohodlo, že pomoc utečencom z Ruska na území Maďarska a ich právne postavenie sa bude realizovať podľa rakúskeho modelu. Maďarsko sa na týchto rokovaní zaviazalo garantovať utečencom všetky práva vyplývajúce z dokumentov Spoločnosti národov a medzinárodných dohôd, ale odmietlo garantovať poskytovanie materiálnej pomoci emigrantom z vlastných maďarských zdrojov s tým, že Maďarsko nemá na to podmienky.¹³ Súčasne bolo dohodnuté, že kontakty oficiálnych maďarských miest s emigrantmi a ich predstaviteľmi či organizáciami sa budú realizovať výlučne cez Henriho Raymonda. Vzhľadom na to, že sídlom splnomocnenca bola Viedeň, vytvoril Henri Raymond v Budapešti zo zástupcov ruských emigrantov v Maďarsku Výbor pre ruských utečencov. Výbor bol podriadený Raymondovi a v čase jeho neprítomnosti v Budapešti v oficiálnom styku s maďarskými úradmi zastupoval záujmy ruských emigrantov. Maďarské oficiálne miesta brali tento výbor a Henriho Raymonda ako jediných reprezentantov ruskej emigrantskej komunity v Maďarsku a v nasledujúcich rokoch to striktno dodržiavali. Pokusy bývalých reprezentantov cárskeho Ruska v Maďarsku, Piotra Volkonského alebo

¹² VEBER, V. – SLÁDEK, Z. – BUBENIKOVÁ, M. – HARBULOVÁ, L. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918 – 1945*. Praha 1996, s. 74.

¹³ CHALAS, I. *Russkaja belaja emigracija i Vengrija v načale 1920-ch godov*. In *Rossijskaja belaja emigracija v Vengrii (1920 – 1940-je gody)*. Moskva 2012, s. 29.

zástupcu Wrangela v Maďarsku grófa von Lampeho, aby naďalej zastupovali záujmy ruských emigrantov v Maďarsku kompetentné úrady, rázne odmietali s tým, že sú len súkromnými osobami bez štátneho občianstva a záujmy ruskej komunity reprezentuje na území Maďarska zástupca komisára Spoločnosti národov Henri Raymond a jeho výbor.¹⁴

V prvej polovici 20. rokov 20. storočia sa formovala aj sociálna štruktúra ruských emigrantských komunit, nachádzajúcich sa v krajinách strednej Európy. V Poľsku značnú časť emigrantov tvorili bývalí vojaci bielych armád, ale aj civilné obyvateľstvo, ktoré počas občianskej vojny individuálne a často aj ilegálne prekračovalo poľské východné hranice. Okrem nich tu boli ruskí vojnoví zajatci, internovaní v zajateckých táboroch počas prvej svetovej vojny, a Rusi, ktorí žili na poľskom teritóriu už pred prvou svetovou vojnou. V komunite pooktóbrových emigrantov z Ruska početnú skupinu v Poľsku tvorili ešte kozáci a exulanti z Kaukazu, hlavne Gruzínci, medzi ktorými dominovali politickí a vojenský predstavitelia.¹⁵

Ruská emigrácia v Československu sa skladala z civilných utečencov, ktorí sa dostali do emigrácie pod vplyvom vojenských akcií občianskej vojny, aktívnych účastníkov občianskej vojny, dobrovoľných politických emigrantov, ľudí vypovedaných zo sovietskeho Ruska násilne, bývalých vojnových zajatcov.¹⁶ Československo patrilo k tým krajinám, ktoré na svoje územie prijalo väčšie skupiny emigrantov cielene, vybrane, takže v sociálnej skladbe dominovali kozáci (roľníci, remeselníci), vojaci (mladších vekových kategórií, ktorí dostali povolenie k pobytu za účelom štúdia na miestnych alebo ruských stredných a vysokých školách) a inteligencia (vedecká, umelecká, technická, vysokoškolskí učitelia, lekári).

V komunite emigrantov z Ruska usadených v Rakúsku boli zastúpení vojaci a inteligencia. V Maďarsku sa na začiatku 20. rokov 20. storočia usadila vojenská emigrácia, predovšetkým generalita a dôstojníci. Zastúpenie tu mala aj ruská aristokracia, reprezentovaná niektorými členmi významných ruských kniežacích a grófskych rodín (Golicynovci, Obolenski, Volkonskí) a tiež potomkovia významných rodov pobaltských Nemcov. Na maďarskom vidieku sa usadili kozáci.¹⁷

¹⁴ CHALAS, I. Russkaja belaja emigracija i Vengrija v načale 1920-ch godov. In *Rossijskaja belaja emigracija v Vengrii (1920 – 1940-je gody)*. Moskva 2012, s. 29.

¹⁵ Bližšie o emigrantoch z Kaukazu pozri: MATERSKI, W. Emigranci z Kaukazu w Polsce w okresie miedzywojennym. In *Emigracja rosyjska. Losy i idee*. Pod redakcja Romana Bäckera i Zbigniewa Karpusa. Łódź 2002, s. 361 – 371.

¹⁶ *Československá pomoc ruské a ukrajinské emigraci*. Praha 1924, s. 3.

¹⁷ STYKALIN, A. S. Rossijskaja belaja emigracija v mežvojennoj Vengrii. Problemy izučeniija. In *Rossijskaja belaja emigracija v Vengrii (1920 – 1940-je gody)*. Moskva 2012, s. 7.

Do emigrácie si emigranti z Ruska priniesli so sebou nielen svoje politické presvedčenie, ale aj vzájomnú nevraživosť a spory. Politická príslušnosť, zmýšľanie alebo sympatie s niektorým z politických smerov sa stali výrazným diferenciacným aspektom emigrantských komunít vo všetkých európskych krajinách. Dôležitým aspektom bol aj postoj k politickým aktivitám emigrantov domácich vlád, jednotlivých politikov alebo politických strán tých krajín, v ktorých emigranti žili a vyvíjali svoju činnosť.

Medzi ruskou emigrantskou komunitou v Poľsku boli najpočetnejšie zastúpení prívrženci monarchistických smerov. Monarchisti hlásali obnovenie veľkého jednotného Ruska, čo bolo pre Poľsko neprijateľné. Naopak, kozáci hoci neboli v princípe proti obnoveniu cárskeho Ruska, za svoj cieľ si kládli vytvorenie samostatného štátu pod názvom Kazakija. Cieľom kozákov bolo zjednotiť všetkých kozákov nie na straníckom, ale štátnom princípe. Tento cieľ kozákov a jeho rozšírenie medzi ruskými emigrantmi podporovali aj poľské orgány a aj samotný Jozef Pilsudski, pretože to znamenalo de facto zničenie bolševického Ruska. Kozákom sa tak, na rozdiel od monarchistov, po nástupe Pilsudského k moci dostávalo osobitnej podpory.¹⁸

Ruská emigrácia žijúca v Československu sa hlásila k trom politickým smerom: monarchistom (40 %), socialistom (11 %) a demokratom (asi 10 % z celkového počtu emigrantov).¹⁹ Stúpenci monarchistického smeru sa v Československu delili na monarchistov – legitimistov (stúpcov dynastie Romanovcov) a pravicových kadetov (ideových stúpcov konštitučnej monarchie). Hoci bol monarchistický politický smer najpočetnejší, jeho členovia sa nedokázali dohodnúť na spoločnom programe a spájala ich len snaha o zrušenie bolševizmu. Prívrženci demokratického smeru (kozáci, študenti) vystupovali za ustanovenie republikánskeho zriadenia v Rusku a za zachovanie kozáckej nezávislosti. Socialistický smer reprezentovali v radoch ruskej emigrácie eseri a menševici. V Československu existovala najpriaznivejšia pôda práve pre eserskú emigráciu, pretože eserské hnutie bolo považované aj československým prezidentom T. G. Masarykom za perspektívny smer, ktorý spolu s demokratickými organizáciami bude po páde bolševizmu oporou budúceho demokratického Ruska.²⁰

¹⁸ TKACHEV, S. Rossijskaja emigracija v mežvojennoj Polše. In *Emigracja rosyjska. Losy i idee*. Pod redakcja Romana Bäckera i Zbigniewa Karpusa. Łódź 2002, s. 243 – 244.

¹⁹ MAGEROVSKIJ, L. Ruská emigrace. In *Ročenka Československé republiky*. Praha 1928, s. 364 – 367.

²⁰ TEJCHMANOVÁ, S. *Politická činnosť ruskej emigrácie v Československu v letech 1920 – 1939*. Slovanský přehled. 1991, č. 4, s. 281 – 283.

Divergentný postoj v porovnaní s ruskou emigrantskou komunitou v Československu zaujímali ruskí emigranti usadení v Maďarsku. Budapešť si v ruskom emigrantskom svete získala prívlastok monarchistického centra, čo vyplývalo aj zo sociálnej skladby emigrantskej komunity. V podstatne menšej miere boli v maďarskom prostredí zastúpení prívrženci liberálnych smerov. Bielogvardejskí dôstojníci sa netajili obdivom k Horthyho režimu i k spôsobu, s akým sa vysporiadal s potlačením ľavicových síl v Maďarsku.²¹ Spočiatku maďarské oficiálne miesta boli naklonené práve tej časti ruskej emigrácie, ktorá patrila k monarchistom, a k liberálom sa správali s nedôverou. Od roku 1922, keď v maďarskej zahraničnej politike prevládol pragmatický postoj k sovietskemu Rusku, Horthy zmenil svoj postoj k ruským monarchistom v krajine a v jeho postoji k nim prevládla tradičná zdržanlivosť a nedôvera. Zmenu postoja maďarských najvyšších politických miest k ruskej emigrantskej komunite ako celku spôsobili aj ďalšie faktory: emigranti z Ruska žijúci v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov podporovali teritoriálne záujmy kráľovstva voči Maďarom a ruskí emigranti – monarchisti žijúci v Maďarsku podporovali tú časť maďarskej aristokracie, ktorá vystupovala za reštauráciu Habsburgovcov. Horthymu tieto aktivity emigrantov v teritoriálnych otázkach i otvorená podpora reštaurácie Habsburgovcov nevyhovovali, pretože mohli spôsobiť nárast protimaďarských nálad v okolitých krajinách a ovplyvniť aj zahraničnopolitické pozície Maďarska. Horthy preto podporu monarchistov v Maďarsku rázne ukončil. Ruská emigrácia v Maďarsku tak stratila dôveru najvyšších politických miest, čo sa prejavilo na ich vzťahu k emigrantskej komunite aj v nasledujúcich rokoch.²²

Dôležitým rozmerom života ruských emigrantských komunít v krajinách strednej Európy sa stala ich ich spolková a kultúrna činnosť. Po usadení sa emigrantov v jednotlivých krajinách dochádzalo k formovaniu ich spoločných organizácií a spolkov, ktoré sa vo svojich aktivitách zameriavali na sociálne a kultúrne aspekty. Pred majoritným obyvateľstvom sa komunity prezentovali predovšetkým kultúrnymi aktivitami.

Ústrednou organizáciou, ktorá zjednocovala emigrantov z Ruska na území Poľska, bolo združenie s názvom Russkoje narodnoje objedinenije, ktoré vzniklo v roku 1926 z iniciatívy N. Serebrjannikova. Okrem tohto spolku vytvorili emig-

²¹ Bližšie o pripravovaných kontaktoch pozri: KOLONIARI, A. Nesostajavšajasja belaja os'. K voprosu problematiki vozmožnosti sotrudničestva russkoj emigracii s Vengrijej. In *Rossijskaja belaja emigracija v Vengrii (1920 – 1940-je gody)*. Moskva 2012, s. 34 – 82.

²² STYKALIN, A. S. Rossijskaja belaja emigracija v mežvojennoj Vengrii. Problemy izučeniija. In *Rossijskaja belaja emigracija v Vengrii (1920 – 1940-je gody)*. Moskva 2012, s. 12 – 13.

ranti takmer vo všetkých poľských mestách, kde žili početnejšie ruské komunity, napríklad Gdansk,²³ ďalšie kultúrne spolky a podporné združenia. Dôležitým pre život emigrantov boli aj edukačné otázky. Deti emigrantov získavali vzdelávanie v ruskom jazyku na Gymnázium Golubovského vo Varšave a na niekoľkých stredných súkromných školách, ktoré vznikli napríklad v Rovne a v Lucku pri ruských podporných spolkoch. V tých poľských mestách, kde emigranti nemali možnosť vzdelávať sa v ruskom jazyku, navštevovali poľské stredné školy a gymnázia. Ruskí emigranti v Poľsku vydávali aj vlastné periodiká, o vydávanie ktorých sa najviac pričínili Zväz ruských novinárov a spisovateľov, založený v roku 1925. Z ruských periodík, vydávaných v Poľsku, možno spomenúť varšavské noviny: Svaboda, Za svabodu, Naše vremja, Voskresnoje čtenije, ku ktorým v polovici 30. rokov 20. storočia pribudol kozácky časopis Kazač'ja voľa.²⁴

Ústredné postavenie v kultúrnych a edukačných aktivitách ruských emigrantov v strednej Európe patrilo medzivojnovému Československu. Praha sa spolu s Berlínom a Parížom radila k hlavným centráam ruského emigrantského sveta v medzivojnovej Európe. Ústrednou emigrantskou organizáciou, ktorá zabezpečovala základné materiálne a sociálne potreby emigrantov po ich príchode do Československa, bol Zemgor (Objedinenije rossijskich zemskich i gorodskich dejatelej v Českoslovsckoj respublike). Dotácie československej vlády v rámci programu Ruská pomocná akcia boli prioritne určené na podporu vzdelávania emigrantov, ich kultúrnej a spolkovej činnosti. Centrom aktivít ruských emigrantov sa stala Praha, kde sa usadila kreatívna špička ruskej emigrácie. Od roku 1922 začali v Prahe vznikať prvé ruské školské inštitúcie (Russkaja reformnaja realnaja gymnázia, Russkij juridičeskij fakul'tet, Russkij narodnyj universitet) a postupne tu bola vytvorená sieť ruských škôl (od materských škôl cez stredné školy, gymnázia až po vysoké školy), ktoré ponúkali vzdelanie ruským študentom. Pedagogické zbory ruských škôl tvorili poprední ruskí pedagógovia a vedci, ktorí pôsobili nielen na ruských školách, ale aj v českých a v slovenských vzdelávacích inštitúciách. Okrem vzdelávacích ustanovizní vznikol v Prahe celý rad vedeckých organizácií, inštitúcií a ústavov, ktoré umožnili mnohým ruským vedcom pokračovať vo vedeckej práci aj v podmienkach emigrácie. Systém vedeckých inštitúcií dopĺňala rozsiahla vydavateľská činnosť. Najvýznamnejším ruským vydavateľstvom v Pra-

²³ Bližšie pozri: ROMANOV, A. Emigracija rosyjska w Wolnym Mieście Gdańsku (1920 – 1939). In *Emigracja rosyjska. Losy i idee*. Pod redakcją Romana Bäckera i Zbigniewa Karpusa. Łódź 2002, s. 329 – 360.

²⁴ Podrobnejšie pozri: TKAČEV, S. Rossijskaja emigracija v mežvojennoj Poľše. In *Emigracja rosyjska. Losy i idee*. Pod redakcją Romana Bäckera i Zbigniewa Karpusa. Łódź 2002, s. 229 – 235.

he bolo Plamja, založené v roku 1926. Dôležitým rozmerom vydavateľských aktivít bolo vydávanie ruských periodík. V rokoch 1920 – 1940 vychádzalo v Prahe okolo 100 ruských časopiseckých titulov a asi 20 novinových titulov. Rozsiahle spoločensko-kultúrne aktivity ruskej emigrantskej komunity v Československu viedli k vytvoreniu rôznych spolkov a zväzov kultúrneho, odborného a podporného charakteru. Kultúrny život emigrantov Prahy, ale aj v ďalších českých a slovenských mestách, kde žili ruskí emigranti, dotvárali početné spoločenské podujatia, koncerty, plesy, oslavy tradičných ruských sviatkov (Russkaja jolka) a od roku 1925 každoročne organizovaný Deň ruskej kultúry.²⁵

V Maďarsku ústrednou organizáciou, ktorej úlohou bola starostlivosť o emigrantov z Ruska, bola budapeštianska pobočka Vrchného splnomocnenca komissára Spoločnosti národov pre záležitosti ruských utečencov so sídlom vo Viedni. Početnejšie komunity ruských emigrantov žili v Budapešti a v Pécsi. Hoci emigrantská komunita v Maďarsku bola oveľa menšia ako v Československu alebo v Poľsku, emigranti sa aj tu usilovali zabezpečiť svojim deťom vzdelávanie v ruskom jazyku. Základné vzdelanie v rodnom jazyku mohli získať deti emigrantov v Ruskej škole v Budapešti a v Ruskej škole v Pécsi. Stredné ruské školy v Maďarsku neboli a preto emigranti, ak chceli dať deťom stredoškolské vzdelanie, posielali ich študovať na ruské stredné školy do Bulharska alebo do Juhoslávie. V mestách, kde boli početnejšie komunity, rozvinuli emigranti aj spolkovú činnosť. S cieľom koordinácie činnosti ruských organizácií a vzájomnej pomoci emigrantom bol vytvorený Výbor ruských organizácií, v ktorom boli predsedovia jednotlivých ruských emigrantských organizácií a predstavitelia ruskej pravoslávnej cirkvi. Predsedom výboru sa stal jeromonach Sergij (Musin-Puškin). Spolok mal humanitárny, sociálny a podporný charakter. Ruské periodiká v Maďarsku nevychádzali, ale medzi emigrantmi sa distribuovali tie, ktoré vychádzali v Nemecku a v Juhoslávii. Kultúrny život ruskej komunity v Maďarsku bol v mnohom identický so životom emigrantov v ostatných stredoeurópskych krajinách a jeho neoddeliteľnou súčasťou boli aj oslavy tradičných ruských sviatkov. Nepochybne veľkou udalosťou pre celú ruskú emigrantskú komunitu v Maďarsku boli koncerty Rachmaninova a Šalapina pri ich návštevách Budapešti.²⁶

²⁵ O živote ruských emigrantov v Československu pozri napríklad: TEJCHMANOVÁ, S. *Rusko v Československu. Bída emigrace v ČSR 1917 – 1939*. Praha 1993; SERAPIONOVÁ, L. P. *Rossijskaja migracija v Československej republike (20-je gody)*. Moksva 1995; VEBER, V. – SLÁDEK, Z. – BUBENIKOVÁ, M. – HARBULOVA, L. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918 – 1945*. Praha 1996; SAVICKÝ, I. *Češi v Rusku a Rusové v Čechách*. Praha 1999.

²⁶ LUKJANOV, F. E. Šalapin v Budapešte. Po sledam odnovo avtografa pevca. In *Rossijskaja belaja migracija v Vengrii (1920 – 1940-je gody)*. Moskva 2012, s. 178 – 189; LUKJANOV, F. E.

Emigranti z Ruska, ktorí sa v medzivojnovom období usadli v krajinách strednej Európy – Poľsku, Československu, Rakúsku, Maďarsku – predstavovali v tomto regióne predovšetkým sociálny a kultúrny fenomén. Ich politické aktivity a plány, ktoré časom nadobudli anachronický charakter, neboli späté s prenikaním Ruska do tejto oblasti, ale s porážkou bolševizmu vo vlastnej krajine. Po celý čas pobytu v cudzine ostávali príslušníci prvej vlny politickej emigrácie v svojom zmýšľaní verní proruskej a protibolševickej orientácii. V stredoeurópskom prostredí, napriek jeho multietnicite a multikonfesionalite, predstavovali emigranti z Ruska inorodý prvok, ktorý oficiálne miesta pravidelne monitorovali. Napriek počiatočným slovanským či rusofilským sympatiám si majoritné obyvateľstvo len ťažko nachádzalo cestu k ruským emigrantom. Kultúrne aktivity ruských komunít boli síce majoritnou časťou spoločnosti vítané, no častokrát boli dôležitejšie pre samotných emigrantov ako pre ostatných obyvateľov. V konečnom dôsledku paradoxne všetky kultúrne aktivity, oslavy, koncerty, plesy, ale aj vydavateľské počiny posilňovali reminiscencie na staré Rusko a ešte viac prehľbovali uzavretosť ruských emigrantských komunít. Túto cudzorodosť a uzavretosť ruských emigrantských komunít sa podarilo prekonať až postupnými asimilačnými procesmi a definitívne až v ďalších generáciách potomkov emigrantov z Ruska.

Budapeštskij koncert Sergeja Rachmaninova. In *Rossijskaja belaja emigracija v Vengrii (1920 – 1940-je gody)*. Moskva 2012, s. 189 – 194.

ŠTÚDIE
ARTICLES

PREŠOVSKÉ POĽNOHOSPODÁRSTVO V 17. STOROČÍ

Peter KÓNYA

KÓNYA, Peter. The agriculture of Prešov in 17th century. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2017, vol. 17, no. 2, p. 105 – 121.

The agriculture played very significant role in economical life of bigger cities. Farming became an additional work of inhabitants of the city and half of them undertook it. Prešov was not exception in this way. The production was provided on private farms or courts owned by city. Gardens or fields owned almost half of the house owners. The city possessed a lot of vassal villages where agricultural production was realised. Particular sphere was cultivation of grapevine and production of wine which was realised in vineyards owned by the city.

Key words: Prešov, history, 17th century, agriculture.

Predstava o slobodných kráľovských mestách v historickom povedomí nielen odbornej verejnosti zahŕňa ich chápanie ako centier obchodu a remeselnej výroby, pričom pre iné odvetvia hospodárstva v nej už neostáva veľa miesta. Týka sa to najmä poľnohospodárstva, ktoré je tradične spojené s feudálnym vidiekom a ako ekonomická aktivita doménou poddanských dedín, príp. zemepanských miest a mestečiek. Historická realita bola však iná a poľnohospodárstvo malo významné miesto v ekonomickej štruktúre všetkých uhorských slobodných kráľovských miest v ranom novoveku a zamestnávalo, aj keď nie výlučne, väčšinu ich obyvateľov. Rovnako tomu bolo aj v Prešove, ktorý podľa najnovších výskumov zaujal v 17. storočí prvú priečku v rebríčku hornouhorských slobodných kráľovských miest.

Poľnohospodárstvo nebolo síce v 17. storočí hlavným hospodárskym odvetvím Prešova, ani dominantným zamestnaním jeho obyvateľov, malo však významnú úlohu v hospodárskom živote mesta. Bolo síce iba doplnkovým zamestnaním mešťanov, nejakým spôsobom sa však na ňom zúčastňovala viac ako polovica obyvateľov. Poľnohospodárska výroba v Prešove v 17. storočí sa uskutočňovala v dvoch formách: na súkromných hospodárstvach (poliach, záhradách, vinohradoch) mešťanov a na mestských majetkoch: prímestských majeroch, v mestských poddanských dedinách a na mestských vinohradoch v Tokajskom Podhorí.

Poľnohospodárska výroba v rézii prešovských mešťanov sa realizovala na poliach a záhradách na predmestiach, v chotári mesta a v chotároch okolitých obcí. Z okolitých dedín mali Prešovčania poľnohospodársku pôdu najmä v troch chotárných častiach: v susedstve chotárov Fintíc, Solivaru a Malého Šariša. Jednotliví

mešťania vlastnili rôzne výmery polí, s rozlohou od jedného až do 91 jutár, spravidla však menej ako 10 jutár. Takúto pôdu malo v roku 1619 v držbe asi 40 % prešovských majiteľov domov, a to rovnako vo vnútornom meste (39,7 %), ako i na predmestiach (38,7 %).¹ Pritom najväčší podiel vlastníkov pôdy bol medzi obyvateľmi, obývajúcimi námestie, kde boli sústredení bohatší mešťania, investujúci aj do pozemkového vlastníctva, a najnižšie zastúpenie mali medzi mešťanmi ostatných častí vnútorného mesta, obývanými najmä remeselníkmi, ktorí sa zrejme poľnohospodárstvu v okolí mesta nevenovali. Polia v roku 1619 vlastnilo 235 obyvateľov Prešova, pričom ich obrábanie predstavovalo pre nich doplnkové zamestnanie.² Niektorí z nich, najmä na väčších hospodárstvach, vlastnili aj hospodárske zvieratá, ako hovädzí dobytok a svine. Ďalší dobytok mali mešťania ustajnený priamo vo dvorových traktoch svojich domov vrátane námestia. Popri sviniach a azda aj kravách, bežne prítomných i v domoch remeselníkov bez poľnohospodárskej pôdy, vlastnili najmä obchodníci takisto kone, potrebné na prepravu tovarov.

Počet skutočných majerov z takmer 240 hospodárstiev Prešovčanov však iste nepresahoval desať. Nepriamo to môžu dokumentovať údaje o sýpkach, v ktorých uskladňovali úrodu. V roku 1619 malo vlastné sýpky iba deväť obyvateľov mesta, z ktorých ôsmi bývali vo vnútornom meste.³

Ďalšími poľnohospodárskymi plochami prešovských mešťanov boli predmestské záhrady. Je zaujímavé, že medzi 225 majiteľmi záhrad bolo viac ako 40 % obyvateľov vnútorného mesta a iba necelých 23 % obyvateľov predmestí. Predmestské záhrady malo pritom skoro až 60 % mešťanov, bývajúcich na námestí. Uvádzaných 225 mešťanov vlastnilo celkovo 342 záhrad, pričom 83 mešťanov s viac ako jednou záhradou bývalo najmä na námestí a na Slovenskej ulici.⁴ Znamená to, že záhrady, podobne ako polia, mali v držbe najmä majetnejší mešťania, predstavovali však výlučne doplnkový zdroj ich obživy. Na predmestských záhradách pestovali Prešovčania kapustu, mrkvu, repu a cibuľu. Okrem nich vlastnilo 68 mešťanov, bývajúcich takmer výlučne vo vnútornom meste, kapustné polia, kde pestovali bielu alebo červenú kapustu.⁵

Málo zastúpenou a v Prešove pomerne kurióznou formou vlastníctva poľnohospodárskej pôdy boli vinohrady. Vlastnili ich najmä bohatší mešťania, často veľkoobchodníci ako jeden zo spôsobov investície kapitálu. Tieto meštianske vinohrady sa nachádzali pritom na dvoch miestach: v chotári mesta a v Tokaj-

¹ MAREČKOVÁ, M. *Společenská struktura Prešova v 17. století*. Brno 1984, s. 38 – 39.

² MAREČKOVÁ, M. *Společenská struktura...*, s. 39.

³ MAREČKOVÁ, M. *Společenská struktura...*, s. 39.

⁴ MAREČKOVÁ, M. *Společenská struktura...*, s. 39 – 40.

⁵ MAREČKOVÁ, M. *Společenská struktura...*, s. 40.

skom Podhorí. Priamo v chotári mesta malo svoje vinice päť mešťanov, z ktorých štyria bývali na námestí. Tieto vinohrady sa iste nachádzali na južných svahoch kopcov na západnej strane Torysy južne od mesta,⁶ približne na mieste dnešnej Willetz-hôrky a chotára Hanisky, kde boli pre pestovanie viniča iste najlepšie podmienky. Okrem súkromných viníc mešťanov sa na tomto mieste po celé 17. storočie rozprestierali mestské vinohrady, väčšina ktorých akiste patrila mestu. Nie je známe, aké sorty hrozna sa v chotári Prešova pestovali, ani to, aké víno z nich Prešovčania dokázali dorobiť. Zrejme však išlo o vína slabšej kvality, ktoré sa skonsumovali priamo v domácnostiach ich producentov.

Podstatne väčší význam pre svojich majiteľov aj pre mestské hospodárstvo malo vlastníctvo vinohradov v chotároch vinohradníckych mestečiek v Tokajskom Podhorí. Nie je známe, aký rozsah malo toto vlastníctvo, dochovali sa o ňom iba nepriame a fragmentárne správy. Je však pravdepodobné, že tieto vinice mali v držbe viacerí poprední prešovskí obchodníci, samozrejme, popri tých, ktorí sa venovali práve obchodu s vínom. Tokajské vinice sa objavujú v niektorých dobových záznamoch o mešťanoch, popri testamentoch a odkazoch napr. aj ako konfiškáty v písomnostiach Prešovského krvavého súdu z r. 1687. Žigmund Zimmermann vlastnil vinohrady v chotári mestečka Tarcal v cene niekoľko tisíc (8 000) zlatých a jeho svokor zeman Andrej Keczer, disponujúci domom na prešovskom námestí, vlastnil viaceré vinice v Tályi (v hodnote 3 000 zlatých), Tolcsve a Szerencsi (v hodnote 4 000 zlatých).⁷ V súpise pozostalosti po prešovskom richtárovi Adamovi Turóczym z roku 1707 sa nachádzalo aj päť menších vinohradov v chotári Tálye.⁸

Mešťania, venujúci sa poľnohospodárstvu, sa zaoberali takisto chovom domácich zvierat. Bohatší mešťania, vlastníci predmestské majere, mali svoj veľký aj malý dobytok sústredený priamo na nich, ostatní mešťania chovali svoje zvieratá v meste, vo dvorových traktoch svojich domov. Na námestí a ďalších uliciach mesta tak mali ustajnené nielen svine, ale rovnako kravy, voly či kone. Za ich držanie v meste museli odvádzať isté, pomerne nízke poplatky. Cenzus za svine z celého mesta činil v roku 1612 iba 3 zlaté a 67 denárov.⁹ Samozrejme, prítomnosť dobytka v meste, tiesnenom medzi hradbami, predstavovalo permanentné riziko vypuknutia a najmä rýchleho šírenia nákazlivých chorôb. Niektorí mešťania chovali

⁶ Eigentliche Relation der in Ober Ungarn liegenden Statt Eperies, so von Ihro Excell. Herrn General Valentin Graffen von Schultz den 20 Julii 1685 belägert und den 19 Septembr. Darauf Abends ungefehr gegen 7. Uhr worden. Wien 1685, s. 6.

⁷ MNL MOL Budapest. Szepesi Kamarai Levéltár. E 706: Libri bonorum fiscalum.

⁸ TÓTH, S. Sáros vármegye monografiája III. Budapest 1912, s. 376 – 378.

⁹ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7179: Mestské účty 1612.

včely, za ktoré museli takisto odvádzať poplatky mestu. Tie v roku 1612 činili iba 12 denárov.¹⁰

Na rozdiel od obchodu a remeselnej výroby, v prešovskom poľnohospodárstve malo neporovnateľne väčší význam hospodárenie v réžii samotného mesta. To prebiehalo takisto vo dvoch formách: na majeroch v bezprostrednom okolí mesta a na mestských majetkoch vo vzdialenejších obciach. Samozrejme, podstatne väčší objem poľnohospodárskej výroby sa realizoval na pôde mimo extravilánu mesta, a to v poddanských obciach, ich majeroch a tokajských vinohradoch. Základom prešovského poľnohospodárstva bola držba poddanských obcí, veľkostatkov a usadlostí v ďalších dedinách.

Vlastníctvo celých obcí alebo ich častí s poddanskými usadlosťami a majermi slobodnými kráľovskými mestami bolo v ranom novoveku samozrejmosťou. Mestá tak na jednej strane zhodnocovali majetok získaný z obchodu, na strane druhej sa snažili zabezpečiť udržanie ekonomickej prosperity a úrovne príjmov v obdobiach poklesu objemu obchodného podnikania.¹¹ Takmer každé slobodné kráľovské mesto v Uhorsku bolo väčším či menším zemepánom niekoľkých obcí vo svojom širšom okolí. Platilo to tak pre veľké Košice, ako aj malý Sabinov. Úplne najväčším vlastníkom dedín bol však popri Košiciach Bardejov, ktorého majetok v polovici 17. storočia predstavovalo štrnásť celých poddanských obcí. Sabinov či Košice vlastnili popri dedinách aj rozsiahle lesy. Už na prvý pohľad je zaujímavý vývin tohto vlastníctva v Prešove, ktorý sa ešte v predchádzajúcom storočí snažil o rozšírenie svojho feudálneho majetku, kvôli čomu sa dostal do krvavých sporov s viacerými okolitými šľachticmi. Najneskôr však od konca 16. storočia sa však začne toto pozemkové vlastníctvo mesta zmenšovať a čoskoro sa stane jedným z najmenších medzi slobodnými kráľovskými mestami. Napokon mu ostanú iba dve celé poddanské dediny, ktoré neskôr daruje novozaloženému Kolégiu hornouhorských stavov. Dôvodom tejto dlhodobej stratégie mesta bola orientácia na výnosný obchod s vínom. Príjmy z poľnohospodárstva a ešte menej z dávok poddaných sa v žiadnom prípade nemohli vyrovnáť výnosom z obchodu s vínom. Preto sa mesto usilovalo zbaviť najmä menej výnosných a roztrúsených majetkov, pričom stále viac investovalo do zabezpečenia obchodu s vínom a svojho vínneho hospodárstva. Nakupovalo nielen nové vinohrady v Tokajskom Podhorí, no takisto víno i hrozno a rozširovalo svoje vinárstva.

¹⁰ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7179: Mestské účty 1612.

¹¹ Ten mohol nastať v dôsledku vojnových udalostí, keď boje a pohyby vojsk prerušili a paralyzovali obchodné cesty, alebo poklesu či dokonca zániku dopytu trhu po niektorých tovaroch, zvlášť pri jednostranne orientovanom exporte. To sa stalo v prípade Bardejova, vyvážajúceho na sklonku stredoveku do Poľska bielené plátno, ktorý po strate dopytu aspoň čiastočne kompenzoval stratené príjmy poľnohospodárskou produkciou.

Kým v 16. storočí patrilo Prešovu 184 poddanských sedliackych usadlostí v tridsiatich obciach v Šarišskej stolici,¹² na konci prvej tretiny nasledujúceho storočia disponovalo mesto iba zlomkom z tohto majetku. Už od roku 1615 sa však v účtovných písomnostiach mesta uvádzali iba majetky v dedinách Kojatice, Chmiňany, Kuková, Lúčka, Želmanovce a Dukovce.¹³

Približne ten istý pozemkový majetok registroval takisto súpis mestských majetkov z roku 1629. Podľa neho vlastnil Prešov dve celé poddanské obce a usadlosti v ďalších troch dedinách. Poslednými celými prešovskými dedinami boli vtedy už iba Kojatice a Chmiňany a ďalšie majetky boli súčasťou veľkostatku s centrom v Kukovej: v samotnej Kukovej, Lúčke, Želmanovciach a Dukovciach.¹⁴ Mestu v tom období patrila aj samota Cemjata so zvyškami stredovekej obce, poľami, lúkami a veľkým lesným hospodárstvom.¹⁵ Ďalšie majetky, nachádzajúce sa v chotári iných obcí, tvorili najneskôr na sklonku prvej tretiny 17. storočia základinu špitála. Špitálu patrila celá obec Gregorovce a viacero polí v chotároch Malého Šariša, Šalgovíka, Fintíc a Solivaru, ako aj v extraviláne mesta.¹⁶

Na konci 20. rokov 17. storočia sa tak mestské hospodárstvo nachádzalo v obciach Kojatice, Chmiňany, Kuková, Lúčka, Želmanovce a Dukovce. Časť príjmov mesta z týchto dedín predstavoval tzv. cenzus, ktorý odvádzalo dvanásť (celých) sedliackych hospodárstiev z Kojatic vo výške 1 zlatý a 66 denárov a sedem (celých) sedliackych usadlostí z Chminian v sume 1 zlatý.¹⁷ Tri celé sedliacke usadlosti v Kukovej odvádzali cenzus po 50 denárov a jedna polovičná 25 denárov, tri celé sedliacke usadlosti v Lúčke po 72 denárov a jedna polovičná 36 denárov, celá sedliacka usadlosť v Želmanovciach 54 denárov a dve polovičné po 33 denárov a jedna polovičná usadlosť v Dukovciach iba v sume 18 denárov.¹⁸ Celkovo poddaní z Kojatic platili ročne 19 zlatých 92 denárov, z Chminian 7 zlatých a z usadlostí z Kukovej a okolia 5 zlatých a 65 denárov. Podstatne vyššiu sumu cenzu, resp. árendy odvádzali užívatelia mestských hospodárskych objektov: mlynov v Kojaticiach a Chmiňanoch a hostinca v Lúčke. Kojatický mlynár platil 12 zlatých 48

¹² SUCHÝ, M. Prešov v období tureckých vojen a protihabsburských povstaní. In *Dejiny Prešova I.* Ed. Imrich Sedlák. Košice 1965, s. 151.

¹³ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7207: Mestské účty 1615.

¹⁴ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7681: Vyúčtovanie mestského hospodárstva v Kojaticiach, Chmiňanoch, Kukovej, Lúčke, Želmanovciach a Dukovciach, 1629.

¹⁵ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7207: Mestské účty 1615.

¹⁶ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7575: Súpis majetkov prešovského špitála, 1626.

¹⁷ Skutočný počet sedliackych usadlostí v Kojaticiach a Chmiňanoch bol vyšší, avšak polovičné usadlosti platili iba polovicu sumy cenzu.

¹⁸ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7681: Vyúčtovanie mestského hospodárstva v Kojaticiach, Chmiňanoch, Kukovej, Lúčke, Želmanovciach a Dukovciach, 1629.

denárov, chminiansky mlynár 14 zlatých 25 denárov a nájomca hostinca v Lúčke až 28 zlatých.¹⁹

Ďalšou povinnosťou poddaných voči mestu ako ich zemepánovi bolo vozenie vína, vykupované platením poplatkov, resp. árendy. Sedliaci z Kojatic boli povinní odvážať po dva sudy vína za každú celú usadlosť, celkovo 20 sudov vína v hodnote 1 zlatý 75 denárov za vozenie každého suda. Podobne chminianski poddaní mali odviezť spolu 18 sudov vína, v hodnote po 2 zlaté a 25 denárov za sud. Poddaní z Kukovej, Lúčky, Želmanoviec a Dukoviec vozili po jednom sude vína, v hodnote 2 zlaté 25 denárov za sud. Výnos mesta z vyplatenia povozníckej povinnosti od všetkých poddaných predstavoval r. 1629 sumu 117 zlatých a 50 denárov.²⁰

Dôležitou súčasťou vidieckeho hospodárstva v Prešove boli spomínané mlyny v Kojaticiach a Chmiňanoch, ktoré prinášali podstatne vyššie príjmy ako census. Obidva mlyny boli veľké a pomerne výkonné, iba chminiansky mlyn mal jedenásť mlynských kameňov.²¹ Z kojatického mlyna dodal mlynár mestu ročne zosypné v objeme 62 a $\frac{3}{4}$ gbelov raže a 11 a $\frac{1}{4}$ gbelov pšenice. Zosypné z chminianskeho mlyna predstavovalo za rok 54 gbelov raže a 9 a $\frac{3}{4}$ gbelov pšenice. Po odrátaní rôznych menších čiastok pre zamestancov veľkostatku ostalo mestu z obidvoch mlynov celkovo 106 a štvrt' gbelu obilia v hodnote 179 zlatých a 91 denárov.²² V Kukovej malo mesto svoj majer, kde pestovalo obilie: pšenicu, raž a ovos. V roku 1629 z neho do mestských sýpok odviezlo 19 gbelov pšenice, 40 gbelov raže a 70 stohov ovsá.

Ďalšie obilie odovzdávali mestu poddaní zo svojich obcí, z titulu deviatku a prenájmu desiatku v jeho celých poddanských dedinách: v Kojaticiach a Chmiňanoch. V roku 1629 pribudlo do mestských sýpok z deviatku v Kojaticiach 39 a pol gbelu raže, 5 a pol gbelu pšenice, 22 gbelov jačmeňa a 13 a pol gbelu ovsá. Poddaní v Chmiňanoch z titulu deviatku odviedli 5 a pol gbelu pšenice, 33 gbelov raže, 31 gbelov jačmeňa a 24 gbelov ovsá. Prešov, ako zemepán obidvoch obcí, mal od jágerského biskupa v prenájme desiatok, ktorý poberal takisto v poľnohospodárskych produktoch. Z prenájmu desiatku dostalo mesto r. 1629 z Kojatic 6 gbelov pšenice, 11 gbelov raže, 6 a $\frac{3}{4}$ gbelov jačmeňa a 7 a štvrt' gbelu ovsá. Chminianski poddaní v tom istom roku mestu odovzdali 4 a pol gbelu pšenice, 11 gbelov raže, 10 a $\frac{3}{4}$ gbelov jačmeňa a 8 a štvrt' gbelu ovsá.²³

Za užívanie polí patriacich mestu odovzdávali poddaní ročne 112 a 1/2 stohu obilia, 103 stohov jačmeňa a 124 stohov ovsá. Zo svojich polí pri Malom Šariši

¹⁹ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7681.

²⁰ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7681.

²¹ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1680 – 1689, B-12.

²² ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7681.

²³ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7681.

mal Prešov ročne výnos 80 gbelov, z toho 60 gbelov raže a 20 gbelov pšenice. Ďalším, zrejme hospodársky menej dôležitým príjmom mesta z jeho vidieckeho hospodárstva bolo osem bokov slaniny a rovnako osem predných a osem zadných šuniek. V obidvoch mestských poddanských obciach, v Kojaticiach aj Chmiňanoch, boli i remeselníci, a to v oboch dedinách kováči a v Chmiňanoch aj jednom hrnčiarovi. Tí však neprinášali mestu žiadne priame príjmy.²⁴

V roku 1615 predstavovali všetky dôchodky z prešovských poddanských obcí celkovo sumu 274 zlatých a 65 denárov v peniazoch, v čom boli zahrnuté príjmy z cenzu z Kojatic, Chminian a Kukovej, príjmy z mlynov v Kojaticiach a Chmiňanoch, čiastky za predané obilie a poplatky od poddaných z titulu vozenia mestského vína. Popri peňažných príjmoch dostávalo mesto zo svojich poddanských dedín aj 108 gbelov raže, 15 gbelov pšenice, 39 a $\frac{3}{4}$ gbelov jačmeňa, 78 gbelov ovsu a 8 gbelov pohánky. Z ďalších mestských polí pochádzalo ročne 120 a pol stohu raže, 74 stohov jačmeňa, 50 a pol stohu ovsu a 20 stohov ovsu z Cemjaty. Rovnako dostávalo mesto aj osem bokov slaniny, osem predných a osem zadných šuniek.²⁵

Všetky svoje poddanské obce však mesto v priebehu 17. storočia stratilo, a to z vlastnej iniciatívy. V bližšie neznámom období predalo alebo zálohovalo svoje hospodárstvo v Kukovej a okolí a napokon sa zrieklo aj dvoch celých obcí, Kojatic a Chminian. Tie v roku 1666 darovalo novovytvorenému Kolégiu hornouhorských stavov.²⁶ Obidve dediny kolégium užívalo do roku 1673, keď ich skonfiškovala Spišská komora a odovzdala novozriadenému jezuitskému gymnáziu.²⁷ To ich s prestávkami (1682 – 1687, 1705 – 1711)²⁸ vlastnilo až do rozpustenia Spoločnosti Ježišovej r. 1773.

Do konca storočia však stratilo mesto aj značnú časť svojich predmestských či ďalších vidieckych hospodárstiev, keď ich podobne ako vinohrady kvôli neschopnosti platenia daní, resp. vyrovnávania ďalších požiadaviek štátu a vojska, muselo predať alebo dať do zálohu. V roku 1690 zálohovala mestská rada za 1 886 zl. mešťanom Petrovi Julianimu a Petrovi Dubasovicsovi majer v obci Chmiňany spolu s veľkým mlynom.²⁹

Ďalšiu svoju poddanskú obec, Gregorovce, venovalo mesto už v predchádzajúcom storočí mestskému špitálu a z toho dôvodu medzi jeho príjmami nefiguruje. Ako mestský majetok sa objavuje až na konci 70. rokov, čo však nemuselo zna-

²⁴ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7681.

²⁵ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7205: Verwaltter über gemeiner Stadt-Dörfer, 1615.

²⁶ EOL (Evangélikus Országos Levéltár) Budapest, V. 11: Kniha zbierky na stavbu kolégia z r. 1665.

²⁷ MNL MOL Budapest, Szepesi Kamarai Levéltár. Szepesi Kamara számvevősege, E 706: Libri bonorum fiscalum.

²⁸ Počas povstania Imricha Thökölyho a Františka I. Rákócziho.

²⁹ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1680-1689, B-12.

menáť, že sa dedina dostala opäť do držby mesta. V roku 1679 malo mesto, resp. mestský špitál (ktorý sa však v súpise nespomína) v Gregorovciach dvanásť celých, jednu polovičnú a jednu opustenú sedliacku usadlosť a 24 želiarskych³⁰ usadlostí. Mesto vlastnilo v obci aj polia, vysievané počas jarnej orby na ploche dvoch polí s rozlohou 6 gbelov, pri jesennej orbe na ploche piatich polí s rozlohou 19 a pol gbelu a dve polia s plochou 67 gbelov boli ponechané ako úhor.³¹ Keďže sa obec neobjavovala ani v nasledujúcom období medzi mestskými príjmami, je najpravdepodobnejšie, že naďalej patrila ku základine mestského špitála.

Celkové príjmy mesta z poľnohospodárstva v jeho poddanských obciach a usadlostiach, ako aj z niekoľkých majerov a osady Cemjata predstavovali v prvej polovici 17. storočia pomerne vysoké sumy, v nasledujúcom období však prudko klesali. V roku 1612 tieto dôchodky tvorili: 94 zlatých 65 denárov z cenzu a ďalších poplatkov poddaných, 64 zlatých a 33 denárov z mlynov v Kojaticiach a Chmiňanoch, 319 zlatých 30 denárov z predaja obilia a 214 zlatých 29 denárov z dvoch mestských mlynov. Po odpočítaní všetkých výdavkov, miezd a splatenia dlhov ostalo z tohto hospodárenia v mestskej pokladnici 118 zlatých a 45 denárov.³²

V druhej polovici storočia, po strate, resp. darovaní, predaji či zálohu všetkých poddanských obcí, dôchodky z poľnohospodárskej činnosti mesta výrazne poklesli. V roku 1673 získalo mesto z predaja ovsy 199 zlatých a 69 denárov, zároveň však na jeho dopestovanie, dopravu a ďalšie výdavky s tým spojené vynaložilo 342 zlatých a 38 denárov. Ďalších 329 zlatých a 82 denárov zaplatilo mesto oráčom, žnecom, koscom a ďalším poľnohospodárskym robotníkom.³³ Väčšina dopestovanej raže, pšenice, jačmeňa a ovsy bola odovzdaná richtárovi, členom senátu, mestským zamestnancom a vojsku, kvôli čomu sa iste do mestských účtov nedostala.

V nasledujúcich rokoch príjmy z poľnohospodárskej činnosti na predmestských a vidieckych majeroch mesta ešte výraznejšie poklesli a zrejme väčšiu časť tejto pôdy obrábali nájomcovia. Z titulu prenájmu svojich hospodárstiev dostávalo mesto ročne 283 zlatých a 57 denárov.³⁴ Na sklonku 17. storočia, v roku 1698 sa na mestských hospodárstvach dopestovalo 53 gbelov pšenice, 97 a pol gbelov

³⁰ Sedliaci boli poddaní, disponujúci vlastným domom, náradím, dobytkom a zemepánovi patriacou pôdou, želiari vlastnili dom, zvieratá i náradie, avšak nemali v držbe žiadnu zemepanskú pôdu. Podželiari boli pomerne zložitou a problematickou vrstvou, ktorá malo spoločné to, že nedisponovala zemepánovou pôdou a nemala vlastný dom (do tejto skupiny však patrili aj mlynári a ďalší nájomcovia, predstavujúci najbohatšiu vrstvu dedinského obyvateľstva).

³¹ ŠA Prešov, Mag. Prešov, D-1, 1630 – 1725.

³² ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7179: Mestské účty z r. 1612.

³³ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy č. 2 a, Účtovná kniha 1661 – 1674.

³⁴ ŠA Prešov, Mag. Prešov Knihy č. 8: Účtovná kniha z r. 1677 – 1694.

raže, 120 a pol gbelov nešpecifikovaného obilia³⁵, 156 gbelov jačmeňa a 96 gbelov ovsu. Keďže väčšina tohto mestského obilia bola použitá na platenie mestských hodnostárov, úradníkov a zamestnancov, resp. odovzdaná vojsku alebo použitá v mestskom pivovare, celkové príjmy mesta z poľnohospodárskej výroby vo vlastnej réžii napokon predstavovali iba 62 zlatých a 7 denárov.³⁶

V poslednom roku „dlhého 17. storočia“, v roku 1711, sa na mestských hospodárstvach dopestovalo 83 a pol gbelu raže, 98 gbelov jačmeňa a 104 gbelov pšenice. Z jesennej orby zožalo mesto 40,2 gbelov raže a 80, 1 gbelov jačmeňa a z jarnej orby 4,14 gbelu ovsu a 15,7 gbelov letnej pšenice. Z mestských stajní bolo predaných 14 koní v celkovej hodnote 78 zlatých. Celkové príjmy mesta z poľnohospodárskej produkcie vtedy predstavovalo 126 zlatých a 26 denárov.³⁷

Významnými **hospodárskymi objektmi** mesta, ktorých využívanie úzko súviselo s poľnohospodárskou výrobou mešťanov aj samosprávy, boli mestské mlyny. Prešov aj v 17. storočí disponoval dvoma mlynmi na rieke Toryse, existujúcimi od stredoveku, zrejme od samých počiatkov mesta. Obidva mlyny boli veľkými kamennými stavbami, so siedmimi dvojitémi mlynskými kameňmi a na svoju dobu moderným železným vybavením. Disponovali skladovými priestormi s viacerými nádržami a veľkoobjemovými nádobami na uskladnenie rôznych druhov obilia a múky, ako aj rozličnými železnými a drevenými nástrojmi. Súčasťou horného mlyna bola dobre vybavená a zariadená vodná píla. K dolnému mlynu patrila jedna kapustná záhrada a ďalšia, na ktorej sa urodil jeden košický gbel jačmeňa. Horný mlyn stál západne od Vyšného Huštáku, dolný mlyn presne oproti Dolnej bráne.³⁸

Obidva tieto prešovské mlyny prinášali do mestskej pokladnice nemalé príjmy. Oba mlyny boli približne rovnako veľké a dobre vybavené, a preto boli takmer identické aj výnosy, ktoré poskytovali. V hornom mlyne z mletia obilia plynuli mestu príjmy vo výške 214 zlatých a 75 denárov a za výrobu sladu ďalších 91 zlatých.³⁹ Podobne z dolného mlyna utržilo mesto za mletie 211 zlatých 25 denárov a za prípravu sladu rovnako 91 zlatých. Spolu z obidvoch mlynov tak v roku 1611 mestská pokladnica získala 618 zlatých. Po odrátaní všetkých nákladov a výdavkov, spojených s prevádzkou obidvoch mlynov, ako aj múky a obilia, poskyto-

³⁵ Uvedené je ako „zrnó“.

³⁶ ŠA Prešov, Mag. Prešov Knihy č. 20: Účtovná kniha z r. 1698.

³⁷ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 25: Mestská účtovná kniha z r. 1711.

³⁸ ŠA Prešov, Mag. Prešov, D-1, 1630 – 1725: Inventarium molarum duarum Civitatis Eperiensiensis, 1700.

³⁹ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7172: Múhlamt Register, 1611.

vaných mestským funkcionárom a zamestnancom či na iné účely, predstavovali potom čisté príjmy z mestských mlynov 257 zlatých a 59 denárov.⁴⁰

V roku 1612 priniesli obidva mlyny do mestskej pokladnice 214 zlatých 29 denárov.⁴¹ Medzi mestskými príjmami v rokoch 1673 a 1680 nie sú dôchodky z mlynov uvedené, keďže ich v tom čase zrejme užívali súkromné subjekty, ktoré ich získali od mesta ako záloh. Posledným z nich bol mešťan Henrich Maczko.⁴² V 90. rokoch získalo obidva prešovské mlyny slobodné kráľovské mesto Bardejov⁴³, ktoré ich užívalo až do konca storočia a do majetku Prešova sa vrátili až r. 1700.⁴⁴

V poslednom roku „dlhého 17. storočia“, r. 1711, predstavovali príjmy z obidvoch mestských mlynov 1599 zlatých a 24 denárov (čo bolo takmer toľko, koľko utŕžilo mesto z prenájmu tridsiatku). Z nich 317 zlatých 55 denárov pochádzalo z mletia obilia, 152 zlatých 84 denárov z mletia raže, 730 zlatých 80 denárov z výroby sladu a zo spracovania jačmeňa 398 zlatých a 5 denárov.⁴⁵

Popri poľnohospodárskej pôde vlastnilo mesto aj veľký počet hospodárskych zvierat. Svoj dobytok malo umiestnený v majeroch v poddanských obciach a na predmestiach. Na mestských hospodárstvach chovali predovšetkým voly a kone, nevyhnutné pre poľnohospodárske práce či na odvoz vína. O mestské domáce zvieratá sa staral zvláštny, stajňový úrad, vedený určenými členmi mestskej rady. V roku 1673 nakúpilo mesto kone za 443 zlatých a zamestnancom mestských stajní vyplatilo 432 zlatých a 18 denárov.⁴⁶ V roku 1689 vynaložila mestská pokladnica na nákup volov a koní 69 zlatých a na zaplatenie zamestnancov stajní 190 zlatých 92 denárov.⁴⁷ V roku 1711 činili výdavky úradu stajní celkovo 231 zlatých.⁴⁸

Podobne iba sekundárnu úlohu v mestskom poľnohospodárstve mali prešovské lesy. Slúžili výlučne potrebám mesta a jeho obyvateľov, na stavebné a vykurovacie drevo. O mestské lesy sa starali zvláštni mestskí strážcovia, platení z mestskej

⁴⁰ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7172: Múhlamt Register, 1611.

⁴¹ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7179: Mestské účty z r. 1612.

⁴² ŠA Prešov, Mag. Prešov, D-1, 1630 – 1725: Inventarium molarum duarum Civitatis Eperiessiensis, 1700.

⁴³ ŠA Prešov, Pob. Bardejov, Mag. Bardejov, Missilles.

⁴⁴ ŠA Prešov, Mag. Prešov, D-1, 1630 – 1725: Inventarium molarum duarum Civitatis Eperiessiensis, 1700.

⁴⁵ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 25: Mestská účtovná kniha z r. 1711.

⁴⁶ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy č. 2 a, Účtovná kniha 1661 – 1674.

⁴⁷ ŠA Prešov, Mag. Prešov Knihy č. 8: Účtovná kniha z r. 1677 – 1694.

⁴⁸ ŠA Prešov, Mag. Prešov Knihy č. 25: Účtovná kniha z r. 1711.

pokladnice. V roku 1673 stáli mesto 220 zlatých 50 denárov⁴⁹ a r. 1680 148 zlatých.⁵⁰ Podstatná časť prešovského lesného hospodárstva sa rozprestierala v okolí osady Cemjata, juhozápadne od mesta.

V predmestských záhradách mali jednotliví mešťania mnohé ovocné stromy. Najviac ovocných stromov bolo v mestských sadoch, nachádzajúcich sa južne od mesta, v blízkosti Dolnej brány.⁵¹ Nie je známa skladba pestovaných ovocných stromov, pravdepodobne to boli však vtedy najviac rozšírené slivky, jablone a hrušky, obvyklé takisto v iných mestách, napr. v blízkom Sabinove.⁵² Veľká časť vypestovaného ovocia nebola určená na priamu spotrebu, ale na sušenie. Sušené slivky a jablká neboli iba obľúbenou sladkosťou v zimnom období, ale predstavovali významný článok prešovského exportu do Poľska a rakúskych krajín.⁵³

Najväčší význam v štruktúre poľnohospodárskej výroby Prešova v 17. storočí malo jednoznačne vinohradníctvo. Nie je známe, odkedy sa začalo mesto orientovať na toto odvetvie poľnohospodárskej produkcie. Určite to však bolo už v druhej polovici predchádzajúceho storočia, po ukončení vnútorných bojov a oživení zahraničného obchodu. Pozitívnu úlohu zohral zvýšený dopyt po víne v susednom Poľsku, ako aj posilnenie najsevernejších vinohradníckych oblastí v dôsledku obsadenia sriemskych a ďalších juhohorských vinohradov Osmanmi a, samozrejme, tradične dobré obchodné kontakty prešovských obchodníkov na poľských trhoch. Vysoké zisky z obchodu s vínom a jeho dlhodobý rast priviedli zrejme čoskoro mesto ku snahe o stabilizovanie svojej pozície v tomto podnikaní budovaním vlastného vínného hospodárstva. Podobne pozitívnu úlohu pri rozvoji mestského vinohradníctva určite zohrali takisto vysoké príjmy z miestnych hostincov a výčapov.

Menšia a menej významná časť mestského vínného hospodárstva a vinohradníctva sa nachádzala priamo v chotári Prešova. Boli to už spomínané vinice, situované južne a juhozápadne od Dolnej brány, na západnej strane Torusy.⁵⁴ Ich existenciu akiste umožnila teplejšia klíma v neskorom stredoveku a ranom novoveku, pred príchodom tzv. malej doby ľadovej. Nie je známe, kedy boli vysadené, no ich existencia nebola iste spojená s prešovským vínnym exportom. Vzhľadom na geografickú polohu a klimatické podmienky poskytovali iba menej kvalitné vína, spotrebované v mestských výčapoch či v rézii mesta (napr. pre menej významných mestských zamestnancov). Ďalšie menšie množstvá vína, iste podobnej kvality,

⁴⁹ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy č. 2 a, Účtovná kniha 1661 – 1674.

⁵⁰ ŠA Prešov, Mag. Prešov Knihy č. 8: Účtovná kniha z r. 1677 – 1694.

⁵¹ *Eigentliche Relation...*, s. 5 – 6.

⁵² Ako to popísal napr. Daniel Speer vo svojej knihe *Uhorský Simplicimus Simplicissimus*.

⁵³ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7314: Tridsiatkový register, 1619.

⁵⁴ *Eigentliche Relation...*, s. 6.

získavalo mesto z poddanských dedín a vidieckych hospodárstiev. Podľa mestských účtov z roku 1612 mali mestu jeho poddaní z bližšie nešpecifikovaných vinohradov odovzdať spolu 46 veľkých sudov (Kufe⁵⁵) vína.⁵⁶

Samozrejme, neporovnateľne väčší význam v prešovskom vinohradníctve mali vinohrady v Tokajskom Podhorí. Mesto ich postupne nakupovalo už v predchádzajúcom období a v 17. storočí potom rozširovalo a ďalej zveľaďovalo. Vinice v chotároch juhozemplínskych mestečiek Tálya, Zombor a Tolcsva vlastnil Prešov už v polovici 16. storočia. V roku 1563 patrili mestu vinohrady Nyerges a Palota (Pallatta) v Tályi, v Zombore Messzelátó a Hosszú a v Tolcsve Bartalos, Gyopáros, Czyroka a Új Czyroka.⁵⁷

V priebehu 17. storočia k mestským viniciam z predchádzajúceho obdobia pribudli ďalšie, popri uvádzaných mestečkách aj v chotári Mádu. Aj keď vinohrady v južnejších stoliciach skupovali všetky hornouhorské slobodné kráľovské mestá a tokajské vinice mali takisto Košice, Levoča či Bardejov (Sabinov mal svoje vínné hospodárstvo a vinohrady v abovskej obci Hejce, teda mimo Tokajského Podhoria), Prešov sa stal rozhodne najväčším mestským vlastníkom vinohradov. Žiaľ, písomnosti nedovoľujú rekonštruovať ich presný počet ani rozsah, poukazujú naňho však viaceré sekundárne údaje. Tie sa týkajú najmä ich zálohovania alebo predaja.

K zálohovaniu, resp. predaju vinohradov pristúpila mestská rada po povstaní Imricha Thökölyho, keď vyčerpaná mestská pokladnica po zaplatení vysokého výpalného a plienení cisárskeho vojska nebola schopná plniť finančné požiadavky štátu. Prvé vinohrady muselo mesto zálohovať už koncom 80. rokov 17. storočia. V roku 1687 dalo do zálohu za 6 000 zlatých vinohrad Palota v Tályi barónovi Klobusiczkemu, r. 1688 vinohrad Gyalogos v Tolcsve Jurajovi Bauerovi⁵⁸ a r. 1689 ďalšie tri vinohrady v Tolcsve Michalovi Schirerovi.⁵⁹ Vinohrad Nyerges v Tályi zálohoval magistrát za 2 520 zlatých mešťanom Reiterovi a Walssdorfferovi z Vratislavy v Sliezsku.⁶⁰ Ostatné tokajské vinice dalo mesto do zálohu na prahu nasledujúceho storočia, v r. 1700 – 1701. Tri vinohrady v Zombore zálohovalo vtedy barónovi Klobusiczkemu za 11 400 rýnskych zlatých, vinohrad v Máde istej mešťianke Kronerovej za 500 zlatých a dva vinohrady v Tályi prešovskému mešťanovi Jurajovi Thurcsányimu za 1 100 zlatých.⁶¹

⁵⁵ Stará nemecká objemová miera, označujúca veľký sud.

⁵⁶ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7179: Mestské účty z r. 1612.

⁵⁷ TÓTH, S. Sáros vármegye monografiája III. Budapest 1912, s. 327.

⁵⁸ ŠPIESZ, A. Mesto Prešov v rokoch 1681 – 1781. In *Nové obzory* 15. 1973, s. 137.

⁵⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1680 – 1689, B-12.

⁶⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1680 – 1689, B-12.

⁶¹ ŠPIESZ, A. Mesto Prešov v rokoch 1681 – 1781, s. 139.

Napriek nedostatku peňazí na platenie pohľadávok štátu a vojska mal Prešov ešte začiatkom 90. rokov v držbe desať vinogradov v Tokajskom Podhorí.⁶² Už v nasledujúcich rokoch však o všetky prišlo. V dôsledku hlbokkej krízy a následného zrútenia mestského hospodárstva sa mestu nepodarilo obnoviť svoje vínné hospodárstvo a nedokázalo získať späť zálohované vinohrady. Ešte v druhej tretine nasledujúceho storočia ostávalo v zálohu 7 vinogradov v Tályi, 4 vinice v Máde, 3 vinohrady v Zombore, 1 vinica v Tolcsve, ďalšie 4 vinohrady v obci Korlát a 2 vinice v Hécsényi.⁶³

V priebehu 17. storočia si mesto vybudovalo rozsiahle vínné hospodárstvo, s pivnicami, vínnymi domami, vincúrmami a ďalšími zamestnancami, priamo v Tokajskom Podhorí. Takéto hospodárstvo existovalo v Tályi, Tolcsve aj Máde⁶⁴ a iste i v Zombore a ďalších obciach, v ktorých vlastnilo vinohrady. Pre potreby mestského hospodárstva však nepostačovala produkcia vlastných vinogradov a veľkú časť vína nakupovala mestská rada, rovnako ako i mešťania, venujúci sa podnikaniu s vínom, priamo od producentov v tokajských mestečkách.

O význame vínného hospodárstva Prešova vrátane nákupu vín mestom, svedčia aj vysoké sumy, ktoré na tieto účely plynuli z mestskej pokladnice. V roku 1612 činili výdavky na nákup vín mestom celkovo 5 944 zlatých a 22 denárov a ďalšie náklady na víno (zrejme na prevádzku vinogradov, dopravu vína a práce spojené s vinohradníctvom) ďalších 9 000 zlatých.⁶⁵ O tri roky neskôr, r. 1615 už nakúpila mestská rada vína za 7 631 zlatých a 27 denárov, pričom naďalej platila aj uvádzaných 9 000 zlatých na ďalšie výdavky, spojené s vínom.⁶⁶

Aj z týchto záznamov je zrejmé, že mesto disponovalo značným objemom vína. V roku 1612 mestské vinárstva vyprodukovali spolu 149 veľkých sudov (Kufe) vína, k čomu mesto dokúpilo ďalších 701 veľkých sudov (Kufe). Na konci roka ostalo v mestských pivniciach 297 a v pivniciach mestských hostincov 355 veľkých sudov (Kufe) vína.⁶⁷ O tri roky neskôr, v roku 1615 predstavovala produkcia mestských vinogradov 123 veľkých sudov (Kufe) vína. Zároveň mesto nakúpilo 814 veľkých sudov (Kufe) a na konci roka ostalo v mestských pivniciach 476 veľkých sudov (Kufe) a v pivniciach mestských hostincov ďalších 343 a pol suda

⁶² ŠPIESZ, A. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Bratislava 1983, s. 182.

⁶³ ŠPIESZ, A. *Slobodné kráľovské mestá...*, s. 181.

⁶⁴ ŠA Prešov, Mag. Prešov Knihy č. 8: Účtovná kniha z r. 1677 – 1694.

⁶⁵ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7179: Mestské účty z r. 1612.

⁶⁶ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7207: Mestské účty z r. 1615.

⁶⁷ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7179: Mestské účty z r. 1612.

vína.⁶⁸ Výdavky na prevádzku a údržbu viníc boli na začiatku storočia pomerne vyrovnané, v roku 1612 činili 1265 a r. 1615 potom 1398 zlatých.⁶⁹

V roku 1673 predstavovali výdavky mesta na jeho vínne hospodárstva v juhozemplínskych mestečkách Tálya, Tolcsva, Mád, a zrejme i na Dolnom predmestí spolu 2150 zlatých. Ďalších 698 zlatých činili náklady, spojené so zabezpečením vinobrania na mestských vinohradoch. V nasledujúcom roku vynaložilo mesto na prevádzku svojho vínneho hospodárstva v Tokajskom Podhorí 3 042 zlatých a 10 denárov, na vinobranie vo svojich viniciach 780 zlatých a ďalších 923 zlatých na dovoz vína (zrejme z vinárstiev do mesta).⁷⁰ V nasledujúcich rokoch, akiste v dôsledku zníženia exportu vína do Poľska, výdavky na chod prešovského vínneho hospodárstva mierne klesli. V roku 1680 predstavovali náklady na mestské vinárstva 2 714 zlatých a 55 denárov. V tom istom roku zaplatila mestská pokladnica za dovoz vína do mesta ďalších 585 zlatých a 6 denárov. Výdavky na nákup vína dosahovali vtedy 1 048 zlatých 54 denárov.⁷¹

Na prelome storočí nastali významné a jednoznačne negatívne zmeny vo vývine prešovského mestského hospodárstva. V prvom rade v dôsledku zálohu prišlo mesto o takmer všetky svoje vinohrady, tvoriace základ jeho ešte nedávno rozsiahlych vinárstiev. Celkové výdavky na prevádzku vínneho hospodárstva mesta predstavovali v roku 1711 už iba 270 zlatých a 22 denárov. Týkali sa vtedy len jediného vinohradu s názvom Gyalogos, užívaného v tom čase Adamom Forgácsom.⁷² Zároveň mesto v tom roku vynaložilo prostredníctvom svojho vínneho úradu na víno ďalších 15 215 zlatých a 73 denárov. Bola to obrovská suma, predstavujúca takmer polovicu všetkých výdavkov mestskej pokladnice.⁷³ Všetky z týchto nákladov boli určené na nákup vína, ktoré malo v mestskom hospodárstve stále kľúčový význam. Zhodnocovalo sa nielen v mestských hostincoch a výčapoch, ale tvorilo významnú časť dodávok potravín, vyžadovaných habsburskými vojenskými jednotkami.

Z uvedených údajov je zjavné, aké vysoké sumy bolo mesto ochotné venovať na zabezpečenie svojho vínneho hospodárstva a nákup vín. Tieto každoročné investície boli však pre mesto veľmi výhodné, pretože zabezpečovali podstatnú časť jeho príjmov, najmä z mestských hostincov a výčapov, ako aj ďalšieho predaja vína. Tieto príjmy umožnili prevádzku mestských úradov, platenie rôznych za-

⁶⁸ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7207: Mestské účty z r. 1615.

⁶⁹ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7179, 7207: Mestské účty z r. 1612, 1615.

⁷⁰ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy č. 2 a, Účtovná kniha 1661 – 1674.

⁷¹ ŠA Prešov, Mag. Prešov Knihy č. 8: Účtovná kniha z r. 1677 – 1694.

⁷² ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 25: Mestská účtovná kniha z r. 1711.

⁷³ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 25: Mestská účtovná kniha z r. 1711.

mestnancov a v neposlednom rade veľkorysé investície do architektúry, umenia a školstva.

Napriek vysokým nákladom na chod mestských pivníc a vinárstiev v Tályi, Tolcsve a Máde, tvorili však väčšiu časť vín, zhodnocovaných v mestských hostincoch a výčapoch, nakupované vína, dovážané prešovskými obchodníkmi alebo priamo producentmi z tokajských mestečiek. Dokumentujú to údaje mestských vínných kníh zo začiatku 17. storočia. V roku 1608 nakúpili nájomcovia troch mestských hostincov vína za 15 086 zlatých 86 denárov.⁷⁴ Cena vína nebola jednotná, činila 12, 24 a 28 zlatých za sud. V nasledujúcom roku, r. 1609, nakúpili nájomcovia troch mestských hostincov víno v celkovej cene 14 782 zlatých a 84 denárov.⁷⁵ Ceny týchto vín boli rôzne a pohybovali sa od 12 do 25 zlatých (12, 15, 15 a ½, 16, 17, 18, 19, 20, 20 a ½, 21, 21 a ½, 22, 22 a ½, 23, 24, 25) za sud, no niektoré vína, zrejme tokajské asú, nakúpili hostince aj za 50 zlatých za sud.⁷⁶ V roku 1609 kúpili hostince takisto obmedzené množstvo nového vína, v cene 8 zlatých 75 denárov, 9 zlatých 50 denárov, 10 zlatých 50 denárov a 11 zlatých za sud. Tieto vína nájomcom hostincov a výčapov (krčiem) predávali najmä profesionálni prešovskí obchodníci ako Peter Kroph, Valentín Frencze, Ján Selinsky, Juraj Bosicz, Matej Gombkötő, Sebastián Rosenman, Gašpar Thomko, Tomáš Csizmadia, Juraj Pohlod, Juraj Wirth, Martin Kaczmarovicz, Michal Schönleben alebo Juraj Kónya. Popri nich privážali do pohostinských zariadení víno aj viacerí obyvatelia juhozemplínskych vinohradníckych mestečiek, z ktorých niektorí boli v záznamoch označení iba ako Maďar (Hungarus), resp. Maďar Ján a pod.⁷⁷

S poľnohospodárstvom priamo alebo nepriamo súviselo aj niekoľko hospodárskych objektov, prevádzkovaných priamo mestom, resp. na istý čas prenajímaných niektorým mešťanom. Takýmto hospodárskym objektom bola napr. mestská pálenica, ktorá spracovávala zrejme menej kvalitné či poškodené vína. Jej produkcia, akiste v podobe vínovice (Weinbrand), bola potom zhodnocovaná v mestských hostincoch, príp. priamo predávaná konzumentom. Samozrejme, spotreba tejto pálenky sa nemohla rovnať spotrebe vína, čo dokladajú aj dôchodky z mestskej pálenice. V roku 1680 predstavovali príjmy z pálenia vínovice 550 zlatých 50 denárov⁷⁸, v roku 1698 už 1000 zlatých⁷⁹ a v roku 1711 dokonca 1545 zlatých a 81 denárov.⁸⁰

⁷⁴ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 3: Účtovná kniha vína 1576 – 1615.

⁷⁵ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 3: Účtovná kniha vína 1576 – 1615.

⁷⁶ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 3: Účtovná kniha vína 1576 – 1615.

⁷⁷ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 3: Účtovná kniha vína 1576 – 1615.

⁷⁸ ŠA Prešov, Mag. Prešov Knihy č. 8: Účtovná kniha z r. 1677 – 1694.

⁷⁹ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 20: Mestská účtovná kniha z r. 1698.

⁸⁰ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 25: Mestská účtovná kniha z r. 1711.

Iste v dôsledku všeobecne rozšírenej obluby vína ako hlavného nápoja v meste, mala podstatne menší význam výroba piva. Najrozšírenejšie boli malé pivovary, tzv. pivné domy, slúžiace pivovarníckemu cechu. V roku 1619 bolo v Prešove desať malých pivovarov, ktoré vlastnilo jedenásť mešťanov.⁸¹ Mesto počas väčšej časti 17. storočia pivovar neprevádzkovalo, až na prahu nasledujúceho storočia sa objavujú v mestských účtoch príjmy z vlastného piva. V roku 1711 činili tieto výnosy 654 zlatých a 30 denárov.⁸²

Na pôde mesta stáli aj ďalšie hospodárske objekty, ktoré však buď neprinášali príjmy po celé sledované obdobie, alebo boli z rôznych dôvodov prenajímané mešťanom za pomerne nízke sumy. Jednými z nich boli solné pramene v chotári susedného Solivaru, ktoré Prešov získal ako odškodné po povstaní Štefana Bocskaia. Dôchodky z nich však buď z nejakých dôvodov poklesli, alebo sa dostali do iných rúk, keďže r. 1615 malo mesto príjmy z predaja soli len 34 zlatých. Ďalšie, akiste nemalé množstvá soli využívalo mesto na vyrovnanie platov svojich hodnostárov, členov rady a zamestnancov.⁸³ Solivarské solné pramene, resp. studne malo mesto, napriek pomerne nízkym príjmom z nich, v prenájme až do poslednej tretiny storočia a prišlo o nich počas represii po nevydarenom Wesselényiho sprisahaní a kuruckej výprave z leta 1672, na začiatku roku 1673.⁸⁴

Ďalším hospodárskym objektom v meste bola tehelňa, poskytujúca základný materiál na stavbu meštianskych domov, verejných budov a rozširovanie alebo opravy mestského opevnenia. V roku 1612 priniesla tehelňa mestskému hospodárstvu príjmy 328 zlatých a 58 denárov. V tom istom roku vyprodukovala 63 000 tehál a 10 000 škridiel.⁸⁵ V roku 1615 vyniesla tehelňa mestu podobnú sumu, 349 zlatých 11 denárov a v jej skladoch na konci roku ostalo 16 000 tehál.⁸⁶ Keďže tehelňa sa v mestských účtoch z druhej polovice 17. storočia už neobjavuje, bola pravdepodobne prenajatá, zálohovaná alebo z nejakého dôvodu v tom období neexistovala. Opäť začala v mestských účtoch figurovať až na konci obdobia, na prahu nasledujúceho storočia. V roku 1711 v nej bolo vypálených 90 100 tehál.⁸⁷

Popri uvedených pôsobili v Prešove v priebehu 17. storočia aj ďalšie, väčšinou mestské hospodárske objekty či prevádzky. Keďže ich hospodársky význam

⁸¹ MAREČKOVÁ, M. *Společenká struktura...*, s. 41.

⁸² ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 25: Mestská účtovná kniha z r. 1711.

⁸³ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7207: Mestské účty z r. 1615.

⁸⁴ Nariadenie Spišskej komory z 13. I. 1673. LASZTÓKAI, L. Eperjes szab. kir. város levéltárában található nevezetesebb okiratok ismertetése. In *Az Eperjesi kir. kath. főgymnasium 1880/1-ik tanévi Értesítője*. Eperjes 1881, s. 54.

⁸⁵ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7179: Mestské účty z r. 1612.

⁸⁶ ŠA Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7207: Mestské účty z r. 1615.

⁸⁷ ŠA Prešov, Mag. Prešov, Knihy 25: Mestská účtovná kniha z r. 1711.

bol malý, mesto ich spravidla dávalo do prenájmu jednotlivým mešťanom. Takým bol napr. kameňolom, ktorý v roku 1612 priniesol do mestskej pokladnice 48, no r. 1615 už 100 zlatých.⁸⁸ Ešte menej výnosným bol mestský bitúnok, situovaný na južnom predmestí pri Toryse. Za jeho používanie zaplatil r. 1612 mäsiarsky cech mestu 32 zlatých.⁸⁹ V roku 1680 priniesol bitúnok mestskému hospodárstvu 52 zlatých.⁹⁰

Významným, avšak takisto ekonomicky len málo zaujímavým hospodárskym zariadením bol mlyn na pušný prach. Zrejme kvôli potrebe vody a nepríjemnému zápachu, spojenému s výrobou pušného prachu, stál mlyn na brehu Torysy pri Dolnej bráne.⁹¹ V roku 1612 priniesol mestskej pokladnici iba 9 zlatých a o tri roky neskôr 16 zlatých.⁹² Mestské garbiarne boli kvôli vysokej spotrebe vody umiestnené na juhozápade od mesta na brehu Torysy neďaleko Dolnej brány⁹³ a používal ich miestny kožiarsky cech. Celkovo bolo v Prešove 14 takýchto garbiarskych dielní, ktoré vlastnili najmä bohatší mešťania z námestia.⁹⁴ Mesto prevádzkovalo aj pily, ktoré boli súčasťou niektorých mlynov, podobne ako hámor, umiestnený v prešovskom hornom mlyne.⁹⁵

⁸⁸ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7179, 7207: Mestské účty z r. 1612, 1615.

⁸⁹ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7179: Mestské účty z r. 1612.

⁹⁰ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov Knihy č. 8: Účtovná kniha z r. 1677 – 1694.

⁹¹ *Eigentliche Relation...*, s. 6.

⁹² ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov 1600 – 1629, 7179, 7207: Mestské účty z r. 1612, 1615.

⁹³ *Eigentliche Relation...*, s. 6.

⁹⁴ MAREČKOVÁ, M. *Spoločenská štruktúra...*, s. 41.

⁹⁵ ŠA Prešov, Pob. Prešov, Mag. Prešov, D-1, 1630 – 1725: *Inventarium molarum duarum Civitatis Eperiessiensis*, 1700.

ROĽNÍCKY LIEHOVAR V ORKUCANOCH PRI SABINOVE

Patrik DERFIŇÁK

DERFIŇÁK, Patrik. Peasant distillery in Orkucany near Sabinov. In *Annales historici Presovienses*. ISSN 1336-7528, 2017, vol. 17, no. 2, p. 122 – 134.

Contribution is dedicated to the action of one of the Czech experts - Jana Křížek, in economic education in eastern Slovakia. During the twenties and thirties of the 20th century he worked not only to improve conditions of agricultural production mainly in the region of Šariš, but also on the development of the processing industry. In this regard he kept not only the large school economy but also, for example, a distilling cooperative. In addition to professional and educational work he was also dedicated to the cultural, social and partly also political activities.

Key words: distillery, history, Sabinov, 20th century.

Malé poľnohospodárske liehovary vznikali v priestore Šariša v rôznych obdobiach druhej polovice 19. a prvej polovice 20. storočia. Medzi tými, ktoré založili počas predposlednej výraznejšej zakladateľskej vlny v priebehu tridsiatych rokov dvadsiateho storočia, mal osobitné miesto Roľnícky družstevný liehovar v Sabinove, resp. v Orkucanoch pri Sabinove. Takýchto prevádzok vzniklo a pracovalo na Šariši iba v priebehu prvej polovice 20. storočia niekoľko desiatok.¹ Špecifickosť tohto konkrétneho podniku sa však prejavila vo viacerých smeroch. Okrem pomerne rýchleho rozmachu, navonok bezproblémového chodu i pomerne dobre zachovaných, i keď zatiaľ iba čiastočne spracovaných informačných zdrojov, zvyšuje význam tohto podniku aj jeho priame napojenie na dôležitú nadregionálnu inštitúciu, akou nesporne bola Štátna hospodárska škola v Sabinove. Táto na výchovu poľnohospodárskych odborníkov zameraná škola vznikla na pomerne rozsiahlych, od mesta Sabinov za výhodných podmienok dlhodobo prenajatých pozemkoch už v roku 1911.² Súčasťou školského areálu sa okrem vzorových sa-

¹ Bližšie napríklad DERFIŇÁK, P. Priemyselná rafinéria liehu v Prešove a jej činnosť v rokoch 1903 – 1945. In *Annales historici Presovienses*. 2011, č. 1, s. 89 – 130.

² Škola vznikla jednak ako výsledok odborných, jednak politických snáh, pričom výsledným cieľom bola snaha o zvýšenie efektivity najmä šarišského a zemplínskeho poľnohospodárstva. Z politikov sa v tomto smere najvýznamnejšie angažovali šarišskí rodáci, ministri a poslanci A. Berzeviczy a barón I. Ghillány. Vďaka ich pôsobeniu a podpore ďalších miestnych politikov sa podarilo po náročných rokovaniach získať potrebné dotácie na založenie školy. Činnosť tohto vzdelávacieho ústavu sa stala predmetom záujmu autorov viacerých parciálnych štúdií. V posledných rokoch sa objavila i popularizačná práca mapujúca niektoré aspekty jej pôsobenia, napríklad STAVIARSKY, Š. *Gazdašág 1911 – 2011*. Prešov : Tlačiareň Kušnír, 2010. s. 16 – 17.

dov, polí, včelínov, chlievov, stajní či záhonov liečivých rastlín postupne stali aj liehovar a mliekareň. V ich priestoroch sa mala spracovávať predovšetkým produkcia zo školských majetkov, pričom súčasne pritom mala prebiehať aj praktická výučba žiakov.³

Štátna roľnícka prešla do vzniku Československa síce krátkym, ale komplikovaným vývojom. Prvá polovica dvadsiatych rokov bola naplnená predovšetkým snahou udržať školu v prevádzke. Vzhľadom na postupné vyrovnávanie sa s povojnovým vývojom, keď ešte v polovici roku 1919 v Prešove vznikla vďaka prítomnosti maďarskej Červenej armády tzv. Slovenská republika rád.⁴ Navyše veľká časť miestneho obyvateľstva, nielen z radov duchovných, statkárov či učiteľov, iba s nedôverou prijímala novú vládu i postupné konštituovanie jej správnych a riadiacich zložiek. Horšia dopravná dostupnosť regiónu, menej priaznivé klimatické a pôdne podmienky, celkovo značná zaostalosť poľnohospodárskej výroby i nedostatok spracovateľských priemyselných podnikov spôsobovali, že škola v Sabinove síce zostala v činnosti. Z pohľadu jej ďalšieho rozvoja si však vyžadovala výrazné zefektívnenie prevádzky a podstatné zvýšenie záujmu miestneho obyvateľstva. Rovnako dôležité bolo tiež jej začlenenie ako z hľadiska ďalšieho rozvoja regiónu mimoriadne dôležitej inštitúcie do sústavy hospodárskeho školstva v rámci Slovenska, resp. Československa.

Práve kvôli naplneniu týchto cieľov bol do Sabinova v roku 1925 menovaný nový riaditeľ, ktorý sa osvedčil pri zakladaní a rozbehnutí činnosti hospodárskej školy v Holíči.⁵ Jan Křížek bol rodákom z moravského Bzenca pracoval po ukončení štúdia ako poľnohospodársky odborník na viacerých miestach, okrem iného pri správe majetkov olomouckého arcibiskupstva. Po prvej svetovej voje prijal ponuku, aby pomáhal pri rozvoji hospodárskeho školstva na Slovensku. Po príchode do Sabinova sa pustil do intenzívnej práce, v prvom rade na obnove základných funkcií školy. Opätovne nechal vymerať pozemky, ktoré si škola prenajala od mesta Sabinov. Na ich hraniciach nechal vysadiť tisíce ovocných stromov. Zásadnou obnovou prešli učebne i knižnica školy, kde sa okrem starších, v maďarskom jazyku písaných učebníc nenachádzalo veľa vhodných publikácií. V priebehu svojho pôsobenia sa zapojil do množstva aktivít, zúčastňoval sa na správe a riadení desiatok miestnych, regionálnych, ale tiež celoslovenských spoločností, združení i organizácií, zameraných na hospodárske, kultúrne a vzdelávacie ciele. V nepo-

Zmapovanie významu tejto inštitúcie pre Sabinov, ale i celý región Šariša by si však nesporne v budúcnosti žiadal dôslednú analýzu v podobe serióznej vedeckej monografie.

³ KÓNYA, P. a kol. *Dejiny Sabinova*. Sabinov : Mestský úrad Sabinov, 2000. s. 275 – 276.

⁴ ŠVORC, P. a kol. *Prešov v dvadsiatych rokoch 20. storočia*. Prešov : Universum, 2012. s. 69 – 93.

⁵ *Pamätník slovenského školstva zaúčinkovania prezidenta T. G. Masaryka I*. Sostavil A. S. Žitavský. Bratislava : Nákladom Vydavateľstva pamätníka slovenského školstva, 1936. 200 s.

slednom rade je dôležité i jeho politické pôsobenie. Okrem iného prispel k tomu, že sa Sabinov a jeho okolie stali dôležitou baštou agrárnej strany.⁶

V tomto smere spolupráca s roľníkmi, ktorí sa usilovali skvalitniť a zefektívniť svoju výrobu a získať stabilný odbyt pre svoje dopestované plodiny, sa stala bežnou súčasťou pôsobenia nielen J. Křížeka, ale i väčšiny ostatných pedagógov, pôsobiacich na Štátnej hospodárskej škole v Sabinove. I preto sa najmä v dôsledku veľkej hospodárskej krízy, ktorá šarišský región silne postihla od roku 1930, rozvinuli viaceré spoločné aktivity. Jednou z nich bolo i prenajatie školského liehovaru novému družstvu, ktoré pod názvom Roľnícky družstevný liehovar v Sabinove založila skupina roľníkov z okolitých obcí v roku 1933.⁷

Na ustanovujúcom zhromaždení, ktoré sa uskutočnilo 15. augusta 1933, sa zišlo 22 členov. Tí upísali celkovo 86 podielov, pričom oficiálne schválili aj počas predošlých mesiacov pripravené dokumenty. Založenie družstva nepochybne urýchlila skutočnosť, že bolo hneď od začiatku členom Ústredného družstva v Bratislave. Pod dozorom tejto centrály sa pripravovali aj všetky potrebné doklady, o čom bratislavské družstvo aj koncom augusta vydalo potvrdenie pre firemné oddelenie Krajského súdu v Prešove. To malo novovznikajúce družstvo zapísať do firemného registra.⁸

Súčasťou súboru materiálov, ktoré tvorili nevyhnutnú súčasť dokumentov potrebných k zápisu firmy do registra, boli aj stanov. Tie v tomto prípade predstavujú bežný formulár, určený pre družstvá, venujúce sa výrobe liehu, škrobu či sušiarňam. Jasne stanovovali základné ciele nového družstva, v tomto prípade zriadiť a viesť družstevný liehovar, slúžiaci najmä na spracovanie zemiakov, vypestovaných členmi družstva. Ďalšou dôležitou úlohou bolo speňažovať lieh a iné výrobky v prospech členov či podporovať pestovanie kvalitných zemiakov v regióne. Tradičnou súčasťou stanov bola tiež deklarovaná podpora družstevného života a vzdelávanie členov. Výsledný text sa líšil od predtlačenej predlohy jednak stanovením dĺžky obchodného roku v trvaní od 1. septembra do 31. augusta daného roku, jednak stanovením hodnoty jednotlivých podielov a oblasti, v ktorej

⁶ HUDEČKOVÁ, V. Národohospodársky zbor pre Šariš a jeho činnosť v okrese Sabinov v 30. rokoch 20. storočia. In *Ročenka Katedry dejín FHPV PU 2002*. Zostavil Martin Pekár. Prešov : ManaCon, 2002, s. 54 – 60.

⁷ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Žiadosť Krajskému súdu v Prešove zo dňa 16. 8. 1933.

⁸ V tomto smere vyjadrenie a zásahy centrály ústredného družstva nachádzame vo viacerých dokumentoch. Bližšie ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Žiadosť Krajskému súdu v Prešove zo dňa 16. 8. 1933, ktorej súčasťou je aj potvrdenie ústredného družstva z 31. 8. 1933, resp. ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Oznámenie súdu, že družstvo cez svoju centrálu v Bratislave vzniklo a predložilo potrebné dokumenty na registráciu firmy, zo dňa 2. 9. 1933.

družstvo plánovalo rozvíjať svoje aktivity. Hodnotu jedného podielu stanovili zakladatelia na 100 Kč, pričom záujemca o členstvo musel zaplatiť aj desaťkorunový poplatok. Súčasne musel počítať s tým, že za prípadné záväzky a dlhy družstva bude ručiť do výšky trojnásobku hodnoty splatených podielov. Okrem Sabinova sa do pôsobnosti družstva hneď od začiatku zaradilo desať obcí z najbližšieho okolia, konkrétne: Orkucany, Ňaršany, Michalany, Šalgov, Pečovská Nová Ves, Šoma, Jakuboviany, Ostroviany, Tolčemeš a Červenica.⁹ Z hľadiska budovania stabilnej členskej základne bola súčasťou tiež veta, ktorá vzhľadom na pretrvávajúcu hospodársku krízu a problémy s odbytom a cenami poľnohospodárskych plodín mala vylúčiť vstup do družstva rôznym špekulantom a priekupníkom. „... Členom družstva sa môže stať každý vlastník, nájomca alebo užívateľ pozemkov, hospodárskym účelom venovaných a nachádzajúcich sa v obvode družstva.“¹⁰

Už prvá výrobná sezóna 1933/1934 však ukázala, že pôsobenie družstva v zložitých hospodárskych podmienkach nebude jednoduché. Nový podnik vykupujúci poľnohospodárske produkty bol od začiatku pôsobenia veľmi príťažlivý. O to viac, že išlo o chudobný región, kde malovýrobcovia mali v tom čase značné odbytové problémy. Tejto skutočnosti možno pripísať najväčšiu zásluhu na tom, že v závere roku 1933 malo družstvo 281 členov s 341 upísanými podielmi. Hneď v priebehu prvých troch mesiacov roku 1934 pribudli ďalší štyria členovia s 52 podielmi. Tento rýchly nárast na jednej strane viedol k potrebe ďalej rozšíriť okruh pôsobnosti družstva o ďalšie obce. Ten sa okrem Sabinova rozrástol na 19 obcí, keď k tým už spomínaným pribudli: Lipany, Terňa, Renčišov, Jakuboviany, Tolčemeš, Zavadka, Torysa, Plaveč, Jarovnice, Uzovské Pekľany, Uzovský Šalgov, Hermanovce, Krivjany, Medzany.¹¹

Tento nárast, akokoľvek impozantný, sa však ukázal ako v praxi dlhodobou neudržateľný. Najmä pre drobných roľníkov sa ukázalo ako neefektívne vozit' malé množstvo zemiakov na väčšie vzdialenosti a navyše čakať dlhší čas na ich zaplatenie. Okrem toho sa i stokorunový podiel ukazoval pre niektorých ako príliš drahý. Preto už prvá výrobná kampaň viedla k tomu, že sa výrazným spôsobom museli upraviť vnútorné pomery v družstve. Nové dodatky prijaté k stanovám v auguste roku 1934 opäť rozšírili pôsobnosť družstva o ďalších jedenásť obcí, konkrétne: Rožkovany, Jakubovu Voľu, Petrovenec, Jakovjany, Hanigovce, Milpoš, Lutinu,

⁹ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Stanovy. Roľnícky družstevný liehovar v Sabinove.

¹⁰ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Stanovy. Roľnícky družstevný liehovar v Sabinove. Čl. 5. Členstvo, práva a povinnosti členov.

¹¹ Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Súpis členov k 31. marcu 1934.

Balpotok, Medzany, Jarovnice a Močidlány.¹² Súčasne členovia prijali rozhodnutie, že vyrábané produkty i odpad, v tomto prípade najmä výpalky, bude možné predávať aj záujemcom, ktorí nie sú členmi družstva. Finančné prebytky, ktoré by sa z predaja produkcie liehovaru vytvorili, sa mali ukladať ako vklad v Ústrednom družstve v Bratislave.

Dodatok k stanovám, rovnako ako ďalšie zmeny či hodnotenie výsledkov prvej výrobnjej kampane sa stalo predmetom mimoriadneho valného zhromaždenia. To sa uskutočnilo 12. augusta 1934. Okrem prijatia rôznych dodatkov k stanovám sa značná pozornosť venovala najmä zmenám v správe družstva. Nová nájomná zmluva uzavretá s majiteľom liehovaru Štátnou hospodárskou školou v Sabinove a súčasne vstup školy medzi členov družstva viedli k tomu, že do správy boli menovaní dvaja jej zástupcovia. Podpredsedom družstva sa stal Ján Křížek a členom hospodársky úradník Emanuel Lukáš. Dvaja pôvodní členovia správy, roľníci J. Antol a Š. Merňák sa stali členmi dozorného výboru. Táto zmena viedla nielen k vzájomne výhodnej spolupráce školy a družstva, ale zaručovala pre výrobný podnik tiež kvalitné odborné i administratívne vedenie.¹³

Toto spojenie a celkovo zmeny vo vedení boli potrebné aj vzhľadom na uzavretie otázok spojených so stabilizáciou členskej základne. Tá počas sezóny síce prudko vzrástla, počas jarných a letných mesiacov však došlo zasa k prudkému poklesu. Kým začiatkom prvej sezóny malo družstvo 22 členov s 86 podielmi, v jej závere zostalo 34 členov so 165 podielmi. Kolísanie v rámci členskej základne malo svoje negatívne dôsledky nielen z hľadiska nepravidelnej dodávky základne suroviny. Chýbajúce zemiaky sa preto nahrádzali žitom. Kampaň však bola, kvôli množstvu členov iba postupne privádzajúcich suroviny, neúmerne dlhá, keď trvala až 195 dní. To zvyšovalo výrobné náklady, pričom množstvo vyrobeného liehu nezodpovedalo existujúcim možnostiam. Bližšie o dosiahnutých výsledkoch jednotlivých prvých piatich kampaní informuje tabuľka č. 1., o surovinách, príjmoch členov či množstve vyrobeného liehu zasa podrobnejšie údaje poskytuje tabuľka č. 2.

¹² ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Dodatok k stanovám /12. 8. 1934/

¹³ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Protokol o mimoriadnom valnom zhromaždení /12. 8. 1934/

Tabuľka č. 1 Hospodárske výsledky Roľníckeho družstevného liehovaru v Sabinove 1934 – 1938

Rok	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38
Podielová istina	16 500	2 4000	50 300	53 100	51 100
Rezervný fond	1 650	2400	14 815,95	61 768,65	63 800,40
Hotovosť	-	12 490,30	1 663,25	241,35	8 536,25
Vklady a pohľadávky	105 482,45	196 465,15	199 413,80	207 036,75	141 653,50
Úvery a záväzky	118 049,42	230831,50	304 807,55	389 628,55	394 541,35
Zásoby	-	-	42 209,45	90 011,80	68 300,40
Cenné papiere	4 400	12 400	12 600	14 600	16 500
Zisk	-3 205,97	8 355,95	35 772,70	2 031,80	2 758,30

(Zdroj: ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99.)

Tabuľka č. 2. Vybrané údaje o príjmoch, výdavkoch a výrobe v Roľníckom družstevnom liehovare v Sabinove 1934 – 1938

Rok	1933/34	1934/35	1935/36	1936/37	1937/38
Vyrobený lieh /hl/	573,67	1 155,95	1 461,06	1 545,20	1 652,90
Príjmy za lieh /Kč/	213 702,85	386 470,60	443 078,55	561 703,-	525 962,95
Príjmy za výpalky	12 937,30	10 025,35	16 207,85	40 172,-	43 579,80
Členom za suroviny	152 438,45	261 074,05	373 776,65	385 494,70	370 120,05
Výkup. cena zem. za 100 kg /Kč/	15 + 5	15 + 5	20	15 + 6	10 + 5 + 7
Množstvo zem./t/ na 1 hl liehu	1,5	0,943	0,83	0,96	0,871

(Zdroj: ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99.)

Osobitne k prvej kampani však možno doplniť, že napriek vykázanjej strate 3 205,97 Kč sa družstvo v jej priebehu pomerne úspešne vyrovnalo s viacerými problémami.¹⁴ Svojim členom zabezpečilo výkupné ceny zemiakov po 20 Kč

¹⁴ Išlo o problémy nielen technického charakteru či v súvislosti s plynulosťou dodávok surovín, ale i účtovné ťažkosti. Ešte predbežná uzávierka, prejednávaná v rámci mimoriadneho valného zhromaždenia 12. 8. 1934, uvádzala čistý zisk vo výške 1 706,65 Kč. Až správa o revízii z 15. septembra 1934 prináša informácie o spresnenej účtovnej uzávierke družstva. I z dôvodu komplikovaného, čiastočne štátom riadeného hospodárenia s liehom v rámci československého trhu, sa následné spojenie s odborne zdatnými predstaviteľmi Štátnej hospodárskej školy v Sabinove ukazovalo pre predstaviteľov roľníckeho družstevného liehovaru ako najlepšie riešenie. Svedčí o tom aj záverečná účtovná uzávierka. Bližšie Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Účtovná

za metrický cent, u žita to bolo 80 Kč za rovnaké množstvo. Samotní členovia však na podielovej istine a zakladačných poplatkoch dlhovali počas jesene 1934 ešte 11 889 Kč, z celkového kapitálu 18 150 Kč. Obvod, ktorý si roľnícky družstevný liehovar vytýčil bol síce dostatočný, v konečnom dôsledku však konečná členská základňa bola v prvých rokoch činnosti pomerne malá, rovnako ako výška vloženého kapitálu. Kým otázka chýbajúceho kapitálu znemožňovala družstvu rýchlejšie vyplácanie odmien za dodávky surovín členom či investovanie do zefektívnenia výroby, nedostatok členov obmedzoval surovinovú základňu liehovaru.¹⁵ Revízia, ktorú po prvej kampani uskutočnili pracovníci bratislavského ústredného družstva konštatovala tiež nízke výťažky z pálenia. Dôvodom bola jednak horšia kvalita dodávaných zemiakov, jednak v tom čase už zastarané technické zariadenie liehovaru. Horšia kvalita zemiakov sa týkala najmä nižšieho obsahu škrobu, ktorý dosahoval iba 14,8 %. Nižšia škrobnatosť si vyžadovala následné zvýšené dodávanie ďalších doplnkových surovín, ako napríklad jačmeň a kvasnice.¹⁶

Kvalitu dodávaných surovín bolo možné do veľkej miery zlepšiť dôslednejšou kontrolou pri preberaní a následným preferovaním niektorých dodávateľov či poskytovaním lepších zemiakov na sadbu. Technická rekonštrukcia a celková modernizácia liehovaru bola záležitosťou oveľa náročnejšou a zdĺhavejšou. Vzhľadom na nedostatok hotovosti sa preto členovia rozhodli pre postupnú modernizáciu, rozloženú na niekoľko rokov. Išlo síce v konečnom dôsledku o nákladnejší postup, umožňoval však využiť prípadnú podporu štátu. O tom, že školský liehovar potreboval zásadnú obnovu, svedčia aj zoznamy plánovaných prác. Už v prvej etape malo dôjsť k rozšíreniu skladov na suroviny, úpravu vodných nádrží, vybudovanie odpúšťacej výpalkovej kade s odmerkou, zakúpenie nového paráku, novej zaparovacej kade, nových kolón, pumpy na výpalky a pod. Jednotlivé nákupy a prestavby sa mali riešiť plynule, podľa stavu voľných finančných prostriedkov a najlepšie v období mimo kampane.¹⁷

Predovšetkým potreba zefektívniť prevádzku liehovaru viedla k tomu, že výroby liehu sa ako liehovarník ujal Ľudovít Alföldi, pracovník školy. Za svoju prácu v liehovare, mimo svojho úväzku, poberal osobitnú odmenu vo výške 700 Kč me-

uzávierka družstva Roľnícky družstevný liehovar v Sabinove za rok 1933/34.

- ¹⁵ Problém s upevnením a rozšírením členskej základne sa mal riešiť predovšetkým vhodnou agitáciou. Dostatočná členská základňa však bola tiež dôležitou podmienkou na získanie prípadných dotácií od štátu pre modernizáciu školských zariadení, ku ktorým patrili aj predmetný liehovar.
- ¹⁶ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Zpráva o revízii z 15. 9. 1934 /Ústredné družstvo v Bratislave/.
- ¹⁷ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Zápisnica o II. valnom shromáždení Roľníckeho družstevného liehovaru z.s. s r.o. z 14. apríla 1935.

sačne. V čase kampane mal nárok aj na naturálie.¹⁸ V súvislosti s rôznymi prídelmi bolo riešených viacero ďalších aktuálnych problémov. Výpalky, ktoré sa stali žiadaným krmivom, sa v tomto období predávali členom družstva po 1 Kč za hektoliter, nečlenom za dvojnásobnú cenu. Súčasne sa tiež vyriešila otázka dostatku liehu pre „vlastnú“ spotrebu, keď: „... *bolo usneseno vyžiadať u Družstva pre predaj liehu v Prahe odpredaj 2,5 – 3 hl pitného liehu pre členov na žnivá.*“¹⁹

Napriek tomu, že cena za vykupované zemiaky (20 Kč/q) a žito (80 Kč/q) nepredstavovala v porovnaní s cenami na bežnom trhu mimoriadne výhodnú záležitosť, roľníkom členstvo v družstve umožňovalo zbaviť sa za slušnú cenu v podstate všetkých prebytkov. Liehovar navyše ponúkal pre svojich členov aj ďalšie možnosti zárobku. Každoročne od nich nakupoval aj jačmeň a po realizácii niektorých modernizačných a rekonštrukčných prác tiež pomerne veľké množstvá palivového dreva. Za tieto dodávky im platil v závislosti od množstva a kvality, v každom prípade v čase hospodárskej krízy i takáto možnosť zárobku bola vítaná. Nemenej zaujímavou sa stala tiež možnosť lacno nakupovať výpalky ako odpadové produkty. Tie však súčasne predstavovali kvalitné krmivo, čo bolo najmä pre zámožnejších hospodárov, disponujúcich väčším množstvom hospodárskych zvierat, veľmi zaujímavé.

Už druhá kampaň 1934/1935 potvrdila, že menší počet roľníkov hospodáriacich na väčších výmerách, navyše využívajúcich kvalitnejšiu sadbu a čiastočne aj mechanizáciu, je pre plynulú činnosť liehovaru podstatne výhodnejší, ako veľké množstvo drobných pestovateľov. Od zhruba piatich desiatok členov sa totiž podarilo vykúpiť dostatok zemiakov, celkovo 10910 q, ktoré postačovali na naplnenie celej 174 dňovej kampane. Vďaka kvalitnej surovine, rovnako ako aj postupne prebiehajúcim technickým úpravám liehovaru, sa výraznejšie zvýšila efektivita výroby. Len pre porovnanie, kým v prvej kampani bolo potrebné na vypálenie 1 hektolitra čistého liehu až 11,5 q zemiakov, v druhej vďaka postupne prebiehajúcim zlepšeniam už iba 9,43 q zemiakov. Rovnako sa podarilo upraviť aj potrebné množstvá jačmeňa. Kým prvá kampaň vyžadovala na hektoliter liehu až 27,07 kg, v druhej kampani postačovalo iba 10 kg. Celkové množstvo vyrobeného liehu v objeme 1 155,95 hl sa už priblížilo pridelenej výrobnej kvóte. Nevyužitý rozdiel v objeme 24 hl bol následne daný k dispozícii finančnému riaditeľstvu.²⁰

¹⁸ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Zpráva o revízii z 15. 9. 1934 /Ústredné družstvo v Bratislave/ Priamy dozor nad výrobou, investíciami a administratívou družstva si však vzal na starosť Ján Křížek, riaditeľ školy.

¹⁹ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Zápisnica o II. valnom shromáždení Roľníckeho družstevného liehovaru z. s., s. r. o., v Sabinove zo 14. apríla 1935.

²⁰ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Zápisnica o III. riadnom valnom shromáždení Roľníckeho

Družstvu sa celkom úspešne podarilo prekonať počiatočné ťažkosti a ako mohol konštatovať aj revízor ústredného družstva „... *činníci sa o družstvo náležite starajú... Celkový stav družstva je po stránke hospodárskej dobrý a po stránke administratívneho vedenia shodný s predpismi stanov.*“²¹ Jedinou vážnejšou výhradou, ktorú bolo možné proti družstvu vzniesť, bol nízky stav podielov istiny a rezervných fondov. Keďže roľnícky družstevný liehovar predbežne nepočítal s vyplácaním podielov zo zisku členom, dosiahnuté výnosy mali v budúcnosti predstavovať výrazné posilnenie vlastných prostriedkov, najmä v podobe rezerv. Tie by tak vytvorili do budúcnosti možnosť v prípade potreby investovať do ďalšej modernizácie podniku. V počiatočných činnosti ešte väčšie rezervy tvorené zo ziskov neexistovali, preto náročná rekonštrukcia vzbudzovala isté obavy nielen u revízorov ústredného družstva, ale i u úradníkov ministerstva poľnohospodárstva. Na základe ich rozhodnutia preto prideliť v roku 1934 družstvu finančnú podporu na rekonštrukciu školského liehovaru vo výške 22 000 Kč.²²

Pomerne dobré výsledky, prejavujúce sa nielen ziskovým hospodárením, ale i stabilnými cenami vykupovaných surovín a členom predávaných výpalkov, prilákali do družstva ďalších väčších podielnikov. Už v prvej polovici roku 1935 sa tak členmi stali napríklad J. a V. Hartmannovci z Rožkovieň, ktorí si kúpili po desať podielov, či A. Kropuch z Jakubovej Vole s dvadsiatimi podielmi. Títo väčší podielníci v nasledujúcich rokoch svoju účasť ďalej zvyšovali. Nepochybne sa na zvýšenom záujme o členstvo a s tým spojené práva dodávať do liehovaru väčšie množstvo surovín či odoberať viac výpalkov na kŕmenie hospodárskych zvierat podpísala veľmi úspešná tretia výrobná kampaň 1935/1936.²³ Nielen dosiahnutý zisk 35 772,70 Kč, ktorý bol celý pridelený do rezervného fondu spoločnosti, ale aj ďalšie zlepšovanie efektivity výroby, keď na 1 hl vyrobeného liehu bolo potrebné už len 8,3 q zemiakov, dávali do budúcnosti dobré vyhliadky. Pridelenú výrobnú kvótu 1293,54 hl sa podarilo navýšiť o 30 hl na celkových 1323,54 hl. V skutočnosti sa však vyrobilo ešte viac liehu, keď z 12132 q zemiakov vyrobili až 1461,06 hl liehu. Predať sa podarilo celú povolenú kvótu 1323,83 hl, zvyšok 137,23 hl liehu

družstevného liehovaru v Sabinove, z 10. novembra 1935.

²¹ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Zpráva o revízii z 20. – 21. septembra 1935.

²² ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Zpráva o revízii z 20. – 21. septembra 1935. Popri tejto podpore však do prestavby ďalších viac ako 33 000 Kč investovalo aj samotné družstvo.

²³ O finančných ukazovateľoch kampane bližšie údaje v tabuľke č. 1 a 2. Nárast podielovej istiny súčasne napíňal aj podmienky ministerstva poľnohospodárstva a umožnil uchádzať sa o ďalšiu finančnú podporu.

si družstvo muselo ponechať na sklade ako rezervu, ktorú bolo možné predat až v novej sezóne.²⁴

Práve tretia kampaň predstavuje prvé obdobie, keď Rolnícky družstevný liehovar v Sabinove začal vykazovať osobitnú položku zásob. Vzhľadom na síce účtovne úspešné, v realite však, najmä kvôli v prípade liehu dlhším obdobiam splatnosti pohľadávok, dosť komplikované hospodárenie, viazaním väčších objemov financií v zásobách dosť trpelo. V závere obchodného roku 1935/1936 predstavovali zásoby už hodnotu 42 209,45 Kč. Sčasti ich tvorili nepredaný lieh, sčasti jačmeň a drevo. Ďalšou zo záležitostí, ktorá zohľadňujúc stále lepšie technicky vybavený liehovar, ale i rozrastajúce plochy, ktoré podnik využíval najmä na uskladnenie zemiakov a dreva, bolo pravidelne sa zvyšujúce nájomné štátu, platené družstvom prostredníctvom Štátnej hospodárskej školy v Sabinove. To sa v porovnaní s prvou sezónou (4 000 Kč ročne), zvýšilo v priebehu ďalších dvoch rokov takmer dvojnásobne, na 9 261,15 Kč.²⁵ Narastajúce náklady však predbežne bolo možné kompenzovať stúpajúcou výrobou a tiež zlepšujúcou sa kvalitou zemiakov, predstavujúcich základnú surovinu na výrobu. Priemerný obsah škrobu v nich bol počas prvej kampane 14,7 %, v tretej už dosiahol 18 %. I preto bolo možné v pravidelnej revíznej správe konštatovať, že okrem toho že všetky účtovné i administratívne záležitosti sú v poriadku, tiež „... výroba bola dobrá a výťažnosť surovín nadpriemerná“.²⁶

Napriek navonok úspešnému a bezproblémovému chodu Rolníckeho družstevného liehovaru v Sabinove, postupne narastajúcemu počtu členov i ziskovému hospodáreniu, museli pravidelne konané valné zhromaždenia neustále riešiť síce „drobné“, ale z dovtedajších zvyklostí vychádzajúce snahy niektorých členov prilepšiť si na úkor tých ostatných. Pravidelne sa objavovali napríklad snahy „doplniť“ dodávané zemiaky hlinou či šikovným uložením vložiť medzi privázané drevo „vzduch“ a tak si finančne prilepšiť. Takéto snahy sa objavovali síce iba u malej časti členov, v konečnom dôsledku však pre podnik predstavovali značné straty. V poradí piate riadne valné zhromaždenie hodnotiace sezónu 1936/1937 tak muselo vyriešiť už veľmi akútny problém kvality a čistoty dodávaných zemiakov. Postupne sa zhoršujúci trend vyvolával problémy už v predošlých rokoch, keď v sezóne 1934/1935 bola strata na zemiakoch (po umytí a vytriedení) 3,3 %, čo v realite predstavovalo 368 q. V nasledujúcom roku bolo z vykúpených 12 132

²⁴ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Rolnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Dokument č. 22 Zpráva správy.

²⁵ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Rolnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Dokument č. 21 Účtovná uzávierka.

²⁶ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Rolnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Dokument č. 19. Zpráva o revízii. Družstvo celkovo bolo hodnotené veľmi dobre, pričom významná zásluha na tom bola pripísaná predstaviteľom Štátnej hospodárskej školy v Sabinove.

q zemiakov po umytí a vytriedení potrebné odpísať 666 q, čo predstavovalo už 4,75 %. Sezóna 1936/1937 však priniesla nelichotivý rekord, keď z dodaných 17 298,48 q zemiakov bolo kvôli hnilobe a znečisteniu hlinou potrebné odpísať až 10 %, teda 1 715,53 q. Takáto vysoká strata spolu s nižším obsahom škrobu, iba 16 %, pričom na hektoliter liehu bolo potrebných 9,60 q zemiakov, viedli k tomu, že zisk spoločnosti prudko klesol na 2 031,80 Kč.²⁷

Hoci objem výroby liehu sa i v tomto roku podarilo zvýšiť, viac sa ho i vďaka zvýšenej kvóte podarilo predáť, spoločnosť sa udržala v zisku iba vďaka tomu, že zvýšila cenu výpalkov, predávaných členom na 2 Kč za hektoliter. Zisk, síce iba malý, bol pre družstvo dôležitý z viacerých dôvodov. Nielen že posilňoval dôveru v podnik v očiach verejnosti, ale tiež umožňoval získanie ďalších štátnych podôp a dotácií na modernizáciu liehovaru. Tie dosiahli v uvedenom roku konečný stav 56 000 Kč, celková hodnota investícií do liehovaru však dosiahla takmer 250 000 Kč, pričom iba za nákup nového strojného vybavenia zo Škodových závodov v Plzni bolo vyplatených 50 000 Kč. Nárast investícií do vylepšenia liehovaru bol však stále viac limitovaný jednak výrobnou kvótou, ktorú mal každoročne pridelenú, jednak možnosťami jeho členov dodávať základné suroviny.

V nasledujúcej sezóne 1937/1938 sa podarilo vďaka dôslednej kontrole prakticky úplne odstrániť problém veľkých strát základnej suroviny. Prejavilo sa to i v skutočnosti, že v porovnaní s predošlým rokom pri prakticky nezmenenom obsahu škrobu v zemiakoch (16,1 %), stačilo na výrobu jedného hektolitru liehu o 10 % menej suroviny. Vzhľadom na rozšírenie plochy, na ktorej členovia pestovali zemiaky, sa podarilo opäť zvýšiť pridelenú výrobnú kvótu. Ani to však neumožnilo spracovať všetky vykúpené suroviny. Celkovo 284,5 q najkvalitnejších zemiakov vedenie družstva výhodne predalo späť viacerým členom na sadbu. Zefektívnenie výroby prinieslo aj ďalší mierny nárast zásob vyrobeného liehu, ktorý už nebolo možné v danej sezóne nad stanovenú kvótu predáť. Dosiahli úroveň 306,45 hl.²⁸

Napriek zlepšenej efektívnosti výroby sa družstvo nemohlo pochváliť vysokým ziskom. V danom roku totiž vyplácalo svojim členom za dodané zemiaky až 22 Kč za metrický cent. Veľký objem prostriedkov však odčerpávali aj záväzky spojené s finišujúcou prestavbou liehovaru a splácaním rôznych úverov. Zásadné zmeny do činnosti podniku priniesla kampaň 1938/1939, aj v rámci členskej základne

²⁷ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Dokument č. 24 Zápisnica o V. Riadnom valnom shromaždení. Ako náprava celej situácie bola navrhnutá a schválená účasť niektorého z členov správy družstva pri výkupe zemiakov i dreva. Ich prítomnosť a nekompromisné vyžadovanie dodržiavania schválených zásad viedli v tomto smere k rýchle a účinnej náprave.

²⁸ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Zápisnica o VI. Riadnom valnom shromaždení Roľníckeho družstevného liehovaru v Sabinove zo dňa 11. decembra 1938.

a personálnych otázok. Už v polovici roku 1938 niektorí, najmä židovskí členovia, disponujúci väčším počtom podielov, svoju účasť významným spôsobom znížili. Napríklad Július Hartmann si z 50 podielov ponechal iba 10.²⁹ Ďalšou zásadnou zmenou bol odchod českých pedagógov, pôsobiacich na Štátnej hospodárskej škole v Sabinove. Z vedenia družstva tak bolo potrebné: „... vymazanie vystúpivších funkcionárov tunajšieho družstva z firemného registra a to p. Jana Křížeka, riaditeľa a p. E. Lukáše, hospodárskeho asistenta, ktorí odišli do Protektorátu Čiech.“³⁰ Odchod týchto dvoch odborníkov mal na chod družstva negatívny dopad, jeho existenciu už však priamo neohrozil. V každom prípade sa dovtedy vzorné, na stroji písané zápisnice v roku 1939 opäť menia na rukopisné, niekedy ťažko čitateľné. Aj zápis z mimoriadneho valného zhromaždenia, uskutočneného 3. apríla 1939 okrem konštatovania, že namiesto J. Křížeka a E. Lukáše, ktorí museli odísť na Moravu, resp. do Čiech, boli do správnej rady zvolení noví členovia, nový riaditeľ Štátnej hospodárskej školy v Sabinove Ing. Štefan Hatrik zaujal miesto podpredsedu a profesor Jozef Šenkor sa stal členom správy. Jozef Šenkor súčasne zastupoval roľnícky družstevný liehovar aj na ustanovujúcom valnom zhromaždení Sväzu družstevného priemyslu zemiakárskeho v Bratislave v apríli 1939, ktorý vznikol ako ústredná organizácia, zastrešujúca družstevné liehovary, škrobárne a sušiarne. Roľnícky družstevný liehovar mal na svojom konte viacero podielov rôznych družstevných organizácií, napríklad v roku 1938 kúpilo jeho vedenie podiely Družstva šľachtiteľov zemiakov za 900 korún.³¹

V nových politických pomeroch stúpala tlak i na investovanie do štátnych cenných papierov, v prvom rade do pôžičky na hospodársku obnovu Slovenska. V rámci aprílového mimoriadneho valného zhromaždenia v roku 1939 bol predjednávaný návrh nakúpiť prostredníctvom ústredného družstva tieto cenné papiere až za 10 000 K. Členovia však napriek snahe, najmä zástupcov školy, tento návrh neprijali a odsúhlasili nákup týchto cenných papierov iba za 5 000 korún s tým, že: „... družstvo nemá žiadnych peňazí na hotovosti a samo musí si peniaze požičať. Peniaze na túto pôžičku budú poukázané ihneď, akonáhle družstvo dostane zálohu za už do rafinérie vyvezený lieh.“³²

²⁹ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. Abecedný zoznam členov Roľníckeho družstevného liehovaru v Sabinove k 31. augustu 1938.

³⁰ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. 99. dokument č 33. Zápis do firemného registra /20. 4. 1939/.

³¹ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. Ďalšie podiely vlastnilo napríklad v ústrednom družstve, či družstve hospodárskych liehovarov.

³² ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Roľnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. BII 443. Kr. Zápisnica napísaná na mimoriadnom valnom zhromaždení Roľníckeho družstevného liehovaru v Sabinove konanom 11. apríla 1939, s. 3. Keďže sa medzi cennými

Mimoriadne valné zhromaždenie prijalo aj viacero ďalších dôležitých rozhodnutí. Vzhľadom na skutočnosť, že pridelenú kvótu na výrobu liehu predbežne nebolo možné podstatnejšie zvýšiť, rozhodli členovia o tom, že ďalších záujemcov o vstup do družstva prijímať nebudú. Nového člena bolo možné podľa tohto rozhodnutia prijať iba vtedy, ak niekto z pôvodných členov odíde. Činnosť malého družstevného liehovaru mala svoje špecifiká a vzhľadom na charakter výroby i atraktivitu produktov bolo potrebné neustále dozerať na jeho prevádzku. O tom, že po odchode najmä českých pedagógov do istej miery nakrátko poľavila hlavne kontrolná činnosť, svedčia niektoré z upozornení, resp. výhrad z radov členov. Niektoré z nich sa riešili v priebehu roku 1939, napríklad nedostatok výpalkov na kŕmenie hospodárskych zvierat, ktorý sa citelne dotkol niektorých členov. Tí mali výhrady najmä proti v podstate nekontrolovanému prístupu k tejto surovine zo strany hospodárov na Štátnej hospodárskej škole v Sabinove. Aby sa predišlo hádkam a obvineniam z neprehľadného hospodárenia, bola oficiálne spísaná dohoda. Podľa nej: „... aj statku Štátnej družstevnej školy v Sabinove sa výpalky odoberané majú merať každý deň, na čo bude dozerať určený člen družstva. Každý z členov dostane iba tolko výpalkov, na kolko má nárok podľa počtu podielov.“³³

Aj malé poľavenie v kontrolnej činnosti v tomto prípade mávalo spravidla za následok značné finančné straty. Činnosť liehovaru i samotného družstva v rokoch druhej svetovej vojny, ale i povojnovej obnovy a následnej zmeny režimu už bola výrazne ovplyvnená politickými a ekonomickými opatreniami štátnej správy. Tie v konečnom dôsledku zmenili nielen hospodárenie v liehovare, ale v konečnom dôsledku viedli aj k jeho zániku začiatkom päťdesiatych rokov 20. storočia. Rolnícky družstevný liehovar v Orkucanoch pri Sabinove, ako súčasť školského komplexu a súčasne výrobný podnik, predstavoval zaujímavý príklad podnikateľskej aktivity, v komplikovanom období predovšetkým tridsiatych rokov 20. storočia. Jeho založením sa zámožnejší miestni roľníci usilovali nájsť a zabezpečiť stabilný odbyt pre pestované plodiny, ohrozený v dôsledku celosvetovej hospodárskej krízy a ďalej výhodne zhodnotiť svoju produkciu. I napriek relatívne krátkemu obdobiu svojej existencie priniesol svojim členom materiálne výhody, súčasne však poskytol študentom školy získať dôležité praktické skúsenosti pre ďalšiu prácu v poľnohospodárskej výrobe i spracovateľskom priemysle.

papiermi, ktoré družstevný liehovar vykazoval ako svoje vlastníctvo, tieto štátne dlhopisy neobjavujú, je otázne či k ich nákupu nakoniec vôbec došlo.

³³ ŠA Prešov. Fond Krajský súd. Firemné oddelenie. Rolnícky družstevný liehovar Orkucany. Inv. č. 723, sig. B II 443. Kr. 99. Zápisnica napísaná na mimoriadnom valnom zhromaždení Rolníckeho družstevného liehovaru v Sabinove konanom 11. apríla 1939, s. 5.

KRONIKA, RECENZIE, GLOSY
CHRONICLE, REVIEW, ANNOTATIONS

Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat VII. Brno 6. – 7. september 2017

6. a 7. septembra 2017 sa už tradične na pôde Technického múzea v Brne uskutočnilo medzinárodné vedecké podujatie *Po stopách zdraví a nemoci člověka a zvířat VII.* Aktívne sa ho zúčastnilo 28 odborníkov, zaoberajúcich sa dejinami medicíny, farmácie či veterinárneho lekárstva. Jednotlivé bloky príspevkov sa venovali múzejníctvu, významným osobnostiam, lekárskej praxi, kúpeľníctvu, vzdelávaniu a výučbe, vede a výskumu, osvete a ľudovému liečiteľstvu.

Prvý deň konferencie boli príspevky rozčlenené do troch blokov. V úvodnom vystúpili so svojimi referátmi Tünde Ambrus – *Představení nové farmaceuticko-historické expoze na FaF VFU Brno*, Linda Vasilová – *Quintus Severus jako básnik medicíny*, Zuzana Schierová – *Prof. MUDr. Jindřich Matiegka, RNDr. h. c. – antropolog a lékař*, Pavel Brauner – *Ke 130. výročí narození prof. MVDr. Františka Štencla a Ladislav Dedek – MVDr. Ján Černovský, ředitel veterinárního ústavu v Ivanovicích na Hané*. V druhom bloku predniesli svoje príspevky Jiří Jindra – *Laureáti Nobelových cen za fyziologii nebo medicínu v letech 1945 – 1960*, Marta Jiroušková a Jarmila Platková – *Doc. MUDr. Bernard Gomboš, CSc. – významná osobnost československého pracovního lékařstva*, Beata Ricziová a Oľga Vaneková – *P. Ballus – Dejiny vzniku a založenia sirotinca v slobodnom kráľovskom meste Prešporok, 1833*, Katarína Pekařova – *K činnosti evanjelických nemocnic a diakonís na Slovensku v 19. storočí*, Radka Palenčárová – *Starostlivosť o zdravie v písomných prameňoch z 19. storočia vo fondoch regionálneho oddelenia Verejnej knižnice Jána Bocatia v Košiciach*, Ilona Pavelková – *Lázeňské prostředí – areály lázní a jejich objekty na příkladech slezských lázní a sanatorií (od jejich počátku do konce 30. let 20. století)*. Posledný blok obohatili svojimi referátmi Marcela Domenová – *K dejinám zdravotnictva a kúpeľníctva v Prešove na prelome stredoveku a novoveku*, Patrik Derfiňák – *Vzostupy a pády. Bardejovské kúpele v prvej polovici 20. storočia*, Jiří Luňáček – *Civilní hlavní nemocnice na Moravě v roce 1814*, Peter Koval – *Městská nemocnica v Bardejove v 20. a 30. rokoch 20. storočia*, František Dohnal – *Vývoj organizace zdravotnické pomoci v československém legionářském vojsku v Rusku (k 100. výročí bitvy u Zborova)*.

Rokovanie druhého dňa konferencie bolo rozdelené do dvoch častí. V prvej vystúpili so svojimi príspevkami: Elena Ferencová – *Historický význam uchovania didaktických pomôcok v medicínskom štúdiu*, Sandra Sázelová – *Mladopaleolitické vlčí populace a jejich patologie. Příklady z lokalit Dolní Věstonice II a Pavlov I*, Antonín Holub – *Veterinární výzkumná pracoviště v českých zemích a Význam vedeckej práce Marie Currie pre súčasnú medicínu*, Eva Morovicsová – *Štúdium lekárnictva na lekárskej fakulte Univerzity Komenského Bratislave*. V druhej časti predniesli svoje referáty Anna Falisová – *Organizácia protiepidemickej služby*

na Slovensku v minulosti, Ján Džujko – *Reflexia zdravia a zdravotných pomerov na Slovensku na stránkach Slovenského ľudu (1921 – 1938)*, Dana Motyčková a Kateřina Sedlická – „*Mrtnická bába*“ – *dvě léčitelské osobnosti Manětínska a Plzeňska*, Veronika Beranská – *Babičky, felčari a porodní báby aneb jak se léčilo v krajanské komunitě volyňských Čechů na Ukrajině za 2. světové války*, Anna Hrčková – *Formy iracionální péče o domácí zvířata v tradiční kultuře Novojičína* a Šárka Hejlová – *Přednostní mléko*. Oba dni konferencie prebiehala po jednotlivých blokoch diskusia. Jej účastníci svojimi otázkami, ako aj koreferátmi v mnohom doplnili referujúcich a v neposlednom rade poukázali aj na ďalšie skutočnosti, týkajúce sa jednotlivých tém. Druhý deň tohto odborného podujatia sa v jeho závere uskutočnila exkurzia Jurkovičovho domu s komentovanou prehliadkou stálej expozície Dušan Jurkovič. Na záver môžeme skonštatovať, že sa Mgr. Radkovi Slabotinskému, PhD., z Technického múzea v Brne podarilo zorganizovať úspešne už siedmy ročník konferencie, ktorej účastníci v rozličných smeroch svojimi príspevkami obohatili súčasný stav poznania dejín zdravotníctva, medicíny, farmácie či veterinárneho lekárstva.

Ján Džujko

Konferencia o prešovskom rodákovi Prešov, 27. september 2017

Z priestoru východného Slovenska i samotného Prešova pochádza množstvo významných osobností, ktoré sa v priebehu 20. storočia výrazným spôsobom zapísali do dejín celej strednej Európy. Jednu z nich si pripomenuli aj organizátori a účastníci spomienkovej konferencie „Pál Maléter a súčasnosť“. Tento prešovský rodák, vojak a politik prežil krátky, no na prudké zvraty veľmi bohatý život. Pochádzal z váženej miestnej učiteľskej rodiny. Jeho otec sa počas prvej svetovej vojny stal dokonca riaditeľom prešovského evanjelického kolégia. On sám spočiatku študoval v Prahe medicínu, no neskôr pod tlakom politických zmien odišiel do Budapešti, kde nastúpil na vojenskú akadémiu. Po skončení druhej svetovej vojny naďalej pôsobil ako profesionálny vojak v maďarskej armáde. Keď v roku 1956 vypuklo povstanie namierené proti sovietskym okupačným jednotkám, tak sa ako vysoký dôstojník a následne aj minister obrany zaradil medzi popredných predstaviteľov revolúcie. Za svoju odvahu zaplatil najvyššiu cenu, keď ho po dvoch rokoch väzenia nechal nový režim popraviť.

Konferencia uskutočnená 27. septembra 2017 pri príležitosti stého výročia jeho narodenia, priblížila prostredníctvom viacerých referátov jeho životné osudy, udalosti revolučného roku 1956, ale tiež otázku postavenia politických väzňov.

Úvodné príhovory pred pamätnou tabuľou venovanou obetiam komunizmu predniesli Andrea Turčanová, primátorka mesta Prešova, a Attila Haraszti, generálny konzul Maďarska na Slovensku. Následne si na svoju návštevu Prešova i rodinu Maléterovcov zaspomínala Judit Gyenes, vdova po Pálovi Maléterovi. Konferencia následne pokračovala v dvorane evanjelického kolégia. V rámci tejto odbornej časti ako prví vystúpili Slavomír Sabol, biskup východného dištriktu evanjelickej aug. vyznania cirkvi na Slovensku, a Gergely Pröhle, dozorca evanjelickej cirkvi v Maďarsku. Zdôraznili význam podobných podujatí, ale i viery a vzájomného porozumenia, osobitne v súčasnej zložitej dobe. Následne sa biskup Tamás Fabíny vo svojom referáte pokúsil priblížiť Pála Malétera, ako študenta tunajšieho evanjelického gymnázia. V ďalšom, veľmi emotívne ladenom vystúpení si na, žiaľ, krátke obdobie spoločného života i udalosti roku 1956 zaspomínala pani Judit Gyenes, manželka Pála Malétera.

Životným osudom rodiny Maléterovcov, ale i vývinu spoločenskej, politickej a národnostnej situácie v Prešove počas prvej polovice 20. storočia, venoval pozornosť doc. Patrik Derfiňák (Prešovská univerzita v Prešove). Spomedzi ďalších zaujímavých referátov možno spomenúť predovšetkým vystúpenie profesora Miklósa Horvátha (PPKE Budapešť). Ako vojenský historik a autor publikácie o Pálovi Maléterovi prezentoval prítomným množstvo zaujímavých a málo známych informácií, spojených najmä s revolučným rokom 1956. Referát doc. Ludovíta Petraška (Prešovská univerzita v Prešove) zase priblížil prítomným osudy tých obyvateľov Prešova, ktorí sa stali obeťami represálií komunistického režimu. Konferenciu moderoval Zoltán Balassa (Košice), ktorý sám vo svojom príspevku predstavil informácie o tom, aký ohlas mala maďarská revolúcia v roku 1956 na Slovensku.

Mimoriadne vydarené odborné a súčasne spomienkové podujatie uzavreli svojimi slávnostnými príhovormi rektor Prešovskej univerzity profesor Peter Kónya a generálny konzul Maďarska Attila Haraszti. Zostáva iba veriť, že takéto medzinárodné podujatia, upozorňujúce na významné udalosti a osobnosti v stredoeurópskom priestore i našu často spoločnú minulosť, sa budú uskutočňovať aj v budúcnosti.

Patrik Derfiňák

Študenti Inštitútu histórie FF PU v Prešove na odbornej exkurzii 9. – 11. november 2017

V dňoch 9. – 11. novembra 2017 sa študenti Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove zúčastnili odbornej exkurzie, počas ktorej

navštívili množstvo zaujímavých miest západného Slovenska a Moravy. Hlavnou organizátorkou exkurzie bola Mgr. et Mgr. Luciána Hoptová, PhD., a odborný výklad pre študentov na niektorých archeologických lokalitách zabezpečil Mgr. Matúš Vojna.

Prvou zastávkou exkurzie bola Spišská Kapitula, ktorou nás sprevádzala Mgr. Monika Bizoňová, PhD. Študenti tak mali možnosť spoznať historický a architektonický vývoj tohto z hľadiska cirkevných dejín veľmi významného miesta a niektorým sa dokonca podarilo stretnúť a zároveň aj prehodiť zopár slov s Jeho Excelenciou Mons. ThDr. Štefanom Sečkom, PhD., biskupom Spišskej diecézy.

Zo Spišskej Kapituly naša cesta pokračovala do Trenčína, kde sme najprv navštívili hlavnú dominantu mesta a regiónu – Trenčiansky hrad, sídlo Matúša Čáka Trenčianskeho, pána Váhu a Tatier. Po odbornej prehliadke hradu sme sa presunuli do hotela Elizabeth, kde mali študenti možnosť vidieť slávny rímsky nápis na hradnej skale, ktorý tam nechal vytesať M. V. Maximianus v roku 179 n. l. počas markomanských vojen.

Z Trenčína sme pokračovali do najstaršieho slovenského mesta – Nitry, kde mali študenti zabezpečený nocľah. Študenti si historické centrum Nitry mali možnosť prezrieť vo večerných hodinách. Na druhý deň ráno naša cesta pokračovala do obce Kopčany, ktorá leží na hraniciach Slovenskej a Českej republiky. Hlavným dôvodom tejto zastávky bola návšteva unikátneho kostola sv. Margity Antiochijskej, pochádzajúceho z 9. stor. Ide o jediný, dodnes stojaci veľkomoravský kostol na území Slovenska.

Z Kopčian naša cesta pokračovala na Moravu, konkrétne do Slavkova u Brna. Tam študenti navštívili zámok Kouniců, ktorý bol aj ich rodovým sídlom a tento zámok dodnes predstavuje skvost barokovej architektúry na Morave. Slavkov sa predovšetkým preslávil bitkou troch cisárov počas napoleonských vojen, ktorá sa odohrala v roku 1805 neďaleko od mestečka.

Ďalšou zastávkou exkurzie bolo mesto Brno, v ktorom boli študenti ubytovaní počas druhej noci. Hlavným cieľom návštevy Brna sa stal Pavilon Anthropos, spadajúci pod Moravské zemské muzeum. Ide o jedinečné múzeum v celej strednej Európe, ktoré sa špecializuje výhradne na evolúciu človeka a najstaršie obdobie praveku, ktorým je paleolit. Študenti mali jedinečnú možnosť obdivovať rôzne archeologické nálezy týkajúce sa paleolitu, úžasné rekonštrukcie jaskynných maľieb prevažne z územia Francúzska a Španielska a pod. Zrejme najzaujímavejším exponátom tohto múzea je model mamuta v životnej veľkosti, ale spomenúť musíme aj perfektné diorámy, znázorňujúce život predchodcov dnešného človeka. Po prehliadke Pavilonu Anthropos nás čakala ešte večerná prehliadka historického centra Brna, ktorým nás sprevádzal absolvent Inštitútu histórie FF PU v Prešove Mgr. Mirón Jurík. Študenti tak mohli navštíviť napr. Katedrálu sv. Petra a Pavla.

Na tretí deň sme sa vydali z Brna späť na Slovensko a našou prvou zastávkou bol hrad Devín. Študenti tak mali možnosť okrem obhliadky zrúcanín stredovekého hradu obdivovať napr. aj zvyšky najstaršej kresťanskej svätyne na území Slovenska, pochádzajúcej zo 4. stor., pôdorys základov rímskej stavby či základy unikátneho veľkomoravského kostola s tromi apsidami.

Z Devína sme pokračovali do nášho hlavného mesta – Bratislavy. V hlavnom meste mali študenti individuálny program, napr. návštevu Bratislavského hradu, Starého mesta a pod. Niektorí sa rozhodli navštíviť unikátnu výstavu venovanú ľudskému telu – Body The Exhibiton v Inchebe.

Bratislava predstavovala poslednú zastávku exkurzie a naša cesta pokračovala späť do Prešova. Pevne veríme, že pre zúčastnených študentov bola táto exkurzia zaujímavá z hľadiska objavovania slovenskej a moravskej histórie a bohatá na rôzne zážitky, lebo ako sa hovorí „*lepšie raz vidieť, ako stokrát počuť.*“

Matúš Vojna

Medzinárodná vedecká konferencia

Prešovský krvavý súd 330

Prešov, 26. október 2017

V Prešove sa pred 330 rokmi, presnejšie v roku 1687, odohrali náboženské a politické násilné opatrenia, ktorých cieľom bolo v zložitej politickej situácii zstrašiť čo najviac ľudí. Toto obdobie je v našich slovenských dejinách známe ako Prešovské jatky alebo inak povedané Prešovský krvavý súd. Tento nespravodlivý a mimoriadne krutý proces, odsúdil na trest smrti 24 ľudí. Práve pri príležitosti 330. výročia Prešovského krvavého súdu sa dňa 26. októbra 2017 uskutočnila v priestoroch Rektorátu Prešovskej univerzity medzinárodná vedecká konferencia s názvom Prešovský krvavý súd 330 – Az Eperjesi vértörvényszék 330.

Toto medzinárodné vedecké stretnutie sa konalo pod záštitou Centra excelentnosti, sociohistorického a kultúrohistorického výskumu Prešovskej univerzity a Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity. Konferenciu slávnostne otvoril rektor Prešovskej univerzity Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., následne sa na konferencii postupne predstavili jednotlivé referáty rozdelené do jednotlivých blokov.

Prvý blok prednášok otváral Czigány István, ktorý vystúpil s referátom s názvom Egy nápolyi hadvezér karrierje a Magyar Királyságban – Antonio Caraffa 1680 – 1690 (Kariéra neapolského vojvodu v Uhorskom kráľovstve – Antonio Caraffa 1680 – 1690). Vo svojom príspevku sa venoval aktivitám i postaveniu, ktoré si postupne vybudoval generál Antonio Caraffa, jeden z hlavných aktérov uda-

lostí v Prešove. Na jeho vystúpenie tematicky nadviazala Papp Klára, ktorá referáte pod názvom Caraffa Debrecenben 1686-ban (Caraffa v Debrecíne v roku 1686), predstavila činnosť tohto dôstojníka v jednom z maďarských miest. Politické dianie v roku 1687 priblížila účastníkom konferencie G. Etényi Nóra. Jej príspevok niesol názov Politikai diskurzusok 1687-ben követjelentések és nyomtatványok tükrében (Politické diskusie v roku 1687 v zrkadle hlásení vyslancov a tlačív). So zaujímavým príspevkom vystúpil Oláh Tamás, ktorý prítomným priblížil sťažnosť Juraja Fenesyho voči protestantom z Tokajského podhoria z roku 1693, pod názvom Fenesy György panasza a hegyaljai protestánsok ellen 1693-ból. Tento prvý blok medzinárodnej vedeckej konferencie uzatvorila Annamária Kónyová so svojím referátom Študenti, profesori a inšpektori kolégia pred Prešovským krvavým súdom.

Druhý blok tejto medzinárodnej konferencie začal príspevkom od Jana B. Láška s názvom Konfesionální pozadí Českého stavovského odboje a Staroměstské exekuce.

Po odznení tohto príspevku vystúpila Miloslava Bodnárová s referátom nazvaným Prenasledovanie evanjelikov v 16. storočí. Na príkladoch z viacerých miest priblížila situáciu v tejto oblasti, pričom predstavila aj viacero nových, doteraz málo známych údajov. Následne konferencia pokračovala príspevkom Petra Zubka Kauza košickí mučeníci. Spoločnosť Ježišova na Spiši v 80. rokoch 17. storočia bol názov referátu, v ktorom predstavila Monika Bizoňová pôsobenie členov tejto rehole v jednom z regiónov. Rektor Prešovskej univerzity Peter Kónya, vystúpil s príspevkom Prešovský krvavý súd v ranonovovekých dejinách Uhorska. Predstavil nielen samotnú udalosť, ale predovšetkým problematiku jej spracovania či prezentáciu v súčasnej historiografii. Parciálnej, no celovo pozoruhodnej téme sa v referáte *Obraz troch prešovských evanjelických kňazov v matrike ordinovaných Martina Wagnera (Michal Quendel, Ján Andricius, Mikuláš Lipóczy)*, vo svojom vystúpení venovala Lucia Šteflová. Zložité existenčné situácie prostého ľudu v dobe kuruckých bojov prítomným priblížil Ján Adam s názvom svojho príspevku *„hudobny remeselnik kus hleba niemože sebe zarobic.“ Misera plebs contribuens v kuruckých časoch*. Záverečným referujúcim, ktorý uzatváral druhý blok, bol Patrik Derfiňák so svojím príspevkom *Pomník obetí Prešovského krvavého súdu*, ktorý priblížil problém vzniku dôstojného pamätníka tejto smutnej udalosti.

Každý spomínaný príspevok, ktorý odznel na medzinárodnej vedeckej konferencii, určite obohatil prítomných o mnoho zaujímavých poznatkov. Pritom žiaľ opätovne upozornila nielen na význam mesta Prešov v minulosti, ale i na skutočnosť, že v jeho histórii sú aj viaceré tragické momenty.

Jana Dziaková

Medzinárodná vedecká konferencia
Reformácia v strednej a juhovýchodnej Európe
4. – 7. december 2017

V tomto roku si pripomínáme významné jubileum, a to 500. výročie reformácie. Dňa 31. októbra 1517 pribil na dvere zámockého kostola vo Wittenbergu Dr. Martin Luther 95 téz, ktorými otvorene vystúpil proti odpustkom, proti spôsobom vtedajšej cirkvi, ktorá zneužívala svoje postavenie a z pokánia a Božej milosti urobila predmet obchodovania. Nikto vtedy ani len netušil, ako sa táto udalosť a to, čo sa ňou spustilo, navždy zapíše do dejín ako reformácia. Nový myšlienkový prúd mal dopad nielen na cirkev, ale aj na samotné formovanie moderného sveta. Reformácia rovnakou silou ovplyvnila politickú, sociálnu i kultúrnu oblasť.

V dňoch 4. – 7. decembra 2017 sa v Prešove uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia s názvom *Reformácia v strednej a juhovýchodnej Európe*, venovaná práve 500. výročiu reformácie. Organizačne sa na nej podieľali Prešovská univerzita v Prešove, Karlova univerzita v Prahe a Univerzita Loránda Eötvösa v Budapešti, ale aj ďalšie stredo európske univerzity a vysoké školy, ako Debrecínska univerzita, Univerzita Jánoša Selyeho v Komárne, Reformovaná teologická akadémia v Blatnom Potoku, Evanjelická teologická univerzita v Budapešti, Kresťanská univerzita Partia, a taktiež Biskupský úrad východného dištriktu Evanjelickej a. v. cirkvi v Prešove. Konferencia prebiehala v priestoroch historickej budovy Evanjelického kolégia v Prešove. Aktívne sa jej zúčastnilo viac ako sto historikov, teológov a bádateľov, ktorí do Prešova pricestovali z jednotlivých akademických a výskumných pracovísk nielen zo Slovenska, Českej republiky, Maďarska, ale aj z Rakúska, Nemecka, Chorvátska, Rumunska či Slovinska. Cieľom konferencie bolo bližšie poznanie a priblíženie reformácie, jej významu pre národy v strednej Európe, no tiež v širšom európskom priestore.

Konferenciu slávnostne otvoril príhovorom rektor Prešovskej univerzity v Prešove Dr. h. c. prof. PhDr. Peter Kónya, PhD., ktorý hostí privítal a zaželel všetkým úspešné rokovanie. Prítomným sa tiež prihovoril Mgr. Slavomír Sabol, biskup Východného dištriktu Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku. Vzápätí vystúpil s hlavným referátom profesor Heinz Schilling, ktorý sa svojím príspevkom (*Weltgeschichte eines Jahres. Luther und die Reformation globalgeschichtlich kontextualisiert*) venoval tomu, ako Luther a reformácia z globálneho hľadiska ovplyvnili vývoj dejín. S druhým hlavným referátom, týkajúcim sa reformácie na území Maďarska (*Heiligenkult, Ketzerakten, Sprachgebrauch: Luthers Lehre im ungarischen Königreich der Jagellonen*), vystúpil Csepregi Zoltán. Po odznení hlavných referátov a prestávke sa začali paralelné rokovania v troch sekciách. Prvú sekciu, ktorá sa tematicky priamo dotýkala reformácie, otvoril príspevkom Karl Schwarz (*Reformation in der Zips – zwischen Luther und Melancthon*). V druhej sekcii

odznali referáty, týkajúce sa vývoja školstva v období reformácie. Tretia sekcia bola tematicky zameraná na vplyv reformácie v kultúre a umení. Prvý deň konferencie zavŕšili slávnostné služby Božie v prešovskom evanjelickom a. v. Chráme sv. Trojice, kde boli prednesené tri kázne v troch jazykoch, tie predniesli: Mgr. Slavomír Sabol, biskup Východného dištriktu Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku, Prof. Dr. Thomas Kothmann, profesor teológie na univerzite v Regensburgu, a Mgr. Lévai Attila, PhD., dekan Reformovanej teologickej fakulty Univerzity Jánoša Selyeho v Komárne.

Druhý deň konferencie opäť otvorili hlavné referáty. Ako prvá vystúpila Eva Kowalská s príspevkom *Kľúčové otázky uhorského luteranizmu na prelome 17. – 18. storočia: konfrontácia so štátnou mocou a neortodoxným hnutím pietizmu*. Druhý hlavný príspevok predniesol Michael Bünker (*2017 Versuch einer Bilanz*). Podobne ako v prvý deň konferencie po odprezentovaní hlavných referátov pokračovali rokovania opäť v troch sekciách. V prvej sekcii odznali najprv príspevky venované reformácii v strednej Európe, potom tie, ktoré sa zameriavali na kultúrny vývoj a umenie v stredoeurópskom priestore v čase reformácie. Druhá sekcia sa tematicky venovala cirkevným otázkam a cirkevnej politike. Témy v tretej sekcii sa týkali zasa teológie. Po skončení rokovaní v jednotlivých sekciách bol pre účinkujúcich a hostí pripravený ešte zaujímavý večerný program v podobe divadelného predstavenia novej hry profesora Karola Horáka s názvom *Od kráľovstva ducha ku kráľovstvu človeka alebo Lux mentium, čiže Svetlo myslenia*. Divákovi hra vtiahla do obdobia druhej polovice 17. storočia a previedla ich vznikom, pôsobením a úspechmi Evanjelickeho kolégia v Prešove.

V tretí deň konferencie vystúpil s hlavným referátom profesor Ján Blahoslav Lášek, ktorý sa vo svojom príspevku (*Luterská reformace a Čechy*) venoval priebehu reformácie v Čechách. Druhým hlavným referujúcim bol Martin Wernisch (*Konfessionelle Verhältnisse in Böhmen und Mähren um 1575*). Podobne ako počas predchádzajúcich dní po následnej prestávke prebiehala konferencia v troch sekciách. Významným, ale aj menej známym, osobnostiam, spätým s reformáciou alebo pôsobiacim v tomto období, boli venované príspevky v prvej sekcii. Druhá sekcia sa tematicky venovala otázkam vplyvu protestantizmu na spoločnosť a príspevky v tretej sekcii sa týkali spolužitia jednotlivých konfesíí. Ako počas predchádzajúcich dvoch dní, po skončení rokovaní ešte nasledoval večerný program v podobe adventného koncertu, v rámci ktorého sa divákovi okrem študentov a vyučujúcich z Prešovskej univerzity predstavili, napr. klavírny virtuóz Fülel Balázs z Budapešti či operná speváčka a sólistka Národného divadla v Ostrave Marianna Pillarová.

Posledný deň konferencie otvoril hlavným referátom Szögi László (*A protestáns pregrináció a 16. – 17. Században a mai Szlovákia területéről európai egye-*

temekre). Následne prebiehala konferencia v dvoch sekciách, ktoré sa tematicky venovali opäť osobnostiam a odrazu protestantizmu v spoločnosti.

Počas týchto štyroch dní sa na jednom mieste stretlo vyše sto odborníkov, ktorí svojimi zaujímavými a vysoko odbornými referátmi priniesli množstvo podnetných informácií, ale aj nových poznatkov týkajúcich sa reformácie v strednej a juhovýchodnej Európe. Medzinárodná konferencia *Reformácia v strednej a juhovýchodnej Európe* určite patrila v tomto roku osláv 500. výročia reformácie k najväčším vedeckým podujatím tohto druhu na Slovensku, ale aj v stredoeurópskom priestore.

Veronika Drábová

CHŁOSTA-SIKORSKA, Agnieszka.
Kraków i jego mieszkańcy w latach
1945 – 1947. Kraków : Libron, 2016.
376 s. ISBN 978-83-65148-94-0.

Dejiny miest a obcí tvoria neodmysliteľnú súčasť historickej spisby. Špecifickou časťou tejto kategórie je obnova týchto sídel po ukončení vojenského konflikte či prírodnej katastrofe a ich opätovné zaradenie do života štátu. Vedecká monografia Kraków i jego mieszkańcy (Krakov a jeho obyvatelia) zachytáva dejiny tohto mesta v prvých troch rokoch po skončení druhej svetovej vojny. Ako konštatuje autorka v úvode: „*hlavným cieľom tejto publikácie je poukázať na zmeny, ktoré nastali v Krakove po skončení vojny, so šťastím aj problémami obyvateľov Krakova, ich spôsobom života, ktorý zásadne ovplyvnil dnešný obraz mesta.*“

Autorka knihy, Agnieszka Chłosta-Sikorska, je absolventka histórie a politológie na Pedagogickej univerzite v Krakove. Titul Philosophie Doctor získala v roku 2007. Od roku 2009 pôsobí na Inštitúte histórie a archivistiky Pedagogickej univerzity v Krakove. Je členkou Poľskej spoločnosti historikov. Vo svojom vedecko-výskumnom zameraní sa špecializuje na históriu poľského pohraničia, politológiu a venuje sa tiež spoločenským náukám. Okrem toho skúma problematiku každodenného života v povojnovom Krakove, so zvláštnym zameraním na ženskú tlač v procese nastávajúcich zmien.

Publikácia je rozdelená do siedmich kapitol, v ktorých sú prezentované všet-

ky podstatné časti života v Krakove v závere a po skončení druhej svetovej vojny. Prvá kapitola zachytáva oslobodenie mesta armádou Sovietskeho zväzu a zriadenie dočasnej vojenskej správy Krakova. Postoj obyvateľov mesta k osloboditeľom je v publikácii charakterizovaný strachom z pôsobenia jednotiek NKVD, núteného súžitia so sovietskymi vojakmi či represiami, ktoré mesto postihli zo strany dočasnej správy.

V druhej kapitole autorka popisuje celospoločenské zmeny, ktoré sa v meste odohrali po skončení vojny. Najmarkantnejšie sú viditeľné demografické zmeny v meste pred a po skončení vojny. Migračné procesy, ktoré nastali po prechode frontu, sú charakterizované cez repatriáciu poľských obyvateľov z Krakova a jeho okolia, utečencov z Varšavy a iných častí Poľska, ale aj z vracajúcich sa Židov. Tieto faktory úzko súviseli s majetkovým problémom, zamestnanosťou a zásobovaním mesta, s ktorým bol úzko spojený rozrastajúci sa čierny trh s potravinami. Ďalšie problémy, ktoré autorka v tejto kapitole pozoruhodne zachytila, boli hygiena a odpad v meste, nedostatok energií a postupujúca elektrifikácia, katastrofálna doprava, či nadmerná byrokracia pri vybavovaní potvrdení na úradoch.

Všetky tieto faktory negatívne vplývali na život obyvateľstva, ktoré spoločne s postupným zavádzaním nedemokratických princípov vlády začalo prejavovať svoju nevôľu s nastupujúcim systémom. Práve o pochodoch, prejavoch nevôle, ale aj vplyvu jednotlivých

cirkevných organizácii na obyvateľstvo mesta je tretia kapitola.

Kultúre je venovaná štvrtá kapitola. Krakov je prezentovaný ako centrum kultúry v povojnovom Poľsku. Oživajú v ňom predvojnové kultúrne tradície – literatúra, maliarstvo, sochárstvo, hudba, divadlo, kino a pod. Postupné otváranie múzeí či galérií a snaha o prinavrátenie ukradnutých exponátov je charakteristickým prvkom tohto obdobia. S predstavovanými kultúrnymi smermi úzko súvisí postupné preberanie monopolu pre umeleckú tvorbu ministerstvom kultúry a umenia. Autorka sa v tejto kapitole snažila zachytiť aj všedný život obyvateľov mesta, najmä popisom trávenia voľného času či slávenia sviatkov, osláv a pod. Zaujímavým spôsobom je v publikácii zachytený postupný návrat športových aktivít a súťažných športov do mesta. Nastupujúca vládna garnitúra si dobre uvedomovala a pozorne sondovala možnosti, ako zaujať obyvateľstvo, ktoré navštevovalo športové podujatia v hojných počtoch.

Médiá zohrávali kľúčovú úlohu v propagande a propagácii každého režimu. Autorka v piatej kapitole analyzuje pôsobenie médií nielen v spravodajskom a politickom smere, ale aj pri pomoci obyvateľstvu, napríklad cez odvysielania pátracích akcií a usmerenia pre nezvestných príbuzných, ktorí pravdepodobne prežili útrapy vojny. Tlač a jednotlivé denníky sú v tejto kapitole rozdelené podľa zamerania, štýlu písania, obsahovej stránky či politickej príslušnosti.

Zmeny vo vzdelávaní a školstve zachytáva šiesta kapitola. V nej je načrtnutý systém školstva v obnovujúcom sa meste a faktory, ako napr. trauma z vojny či nedostatok priestorov na výučbu, ktoré ovplyvňovali výučbu v prvých povojnových školských rokoch. Autorka analyzovala systém škôl od najnižších predškolských zariadení cez gymnáziá a stredné školy až po vysoké školy a akadémie všetkých typov. Osobitnú pozornosť venuje aj večerným školám, určeným najmä na praktickú a ideologickú prípravu občanov. Táto kapitola zachytáva tiež pôsobenie jednotlivých mládežníckych organizácií, ako napr. skauti s ich otvoreným napojením na katolícku cirkev a ich pretransformovanie v štátom podporovanú mládežnícku organizáciu na výchovu mladých občanov. V súvislosti so školstvom je na tomto mieste tiež spomenuté aj znovutvorenie archívov a knižníc a ich činnosti v záujme zachovania historických prameňov a poznania pre budúce generácie.

Posledná, siedma kapitola zachytáva vytvorenie Poľskej zjednotenej strany robotníckej a finálne prebratie moci komunistickou vládou. Jedným z mnohých rozhodnutí nového štátneho aparátu bola výstavba Novej Huty. Tejto problematike je v publikácii venovaná značná pozornosť, pričom táto udalosť je sledovaná až do ukončenia výstavby tohto sídla v 50. rokoch 20. storočia.

Publikácia Kraków i jego mieszkancy v latach 1945 – 1947 je určená širokému okruhu čitateľov, zaujímavých sa o regionálne dianie, dejiny Poľska,

miest a obcí, ale aj povojnovej histórie. Autorka text doplnila o spomienky dobových autorov a účastníkov jednotlivých historických udalostí, čím prispela k dotvoreniu presnejšieho obrazu doby pre čitateľa.

Erik Ondria

Historik Josef Kalousek. Historiografie, politika, kultura a společnost druhé poloviny 19. století. Ed. Pavel Fabini. České Budějovice – Praha : Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Masarykův ústav, Archiv AV ČR v. v. i., 2016. 240 s. ISBN 978-80-87782-63-7.

V uplynulých rokoch sa objavilo hneď niekoľko zaujímavých publikácií, venovaných tvorbe i životným osudom českých historikov pôsobiacich v priebehu 19., resp. v prvej polovici 20. storočia. Každá z nich je pritom iná. Každá z nich ponúka do istej miery osobitý pohľad na sledovanú osobnosť, jej životné osudy, analýzu jednotlivých prác či názorov. Pomer týchto vzájomných „ingrediencií“ býva rôzny, vďaka čomu je výsledný pohľad na konkrétnu osobnosť do veľkej miery špecifický. Ani v prípade publikácie venovanej českému historikovi Jozefovi Kalouskovi tu nechýba istý špecifický rozmer. Okrem iného preto, že táto práca nie je monografiou v tom pravom slova zmysle, ale súhrnom štúdií deviatich autorov. Tí sa vo svojich textoch pokúsili priblížiť najdôležitejšie už známe, ale i doteraz nespracované oblasti života a činnosti

tohto donedávna takmer zabudnutého českého historika.

Už úvodná štúdia „Josef Kalousek mezi sebarealizací a oddaností Františku Palackému a Františku Ladislavu Riegrovi“ od J. Štaifa, ponúka pohľad na počiatky pôsobenia, názorový vývoj i kariéru tohto muža, pochádzajúceho z veľmi skromných pomerov. Napriek tomu, že sa nemohol opierať ani o majetok a v konečnom dôsledku ani o vplyvných príbuzných, dokázal sa postupne vypracovať a splniť si aj svoj sen, keď sa stal profesionálnym historikom. Názorový vplyv Palackého či Riegra, s ktorými v mladosti úzko spolupracoval, sa však v jeho neskoršom myslení prejavil.

O tom, aký význam môže mať v rámci historického bádania i relatívne krátky text, informuje vo svojej štúdii „Kalouskova studie o předhusitském kalichu v kontextu dějin a apologie českých pravoslavných“ Z. R. Nešpor. Sledovaný problém, ktorý však má pri interpretácii vývoja náboženského života na území Čiech mimoriadny význam, vyriešil J. Kalousek s definitívnou platnosťou. Súčasne pritom ukazuje zásadný rozdiel medzi publikovaním v známych a všeobecne akceptovaných periodikách i, naopak, príležitostných a pre širokú odbornú verejnosť často ťažko dostupných publikáciách.

O náročnosti, dôležitosti, ale súčasne tiež nedocenenosti editorskej práce by mohol dlho hovoriť každý, kto s ňou má praktickú skúsenosť. M. Ryantová vo svojej štúdii „Josef Kalousek jako redaktor Archivu českého“ predstavuje

jednu z dôležitých oblastí činnosti tohto historika. Napriek tradičným ťažkostiam s termínmi, samotnými autormi a technikou prípravou rozsiahlych edícií prameňov, akým Archiv český nepochybne bol, sa J. Kalouskovi podarilo v priebehu 25 rokov pripraviť celkovo 22 zväzkov tejto edície. To je výkon skutočne mimoriadny. Žiaľ, na druhej strane ho táto časovo i odborne náročná práca obrala o množstvo síl, potrebných na spracovanie vlastných výskumov.

Viacere štúdie sú venované publicistickej a novinárskej činnosti tejto zaujímavej osobnosti. V texte „Josef Kalousek a revue *Osvěta*“ analyzuje J. Rauchová jeho príspevky, publikované v tomto periodiku, do ktorého prispieval takmer tri desaťročia. Tematicky rozdelené texty umožnili sledovať nielen záujmy samotného autora, ale tiež aktuálne problémy historického bádania či politického a spoločenského vývoja v závere 19. a na začiatku 20. storočia. Novinárskej činnosti budúceho historika je venovaná tiež rozsiahla štúdia J. Velka „*Staročeský deník* Národ (1863 – 1866) a jeho redaktor *Josef Kalousek*“. Na pozadí celkového vývoja situácie v oblasti politickej tlače i snahy vodcov staročeskej strany o vytvorenie vlastného periodika, informuje autor aj o novinárskej práci mladého Jozefa Kalouska. Ten nielen ako redaktor *Národa*, ale tiež ako spolupracovník ďalších periodík, si touto činnosťou jednak získaval prostriedky potrebné na živobytie, jednak zbieral pre svoju neskoršiu prácu dôležité skúsenosti.

Pri predstavovaní rôznych aspektov činnosti i životných osudov Jozefa Kalouska sa autori štúdií nevyhli niektorým duplicitným informáciám, resp. opakovaniu niektorých udalostí z jeho života, aj keď editor publikácie v tomto smere odviezol veľmi dobrú prácu. Samotná štruktúra textov, navyše od rôznych autorov, však jeho možnosti jasne ohraničila. Tu sa síce do istej miery ukazuje nevýhoda zvoleného „zborníkového“ prístupu. Tá je však súčasne viac ako dostatočne vyvážená možnosťou venovať sa podrobnejšie niektorým neznámym aspektom života a tvorby Jozefa Kalouska nielen ako historika, ale tiež ako osobnosti, pôsobiacej v mimoriadne zložitom období českých dejín.

Patrik Derfiňák

Region na hranici. Studia historica XVI. Eds. Tomáš Velínsky – Kristina Kaiserová. Ústí nad Labem : Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2015. 344 s. ISBN 978-80-7414-970-2.

Vývoj oblasti nachádzajúcich sa na hraniciach štátov, v jazykovo, národnostne i nábožensky zmiešaných oblastiach, navyše po stáročia prepojených dôležitými obchodnými cestami, sa stáva predmetom stále intenzívnejšieho záujmu bádateľov z rôznych oblastí. O tom akú dôležitú úlohu pri tom zohrávajú historici, svedčí tiež rozrastajúca sa produkcia monografií i zborníkov venovaných rôznym oblastiam ľudských aktivít. Jednou z edícií, ktorá

sa špecializuje na výskum histórie oblasti nachádzajúcej sa na severozápade Čiech, je *Studia historica* vydávaná ako *Acta Universitatis Purkynianae Facultatis Philosophicae* v Ústi nad Labem. V poradí už šiestnásty zväzok nazvaný *Region na hranici* prináša jedenásť v chronologickom slede radených štúdií rôzneho rozsahu, predstavujúcich výstup z projektu programu aplikovaného výskumu a vývoja národnej a kultúrnej identity.

Jednotiacou osou všetkých textov je problematika najrôznejších foriem transférov prebiehajúcich v prihraničných regiónoch. Vytváranie hranice, ale súčasne tiež budovanie ciest, ktoré by spájali komunity na oboch jej stranách od stredoveku, zachytávajú napríklad dva texty T. Velímskeho. Kým v prvom z nich nazvanom „Česko-saská hranice a její vývoj do *chebské mírové slouvy* v roce 1459“ sleduje vývoj stabilizácie a osídľovania pohraničných území, pri formovaní hranice medzi Česko a Saskom, ktorý vyvrcholil už v 13. storočí, no definitívne sa zavŕšil až v polovici 15. storočia. Druhá štúdia „*Hmotné, kulturní a ideové transféry přes česko-saskou hranici v raném a vrcholném středověku*“, prezentuje niektoré z foriem výmeny materiálnych statkov, ale tiež rôznych kultúrnych a ideových foriem. Rozširujúce sa možnosti v tomto smere názorne demonštruje na privilégiách či colných dokumentoch z miest ležiacich v sledovanej oblasti.

Z ďalších príspevkov zaradených zostavovateľmi do publikácie, by sme

chceli spomenúť aspoň niektoré, z nášho osobného hľadiska najzaujímavejšie. Napríklad V. Zábranský sa v štúdiu „Česko-saská hranice a její mapování v raném novověku“, venuje otázkam vytvárania a mapovania hranice, ktorú síce pomerne zreteľne stanovovali horské pásma. Súčasne však bola neustále konfrontovaná s mocenskými a ekonomickými ambíciami panovníkov, šľachticov vlastniacich viac i menej rozsiahle majetky či záujmami stále silnejších miest. V sledovanom období, keď ešte stále neboli k dispozícii presné mapové zobrazenia, mali dôležitú úlohu pri poznávaní tohto procesu aj rôzne hospodárske záznamy, cestovné poznámky a opisy rôznych autorov.

Stúpajúci hospodársky význam tohto regiónu analyzuje vo svojom texte „*Ekonomický význam měst severozápadních Čech a otázka migrace pracovních sil v raném novověku*“ E. Němečková. Či už ide o rozvoj remeselnej výroby a nástup cechového zriadenia, oblasť trhov a s nimi spojených práv, prípadne špecializácie výroby, dochádza postupne k snahe o upevňovanie pozícií jednotlivých výrobných a obchodných centier. Tento proces počas raného novoveku prebieha nielen v rámci sledovaného regiónu či Čiech, ale tiež pri migrácii pracovnej sily, najmä prostredníctvom tovarišov i v spojení s oblasťami mimo hraníc kráľovstva. K nemenej zaujímavým zisteniam patrí v tomto smere tiež otázka pohybu tovarov, keď napríklad české mestá sa postupne stali významnými dodávateľ-

mi rôznych výrobkov pre saské banské centrá.

Sledovanie osudov zaujímavých osobností či dokonca dlhodobé pôsobenie celých rodín umožňuje podrobne sledovať nielen vplyv celospoločenských zmien na obyvateľov, ale tiež ich každodenné problémy. Štúdia „Podnikateľská rodina Huffzky a severní Čechy“ od J Nemca naznačuje, že i keď sa hranice medzi krajinami v Európe od začiatku 19. storočia stále viac uzatvárali colnými, dovoznými a daňovými zákonmi, v reálnom živote stále existovali možnosti nielen na hospodársku spoluprácu, ale i výmenu tovarov, osôb a znalostí. Na príklade príslušníkov rodiny Huffzky resp. úspešného založenia a budovania ich podniku, prezentuje nielen postup pri využití existujúcich možností na podnikateľskú činnosť, ale tiež uplatnenie nových poznatkov získaných na druhej strane hranice.

Každá zo štúdií zaradených do zborníka predstavuje osobitný pohľad na problematiku vzájomnej komunikácie i ovplyvňovanie sa komunít žijúcich na oboch stranách spoločnej hranice, v priereze od stredoveku po druhú polovicu 20. storočia. Vytvárajú tak zaujímavý celok, ktorý má potenciál osloviť bádateľov venujúcich sa rôznym obdobiam či oblastiam, a vytvorí tak priestor na porovnanie či analýzu rôznych regionálnych osobitostí, resp. špecifik objavujúcich sa nielen v rámci jednej krajiny, ale tiež popri verme že postupne miznúcich hraniciach.

Astrid Derfňáková

BÍLÝ, Matěj. Varšavská smlouva 1969 – 1985. Vrchol a cesta k zániku. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2016. 430 s.

ISBN 978-80-87912-69-0.

Vytváranie vojensko-politických paktov či združení je pre obdobie studenej vojny charakteristické. Varšavská zmluva v tomto smere zastupovala dominantné postavenie. Monografia Matěja Bílého približuje hlavne vrcholné obdobie tohto vojenského paktu.

Predkladaná práca je založená najmä na rozsiahlom archívnom výskume. Pri tvorbe tejto monografie boli využité dokumenty z českých, poľských, nemeckých a britských archívov, pričom táto publikácia je rozšírením a rozpracovaním kvalifikačných vysokoškolských prác autora. Najväčšiu časť využitej pramennej bázy tvoria dokumenty československej proveniencie, najmä vojenského charakteru. Na príklade Československa a československej armády sú v texte častokrát prezentované zmeny v politickom smerovaní Varšavskej zmluvy, odohrávajúce sa v členských štátoch tohto zoskupenia.

Stručná, sumarizujúca časť monografie, je venovaná etape od vzniku Varšavskej zmluvy až po rok 1969, zachytávajúca prevažne náčrt vývoja paktu či postoj štátov východného bloku k Varšavskej zmluve.

Analýza fungovania Varšavskej zmluvy v 70. rokoch 20. storočia predstavuje jadro celej práce. Pre hĺbkové spracovanie problematiky je však toto obdobie rozdelené do viacerých kapi-

tol. Autor v nich prezentuje politickú spoluprácu členských štátov Varšavskej zmluvy. Vzťahy jednotlivých štátov Varšavskej zmluvy sú analyzované prostredníctvom schôdzok či už vojenských, alebo politických predstaviteľov členských štátov paktu, Politického poradného výboru, Výboru ministrov zahraničných vecí a stretnutí zástupcov parlamentov členských štátov. Pozornosť je tiež venovaná reforme vojenských štruktúr paktu a novovzniknutým orgánom, ako napr. Výboru ministrov obrany, Vojenskej rade, Štábu spojených ozbrojených síl či Technického výboru.

Osobitná otázka je v monografii venovaná postaveniu Rumunska voči Varšavskej zmluve. Rumunsko pôsobilo v rámci tohto paktu len v intenciách zakladajúcej zmluvy a častokrát malo na rokovaníach opozičné názory, mnohé pripomienky a pod. Aj z tohto dôvodu malo Rumunsko komplikované vzťahy s ostatnými členmi Varšavskej zmluvy a so Sovietskym zväzom. Na jednotlivých vojenských cvičeniach sa rumunská armáda zapájala len okrajovo, ak sa vôbec zúčastnila.

Strategické koncepcie vojenských paktov oboch blokov v studenej vojne, zbrojné programy a možné využitie jadrových zbraní v prípadnom konflikte sú v monografii doplnené o ciele jednotlivých armád Varšavskej zmluvy, v prípade vypuknutia vojny medzi obojmi blokmi. Na ciele Československej ľudovej armády v prípade vypuknutia konfliktu je v monografii kladený najväčší dôraz. Autor v texte približuje tiež

prezbrojovanie armád a ich zastaraných zbraňových systémov a s tým súvisiacu hospodársku zaťaženosť členských štátov Varšavskej zmluvy či postoj jednotlivých generálnych tajomníkov ÚV KSSZ a ich vplyvu na smerovanie politiky paktu.

Obdobie 70. rokov 20. storočia je však aj obdobím uvoľnenia napätia vo svete. V práci je to prezentované aj zlepšenými vzťahmi medzi ČSSR, Poľskou ľudovou republikou a nemeckými štátmi. Medzi dominantnejšie podujatia, ktorých sa členovia Varšavskej zmluvy zúčastnili, sú rozhovory SALT II, Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe, podpis Helsinského protokolu a snaha o jeho dodržiavanie. Krach détente bol však opäť sprevádzaný zbrojnými programami a v tomto smere vzájomným postavením Varšavskej zmluvy voči Severoatlantickej aliancii a neskôr aj prijatím štatútu Varšavskej zmluvy pre obdobie vojny, ktorý riešil problematiku velenia a štruktúr vojsk v prípade vojenského konfliktu.

Začiatok 80. rokov 20. storočia v Poľskej ľudovej republike znamenal ďalšiu z kríz východného bloku. Úloha Varšavskej zmluvy v poľskej kríze je venovaná samostatná kapitola. V nej je charakterizované monitorovanie situácie v súvislosti s poľskou krízou v ZSSR a ostatných satelitoch, manévry armád Varšavskej zmluvy v okolí PLR a možná intervencia Varšavskej zmluvy v archívnych dokumentoch. Priblížená je aj samotná operácia X a jej dôsledky v PLR či postoj Západu voči problémom vo východnom bloku.

Záver monografie je venovaný obdobiu druhej studenej vojny a postoju posledných troch sovietskych najvyšších predstaviteľov k politickému smerovaniu Varšavskej zmluvy. Monografia *Varšavská smlouva 1969 – 1985. Vrchol a cesta k zániku* je určená všetkým záujemcom o vojenské a politické dejiny studenej vojny, východného bloku a pochopiteľne Varšavskej zmluvy. V závere monografie sa nachádza stručná obrazová príloha.

Erik Ondria

Útisk – charita – vyloučení. Sociální 19. století. Sborník příspěvků z 34. ročníku mezioborového symposia k problematice 19. století.

Plzeň 27. 2. – 1. 3. 2014. Uspořádali Zdeněk Hojda – Marta Ottlová – Roman Prahl. Praha : Academia, 2015. 392 s. ISBN 978-80-200-2460-2.

V súčasnej záplave vedeckej, odbornej i popularizačnej literatúry je pre čitateľa často výrazným uľahčením, ak v prípade záujmu či potreby môže siahnúť po osvedčenej edícii, prípadne publikáciách zo špecializovaných podujatí. Do tejto ľahko identifikovateľnej skupiny môžeme zaradiť aj zborníky z medziodborových sympózií, venovaných rôznym otázkam či problémom spojeným s 19. storočím. Zväzok nazvaný „Útisk – charita – vyloučení. Sociální 19. století“, už svojím názvom dostatočne jasne naznačuje, čo môže čitateľ od tejto publikácie očakávať. Zostavovatelia ju pre väčšiu prehľadnosť rozdelili do piatich častí,

venovaných rôznym oblastiam a spôsobom vnímania sociálnych otázok, každodennému zápasu s chudobou, svojpomocným aktivitám a vyčleňovaniu marginalizovaných skupín obyvateľstva na pomyselný či skutočný okraj spoločnosti.

Venovať primeranú pozornosť celkovo 28 štúdiám rôzneho rozsahu a do istej miery i obsahu, nie je v rámci daných možností dosť dobre možné ani účelné. I napriek riziku istej subjektivity by sme sa však chceli aspoň zmieniť o niektorých z príspevkov, ktoré zostavovatelia nakoniec zaradili do zborníka. Hneď v úvodnej štúdii „Sociální vize a utopie: „sociální otázka“ medzi pauperizací a modernizací“, od M. Havelku, sa autor usiluje priblížiť nielen predpoklady a konkrétne podmienky, ktoré sa v „dlhom 19. storočí“ vytvorili pre vznik rôznych teoretických či až utopistických vízií, alebo nové terminologické pojmy potrebné pre ich pochopenie. Na množstve názorov významných európskych historikov, filozofov i politológov demonštruje aj proces vzniku a osamostatňovania sa aj dnes mimoriadne frekventovaného pojmu sociálna otázka. Následne rôzne formy pokusov o jej riešenie, najmä v období po prvej svetovej vojne, keď sa končí tradičná a výrazná tzv. meštianska spoločnosť v tom klasickom vnímaní a nastupuje obdobie „krátkeho 20. storočia.“

Aj v súčasnosti stále aktuálnej problematike sa v štúdii „Od živelného hnutí k jednacímu stolu. Stávky v dlouhém 19. století“ venuje S. Knob. Čitateľovi po-

núka pohľad na jeden zo základných prostriedkov boja robotníkov za svoje práva. Pritom napriek existencii súmárnych výkazov, zachytávajúcich počty stávkov i stávkujúcich, ich výpovedná hodnota i vzhľadom na nerovnomerné zastúpenie robotníkov rôznych kategórií v krajine je otázna. Táto nátlaková forma protestu spôsobovala nielen majiteľom jednotlivých podnikov, ale predovšetkým samotným robotníkom značné ťažkosti. Vzhľadom na to sa v závere 19. a na začiatku 20. storočia hľadali spôsoby, ako takéto protesty lepšie zabezpečiť organizačne i materiálne, prípadne uzavrieť s majiteľmi tovární obojstranne prijateľné dohody iným spôsobom.

Osobitnému a najmä v posledných rokoch intenzívne sledovanému okruhu otázok spojených s filantropiou, charitou a svojpomocou venovali zostavovatelia zborníka celý jeden blok štúdií. Čitateľ tu nájde viacero zaujímavých konkrétnych príkladov, ako sa v sledovanom období pristupovalo k poskytovaniu pomoci tým, ktorí na ňu boli odkázaní. V tomto smere možno spomenúť napríklad text P. Svobodného „*Tři generace rodiny Aloise Klara – tři fáze péče o nevidomé v Čechách*“. Na príklade zámožnej pražskej rodiny prezentuje spôsoby starostlivosti o slepcov v priebehu 19. storočia. Nešlo pritom iba o liečenie či zabezpečenie postihnutých, ale aj ich výchovu a prípadné začlenenie do výrobného procesu tak, aby sa mohli aspoň do istej miery postarať sami o seba. Osobitnú a dlhodobú starostlivosť o chudob-

ných prezentujú na príklade ďalšej známej pražskej rodiny M. Selecká a M. Šámal. V štúdiu „*Sociální citění manželů Náprstkových*“ na konkrétnych aktivitách ukazujú, nakoľko účinná mohla byť takáto zo súkromných zdrojov poskytovaná pomoc.

V ďalších blokoch si jednotliví autori všimli osoby či skupiny obyvateľstva, ktoré sa z rôznych dôvodov či rôznym spôsobom ocitli na „periférii spoločnosti“. Z viacerých pozoruhodných textov možno v tomto smere spomenúť aspoň prácu H. Mášové „*Duševně nemocní na okraji společnosti. Ústavy pro choromyslné*“. Otázka, kto patril do tejto kategórie a akým spôsobom s ním zaobchádzať, predstavovala z hľadiska spoločnosti dlhodobý problém. V priebehu 19. storočia sa objavujú pokusy o jeho riešenie v podobe špecializovaných ústavov a liečební. I napriek tomu, že umiestnenie pacientov do týchto zariadení, spojené navyše často s ich izoláciou, môže vyvolávať u ostatného obyvateľstva negatívne emócie, pokoj, ustálený režim a liečba často prinášali chorým potrebnú úľavu.

Obdobie 19. storočia prináša nielen postupný nárast záujmu o sociálne otázky či problémy, ale aj pokusy o ich riešenie. Napriek tomu, že nie vždy ich možno označiť za úspešné, stali sa dôležitým predpokladom pre vybudovanie mnohých inštitúcií a mechanizmov, ktoré i v súčasnosti umožňujú chorým, spoločensky ťažšie prispôsobivým a sociálne odkázaným dôstojne žiť.

Patrik Derfiňák

Autori čísla:

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.
doc. PhDr. Ľubica HARBULOVÁ, CSc.
Mgr. Luciána HOPTOVÁ, PhD.
PhDr. Julie JANČÁRKOVÁ, PhD.
prof. PhDr. Peter KÓNYA, PhD.
doc. PhDr. Valerij KUPKO, CSc.
Jelena Michajlovna MIRONOVA, DrSc.
prof. ThDr. Ján ŠAFIN, PhD.
Mgr. Zbyněk VYDRA, PhD.

Recenzenti čísla:

doc. PhDr. Ján ADAM, PhD.
doc. PhDr. Miloslava BODNÁROVÁ, CSc.
PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.
doc. PhDr. Ľubica HARBULOVÁ, CSc.
Mgr. Luciána HOPTOVÁ, PhD.
doc. PhDr. Martin JAVOR, PhD.
PhDr. Peter KOVAL, PhD.

Informácia pre autorov

AHP uverejňuje príspevky z histórie a príbuzných vedných odborov. Sústreďuje sa najmä na publikovanie najnovších výsledkov vedeckého výskumu bádateľov zo Slovenska i zo zahraničia. AHP uverejňuje príspevky v slovenskom, českom alebo niektorom svetovom jazyku.

AHP uverejňuje najmä vedecké štúdie a odborné články, ďalej polemiky, materiály, dokumenty, recenzie, anotácie, glosy z histórie a príbuzných vedných odborov a správy, týkajúce sa vedeckého a spoločenského života.

AHP vychádza dvakrát ročne. Uzávierka prvého čísla je vždy k 15. marcu a druhého čísla

vždy k 15. septembru príslušného kalendárneho roka.

Vedecké štúdie a odborné články posudzujú dvaja nezávislí recenzenti, ktorých určí redakčná rada a ktorých posudok je podkladom pre rozhodovanie redakčnej rady o zaradení príspevku do AHP. O zaradení ostatných príspevkov rozhoduje redakčná rada na návrh predsedu redakčnej rady.

Za obsah jednotlivých príspevkov zodpovedajú ich autori. AHP uverejňuje aj príspevky a názory, ktoré nemusia byť v súlade s mienkou všetkých členov redakčnej rady. Nevyžiadané príspevky nevraciamy.

Prosíme autorov, aby dodržiavali nasledovné spôsoby popisu dokumentov:

1. Knihy / Monografie. Prvky popisu:

Autor. *Názov* : *podnázov (nepovinný)*. Poradie vydania. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania. Rozsah strán.

Ak sú traja autori oddeľujú sa pomlčkou. Ak je viac autorov ako traja uvedie sa prvý autor a skratka a kol. alebo et al. ak je to zahraničné dielo. Prvé vydanie sa v citačnom popise nemusí uvádzať.

Príklad:

TIMKO, J. – SIEKEL, P. – TURŇA, J. *História nášho rodu*. Bratislava : Veda, 2004. 104 s.

2. Článok v časopise Prvky popisu:

Autor. *Názov*. In *Názov zdrojového dokumentu (noviny, časopisy)*. ISSN, rok, ročník, číslo zväzku, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

STEINEROVÁ, J. Princípy formovania vzdelania v informačnej vede. In *Pedagogická revue*. ISSN 1335-1982, 2000, roč. 2, č. 3, s. 8 – 16.

3. Článok zo zborníka a monografie.

Prvky popisu: Autor. *Názov článku*. In *Názov zborníka*. Zostavovateľ. Miesto vydania : Vydavateľ, rok vydania, Rozsah strán (strana od – do).

Príklad:

ZEMÁNEK, P. The machines for "green works" in vineyards and their economical evaluation. In *9th International Conference : proceedings. Vol. 2. Fruit Growing and viticulture*. Pavel Zedníček. Lednice : Mendel

University of Agriculture and Forestry, 2001, p. 262 – 268.

4. Elektronické dokumenty – monografie.

Prvky popisu: Autor. *Názov* [Druh nosiča]. Vydanie. Miesto vydania : Vydavateľ, dátum vydania. Dátum aktualizácie. [Dátum citovania]. Dostupnosť a prístup.

Príklad:

SPEIGHT, J. G. *Lange's Handbook of Chemistry* [online]. London : McGraw-Hill, 2005. 1572 p. [cit. 2009.06.10.] Dostupné na internete: <http://www.knovel.com/web/portal/basic_search/display?_EXT_

5. Príklad na heslo zo slovníka (Encyklopédie)

Slovenský biografický slovník. II. zväzok E-J. Zodp. red. Š. Valentovič. Martin : Matica slovenská, 1987. Heslo Krajňák Michal, s. 228 – 229.

6. Odkaz na archívny dokument. Prvky popisu:

Archív (zaužívaná skratka), názov fondu, signatúra (príp. inventárne číslo, krabica, č. mikrofilmu a pod.), špecifikácia dokumentu

Príklad:

SNA Bratislava, Národný súd, II. A 880-881, osobný spis G. Fritza. BArch Berlin, R 70 Slowakei / 216, správa z 15. decembra 1940. AACass Košice, Apoštolská administratúra Prešov, č. 3406/1939, list K. Körper Čárskemu z 29. 9. 1939.

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES

č. 2/2017, roč. 17

Jazyková úprava:

autori, Mgr. Veronika DRÁBOVÁ

Anglické abstrakty:

autori, Mgr. Erik ONDRIA a Ústav jazykových kompetencií CCKV, Prešovská univerzita
v Prešove

Zodpovedný redaktor:

doc. PaedDr. Patrik DERFIŇÁK, PhD.

Pre

Inštitút histórie na Filozofickej fakulte

Prešovskej univerzity v Prešove

a

Centrum excelentnosti sociohistorického a kultúrnohistorického výskumu

Prešovskej univerzity v Prešove

Vydalo:

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity

v roku 2017

Sadzba:

Marek SEDLÁK

ISSN 1336-7528

Evidenčné č. MK SR: EV 4274/11